

فتح کافرستان

حال و احوال نورستان قبل از اسلام

در

تاج التواریخ و سراج التواریخ

و

سایر اسناد تاریخی

گردآوری، تحشیه و تعلیق: سمیع الله تازه

سال ۱۳۹۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

شناسنامه کتاب

عنوان کتاب: فتح کافرستان

نوعیت کتاب: علمی - تحقیقی

گردآوری تحشیه و تعلیق: سمیع الله تازه

ناشر: نهاد فرهنگی میرزا تازہ گل خان

کمپوزر: نهاد فرهنگی میرزا تازہ گل خان

دیزاینر: محقق فرید الله نوری

سال چاپ: ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

شماره مسلسل: ۳

شماره ISBN: (۹۹۳۶-۱-۰۱۷۲-۲)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مندرجات

صفحات	عناوین
	تقریظ
۱	سخن نخست
۱۱	ازمتون تاج التواریخ
۱۳	جنگ باکافری ها
۱۷	ازمتون سراج التواریخ
۱۷	ازواقعات ماه شوال سال ۱۳۰۱ هـ ق
۱۷	شرح حال کفار گنبد وایذا واضرار ایشان ...
۱۸	ازواقعات سال ۱۳۰۳ هـ ق
۱۸	ذکرشبهخون زدن مردم شگلی شنواری برکفار گمبیر
۱۹	ذکرحمله نمودن کفار گمبیر برمسلمانان ...
۲۰	ازحوادث سال ۱۳۰۴ هـ ق
۲۲	ازواقعات سال ۱۳۰۵ هـ ق
۲۲	ازواقعات سال ۱۳۰۶ هـ ق
۲۴	ازواقعات سال ۱۳۰۷ هـ ق
۲۴	صدورفرمان اشغال کافرستان
۲۵	ازواقعات سال ۱۳۰۸ هـ ق
۲۵	ذکرراه تسخیر کافرستان پیش گرفتن سپهسالار غلام حیدرخان
۲۸	ازحوادث سال ۱۳۰۹ هـ ق
۲۸	تصمیم عزم نمودن اقدس والا در باب تسخیر کافرستان وفرمان ...
۲۸	ازحوادث ماه ربیع الثانی ۱۳۰۹ هـ ق
۳۱	ازواقعات سال ۱۳۱۰ هـ ق
۳۳	شرح حال بزرگان کاموز
۳۵	واقعات سال ۱۳۱۱ هـ ق
۳۷	ذکردربار عام نمودن حضرت والا و اظهار کردن مذاکرات دیورند را ...
۳۹	از واقعات سال ۱۳۱۱ هـ ق
۶۴	ازواقعات ۱۳۱۳ هـ ق

۷۱	از حوادث ۱۳۱۴ هـ ق
۷۷	عزم تنبه و تهدید کفار نمودن محمد علی خان حاکم لمقان و...
۷۷	مستاصل و مضطرب شدن بقیه کفار
۸۰	شرح حال بقیه کفار گدوال و غیره
۸۲	از غار برآوردن محمد امین اشرار کفار را
۸۲	تمرد و طغیان ورزیدن جدیدالاسلام کفار کانتوز
۸۵	به قتل رسانیدن کفار ملایان و معلمین را
۸۶	مغلوب شدن کفار
۸۸	انجام کار اشرار کفار کانتوز و غیره
۹۰	واقعات سال ۱۳۱۵ هـ ق
۹۰	باز آمدن کفار از چترار در موطن خود
۹۱	مکشوف افتادن فتنه انگیزی کارکنان انگلیس
۹۲	شرح ذلت کفار در چترار
۹۳	باز داشتن حاکم چترار کفار را از مراجعت
۹۴	انجام کار کافرستان به دست محمود شاه خان سر تیپ
۹۵	سرگذشت میر محمود شاه خان در کافرستان
۹۵	تدمیر کفار پوینال و گدوال
۹۶	ساختن را کافرستان
۹۷	مراجعت کفار از چترار
۹۷	سرگذشت هواخواهان دولت و کافرستان
۹۸	کردار وحشیانه و نامسلمانانه افغانان سرحدیه
۹۹	جا و مقام گزیدن خانواری منتخبه لمقان در کافرستان
۱۰۰	در کابل فرستادن میر محمود شاه اسرای کفار را
۱۰۰	تعداد مقام گزینان کافرستان از مردم لمقان
۱۰۱	حرکت ناقلین لمقان جانب کافرستان
۱۰۳	نقل رقم ناقلین لمقانی
۱۰۳	گسیل داشتن سپهسالار اسرای کفار را
۱۰۴	عزم فرار کردن اسیران کفار کانتوز
۱۰۵	فوت سپهسالار غلام حیدرخان
۱۰۵	مامور جلال آباد شدن میر عطا خان جنرال
۱۰۶	ده فقره دستورالعمل جنرال میر عطاخان

۱۰۸	مخلع شدن کشمیر نام از کفار کانتوز
۱۰۸	از واقعات سال ۱۳۱۶ هـ ق
۱۰۸	شرح جور حاکم و ستم میر عطا خان بر مردم جدید الاسلام
۱۱۰	شرح مناقشه معلمین جدید الاسلام
۱۱۲	شرح جور و ستم جنرال میر عطا خان
۱۱۴	شرح حال جور مامورین دولت بر مردم کافرستان
۱۱۵	از حوادث سال ۱۳۱۷ هـ ق
۱۱۵	از محبس فرار کردن معلمین جدید الاسلام کافرستان
۱۱۶	در کابل فرستادن جنرال بهاء الدین خان زنان و دختران...
۱۱۶	ذکر افعال مذمومه جنرال میر عطا خان
۱۱۷	شرح حال معلمین جدید الاسلام
۱۱۸	رها شدن معلمین کافرستان
۱۱۹	روغن خرس فروختن اسکیلا نام کافری
۱۲۰	ضبط و حبس شدن جنرال میر عطا خان بارکزی
۱۲۱	طلب کابل شدن پسر جنرال رستم خان
۱۲۱	از واقعات سال ۱۳۱۸ هـ ق
۱۲۱	از واقعات سال ۱۳۱۹ هـ ق
۱۲۱	ارتحال حضرت والا ضیا المله والدین مرحوم
۱۲۲	اغوا نمودن غلامان جدید الاسلام قوم خود را
۱۲۴	از واقعات سال ۱۳۲۰ هـ ق
۱۲۴	به منصب کرنیلی رسیدن مبارک شاه خان
۱۲۵	شرح زن دوستی حضرت والا (امیر حبیب الله)
۱۲۶	از وقایع سال ۱۳۲۱ هـ ق
۱۲۶	تعیین جنس در عوض مالیه نقد کافرستان
۱۲۸	حدود بدخشان و پامهر (پامیر) و چترار (چترال) و کافرستان
۱۲۹	از وقایع سال ۱۳۲۳ هـ ق
۱۲۹	اعطای منصب به تعلیم یافتگان جدید الاسلام
۱۲۹	فشرده موضوع
۱۳۴	تساویر
۱۴۵	یادداشت ها و تعلیقات

تقریظ:

دکافغانستان سوبه (فتح)

له ډېرې مودې راهیسې می دا پلان په خیال کې درلود چې دنورستانیانو د باتور او میرنی لرغونی قوم په تاریخ او جغرافیه باندې څېړنه وکړم، خو دولتي ادارې مصروفیت او روغتيايي ستونزو دا موقع را نېکه چې دې ارزو ته ورسېږم. له نېکه مرغه قدرمن ورور سمیع الله تازه نورستانی ددې قوم دتاریخ په برخه کې پوره ډېری گروینګنی او لیکنی کړي دي او اوس یې ترپاسني عنوان لاندې یو نوی اثر کښلی چې دلومړی لاس منابعو لکه تاج التواریخ، سراج التواریخ او همدا شان ددویم لاس ځینو آثارو او منابعو په رڼا کې ترتیب شوی دی او دنورستان د اولس په تاریخ، په تېره بیا معاصر تاریخ باندې ښه رڼا اچوي.

د اثرلیکوال دپخوانی کافغانستان او یا اوسنی نورستان په هکله دلولی استعمارگر ګوډ تیمور یرغلونه او تر یوه حده وړاندې تګ او بیا په شا تلل هم په لنډه توګه ذکرکړې، خوڅنګه چې مرحوم استاد اکبرشورماچ په خپل اثر(نورستان درگستره تاریخ) کې هم دتیمور د یرغلونو تفصیلات زیات ورکړي، نو ځګه په لنډیز سره یې دهغه فتوحات او په شا کېدل په خپل اثر کې راوړي دي.

څېړنپوه استاد اوستا صاحب هم د نورستان اتنوګرافیکي څېړنه ترسره کړې او دغه ولایت ته یې په یوه سفر کې ځان دولایت مرکز پارون ته رسولی دی. اوستا وایي چې دنورستان جغرافيايي سیمې یې په خپل اثرکښلی دی او یا دوي چې دې ولایت کې داسې سیمې شته چې ځایي اوسېدونکي هم ورته تللي نه دي.

له محترم ورور سميع الله تازه څخه زما تمه داده چې که دنورستان په جغرافيه يو اثر په مصوره توگه وکارې ، دابه ډېر په زړه پورې او گټوره وي.

محترم سميع الله تازه دخپل دغه اثريايي لاسکېنه ماته را استولی او ما هم بى له ځنډه دهغې په لوست پيل وکړ. د اثر ټول مخونه (۱۴۶) دي چې له جملې څخه يې اصلي متن (۱۰۸) مخه اوپاتې يې حواشي او تعليقات دي. په دې اثر کې ليکوال دهغو جغرافيايي نومونو (سيمو او کليو) اصلي او مروج بڼه کښلې چې په سراج التواريخ کې هغه په يو څه املايي تغير راوړل شوي دي . دمثال په ډول د باجوړ نوم باجاور، دچترال نوم ،چترار، د چتول نوم ،چتور ،ليکل شوي دي.

دکتاب ډېره برخه د سراج التواريخ هغه متون دي چې دنورستان وروستي تاريخ او ددغه ولايت شا او خوا سيمو د معاصرتاريخ سره اړخ لگوي. دسراج التواريخ په تاريخي اثر کې هم د اميرعبدالرحمن خان دزمانې هغه پېښې راغلي چې دنورستان په ولايت کې د اسلام ترطلوع وړاندې ددې ولايت خلکو او شا او خوا سيمو اولسونو ترمنځ اخ او ډب ښکارندويي کوي. ددې تاريخ په حواله د کافرستان ولايت اوسېدونکو د تيريو په نتيجه کې په لغمان او نورو شا او خوا سيمو کې ډېر مسلمانان په شهادت ورسېدل او همدا لامل و چې عبدالرحمن خان هوډ وکړ چې نورستان (پخوانی کافرستان) فتحه کړي.

په تاج التواريخ کې ددې اثر دليکوال په حواله د امير عبدالرحمن هغه پاليسي شرحه شوی چې دنورستان دسوبې له پاره يې پلان کړې وه. په دې اثر کې راغلی چې عبدالرحمن خان کافرستان په څلوېښتو ورځو کې ونيو او دا سيمه دنورستان په نامه ونومول شوه.

د يادولو وړ ده چې سپهسالار غلام حيدر خان څرخي دلوی قوماندان په توگه ددې سيمې دنيولو له پاره د اميرعبدالرحمن خان دپلان پلې کونکى او په پوره تدبير سره يې په لږو تلفاتو دکافرستان سيمه ايل کړه .

په پورته ډول زه په ډاډمنه توګه ویلی شم چې سمیع الله تازه ددې اثر په کښلو کې ډېر زیات زحمت ایستلی او یو نوی اثر یې د هېواد د فرهنگ بوستان ته ډالۍ کړ، ترڅو رنگینۍ او سمسورتیا یې لازیاته شي. په دې اثر کې د تاریخي متونو ترڅنګ تعلیقات هم شته چې لوستونکي پکې ډېر نوي معلومات موندلی شي.

ددغو تعلیقاتو او یادښتونو را غونډول، اثر ته د ټولنې ترڅنګ، دتالیف بڼه هم ورکړې ده، چې دستانې وړ ده. دلیکوال دا علمي هڅه زما په نظر ځکه د قدر وړ ګڼل کېږي چې دنورستان د تاریخ مینه وال او لوستونکي، نور په کتابونو کې دپخواني نورستان د ایل کولو دپېښو دلټون د سرگرداني څخه خلاصوي.

زه دقدرمن لیکوال سمیع الله تازه دا اثر یو ګټور اثر ګڼم، او ده ته شاباسی وایم چې دا غوره اثر یې کښلی دی. دده په قلم دې برکت وي او ده ته دداسې نورو فرهنگي خدمتونو د ترسره کولو توفیق له الله پاک څخه غواړم.

څېړنپوه نصرالله سوبمن منګل
دافغانستان دعلومو اکاډمۍ علمي غړی
۱۳۹۶ / ۲ / ۲۷

نام های ذکررفته محلات درسراج التواریخ

نام های نادرست	نام های درست
الف :	الف :
اته طی	اته تی
ارنسیا	ارنس - پرنچینگل
ارسپتی	اپسی
اسکنت	سکونو، سکندو
اورمر	یورمیر
الوارکی	لوارگی
اوتہ پور	وتہ پور
اینسوز	همشوز - امیش دیش
ب :	ب :
باجاور	باجور - باجور
برکمتال	برگمتال - بگاڑام اتال
برکوت	بریکوت
بنیر	؟
بید بید	؟
پ :	پ :
پامهر	پامیر
پچاه	پچا
پچہ گر - پچہ کل	پچہ گر
پرستم	پرستم - پل رستم
پسی گرام	پخی گرام

پشکی	پشکی
پنبوار	پشور
پسنگل- پارون	پشنگل
پچه گر	پشه گر
پی گل	پله کل، پيله گل
پغمان	پمقان
پوینال	پوشال
پیروک	پیروک
پارون	پییم
ج :	ج :
ژونیا	جنیا
جمیچ	جمامیش
ج :	ج :
چمار	چار(کوتل)
چتول	چتور
چترال	چترار
؟	چروک، چرلک
چیچی	چسپو
چغسرای- اسعد آباد کنونی	چغن سرای، چغتای سرای
خ :	خ :
کومری گل - کوماری گل	خماری کل
د :	د :
؟	دستکوک
دورا	دوراه (جهیل)
ر :	ر :

نموک	رات کت موک
ژمگل	رامگل
ژ :	ژ :
ژونیا- ړونیا	ژنیا
س :	س :
چیمیا	سنیا
سفید چهر	سپیدچیر
ش :	ش :
شامه - سامه	شاما
چتور	شتور
شلتن	شرتن
شکر نل	شکر نر
شیگل	شکیل - شکل
ع :	ع :
الینگار	علنگار
ک :	ک :
پرایگ ژام- باشگل، قسمت بالایی دره شرقی نورستان	کانتوز
کام- کامدیش	کاموز
کامدیش	کاندیش
کتار	کتار
کانتیوا	کتور
گدوال	کدوال
کور اچ	کراچ
گورال	کرا- کورال
کیگل- قلعه گل	کلای گل

کلوم	کلوم
گیمیر- گمبیر	کمبیر- کنبیر
گمتا	کومتا- کمبنا
گینس	کیج(رب النوع)
ل :	ل :
لغمان	لمقان
لوتکوی	لوتکو
م :	م :
مشفه	مشفه
مندک گل	مندکل
مشوک	مشو
مؤم	میو- ممو
ن :	ن :
ناری	ناری
نیشیی گرام	نشہ - نشہ کام
نخت گل	نصرت کل
نیویا	نوتیا
و :	و :
دمنی کشین	ومنی کسی (کوتل)

به نام ذات ذوالجلال

سخن نخست

نام کافرستان از قرن شانزده میلادی به اینسو بیشتر زبانزد گردیده است. این هنگامی است که در تمام مناطق اطراف کافرستان دین مبین اسلام حاکم گردیده بود. چون دین و مذهب مردم کافرستان از دین و مذهب مردم مناطق اطراف آن متفاوت بود، بناءً مردم مناطق ماحول، این ساحه را به نام کافرستان و مردم آن را کافر و برای تشخیص قبایل آن از روی رنگ لباس شان، به نام کافر های سفید پوش و کافر های سیاه پوش، می شناختند. و گاهی هم از روی چهره سرخ و سفید شان، به نام سور کافر یعنی کافر سرخ یاد می کردند.

از گذشته های دور تا اواخر قرن نوزده، برای اشغال و انتشار دین مبین اسلام در کافرستان، از سلاطین تا متنفذین قومی و دینی مناطق اطراف این خطه، کمر بستند، و به طمع اشغال اراضی، کسب غنائیم، ویا از نگاه دینی، به فکر شهادت ویا غازی شدن، حملات بیشماری را به راه انداختند، که هیچکدام این تلاش ها تا اواخر قرن نوزده ثمر پایدار نداشته است.

سلطان محمود غزنوی، امیر تیمور و ظهیرالدین محمد بابر از شمار سلاطین پرهیبتی بودند، که به کافرستان لشکر کشیدند. ازین شمار تیمور مستقیماً بر قلب کافرستان تاخت و بعد از جنگ بی ثمر، کتیبه در منطقه پچا به یادگار گذاشت، و عدم موفقیت خود در کافرستان را، ثبت تاریخ نمود. شرح این جنگ را مورخین دوره تیمور بنوشتند. (۱)

سلطان محمود غزنوی (۲) و بابر (۳) بر حاشیه بیرونی کافرستان حمله نموده نخواستند درین کوهستانها مصروف جنگ های بی ثمر شده، از فتوحات پردست آورد هند، باز مانند. آنها معلومات چندی را در مورد کافرستان از خود باقی گذاشتند.

آنچه که سرنوشت نورستان را که طی بیش از هزار سال به گونه مستقل و آزاد، وبا تشکیلات قبیله‌ای داخلی زیسته بود؛ برای همیشه ویکسره تغییر داد، حمله اردوی امیر عبدالرحمن خان بر کافرستان بود، که آن را قهراً فتح و به اشغال درآورده، وضم افغانستان ساخت.

در این جنگ از چهار سمت، جنرال سید شاه خان از سمت بدخشان، محمد علی سیغانی حاکم لغمان از سمت لغمان، سراج الدین خان حاکم پنجشیر از سمت پنجشیر و سپهسالار غلام حیدرخان چرخ‌چی از سمت اسمار، به کافرستان حمله نموده، آن را در سال ۱۳۱۳ هـ ق اشغال نمودند. (۴) باید گفت که به جز از غلام حیدرخان، به حیث قوماندان عمومی جنگ و قوماندان جبهات اسمار و لغمان و بدخشان، سایر قوماندانان جبهات، عندالموقع تغییر مقام و وظیفه یافته اند.

در جریان گرماگرم جنگها در شرق کافرستان، محمد علی خان حاکم لغمان در چهارم ماه شعبان ۱۳۱۳ هـ اطلاع یافت، که سپهسالار غلام حیدرخان کافرستان شرقی را فتح نموده است. موصوف این فتح را به دربار مزده داد، و دولت که در انتظار چنین پیام خوش بود، روز مذکور را با عجله، به نام تاریخ فتح کافرستان، اعلان نمود. در حالیکه در مناطق شرقی و مرکزی هنوز مقاومت، و در غرب کافرستان جنگ دوام داشت. چنانچه میرزا شیر احمد خان در (فتحنامه کافرستان) به این موضوع، این گونه اشاره دارد.

این همه کفار چون زیر اطاعت آمدند
کافرستان فتح شد کلی ز لطف کردگار
لیک کافری های کوهستان لمقان و تگاب
بود باقی کز برای آن ز سوی شهریار
لشکری از جانب غربی مقرر گشته بود
تا که آنان هم شوند از نور ایمان فیض دار
(نورستان در گستره تاریخ، ص ۷۶۰)

از نظر امیر کافرستان شرقی از نگاه سیاسی و نظامی اهمیت و حساسیت بیشتر به خاطری داشت که انگلیس ها به آن چشم طمع داشتند. از نظر مورخین این کاردانی سیاسی و نظامی سپهسالار غلام حیدرخان چرخى بود که با کمترین تلفات، آن ساحه مهم سرحدی را تسخیر، و جز جغرافیای افغانستان نمود.

سپهسالار درکنار تعامل و تساهل و برخورد مسالمت آمیز، سه شرط عمده را از طریق مذاکره، به مردم کامدیش درپیش گذاشت، که قبولی هر کدام ازین سه شرط، راه را برای عمل بعدی او، هموار می ساخت.

۱- پذیرفتن دین مقدس اسلام

۲- ساختن جاده ازمیان کافرستان به بدخشان

۳- پرداخت مالیه به دولت

دکتور حسن کاوون می نویسد: مردم کام به سپهسالار گفتند گرچه حاضرند تابعیت امیر را بپذیرند و مالیه بپردازند، ولی نمی خواهند تحمل نمایند که مملکت شان به زور لشکر تسخیر گردد، و ازمیان مناطق شان سرک کشیده شود. آنها به سپهسالار هوشدار دادند که اگر بیشتر تحت فشار قرار گیرند، به خانه و ذخایر غله خویش را آتش زده به کوه ها فرار خواهند کرد، و به چترال پناهنده خواهند شد. سپهسالار تلاش ورزید این گونه واقعه که قبلاً دوازده بار به وقوع پیوسته بود، تکرار نشود. (نورستان، ترجمه حسن ضمیرصافی، مجله آریانا، شماره ۳ و ۴ سال ۱۳۵۶)

سپهسالار با توجه به حساس بودن وضع سیاسی و موقعیت منطقه، به اهدای تحایف و مدارا پرداخته، اما درنهایت، با بی ثمر ماندن این همه تعاملات و مسامحه، به حمله فیصله کن درست زد.

واقعات ذکر شده درسراج التواریخ میرساند که مردم نورستان تا سال ۱۳۱۵ هـ در برابر این اشغال مقاومت مسلحانه نموده اند. چنانچه و در سال ۱۳۱۴ هـ در برابر اظلام فراوانی که ملا ها و عمال دولت علیه شان انجام می دادند، بغاوت نموده به قتل ملا های پرداختند، که به ترویج دین گماشته شده بودند. مقاومت و عکس العمل های انفرادی و گروهی مردم، به گونه

عدم رضائیت و واکنشی، تا سال ۱۳۱۸ هـ ادامه یافته است. یک محقق المانی نوشته است: طوریکه یک مامور رسمی افغانی در منده گل درهٔ باشگل به من گفت، سال ۱۸۹۸ م سالی است که کافرستان کاملاً به دین اسلام مشرف شد. (مارتین فویگت، کافرستان، دستویس، ص ۹۷)

محمد عبدالله (ازار) (۵) نوشته است: سه سال پس از تسلط اسلام در کافرستان، تمام مردم تصمیم به بغاوت گرفتند. تمام قاضی ها و ملاها را کشتند و عساکر امیر افغانستان را، در یک قلعه محاصره کردند. امیر به خشم آمد و قشون بزرگی فرستاد. قشون از طریق جلال آباد به کافرستان رسید، و تمام منطقه را تسخیر نمود.

امیر عبدالرحمن خان حکمران افغانستان بعد از پیروزی، امر قتل و قتل عمومی را برای پنج روز در سرتاسر کافرستان، اعلام داشت. تمام قلعه ها و قصبات بزرگ منهدم و به آتش سوزانیده شدند. (احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، ص ۱۸۰)

بر اساس سندی که کاپی آن را درین اثر آورده ام، این بغاوت در سال ۱۸۹۷ صورت گرفته و حدود سه هزار نفر خانه های خود را ترک نموده، به چترال پناهنده شدند.

به استناد ارقامی که در سراج التواریخ جا جا ذکر شده است، تلفات نیروهای نظامی و ملکی (ایله جاری) دولت در این جنگ، بیش از سه صد نفر بوده، اما تلفات مردم کافرستان به یک هزار و پنجاه نفر میرسد. اگر تلفات اسیرانی را که در اثر آتش سوزی در دو قلعه محاصره شده کولم از بین رفتند، و نیز چندین واقعه دیگر نظامی که در آن بدون ذکر تعداد، از کشته های زیاد سخن رفته است، بر رقم تلفات فوق علاوه گردد، و اگر تلف شدن هشتصد و پنجاه نفر دیگر را که به اثر قحطی و برف کوچ از میان رفتند، و همچنین تلفات اسرای که بعد از اسارت در هنگام انتقال یا کشته شده، و یا در اثر عوامل دیگر از میان رفتند، بر ارقام فوق علاوه گردد، درین صورت تلفات انسانی مردم محلی در جنگ اشغال کافرستان، حداقل تا حدود پنج هزار نفر بالا می رود.

اشغال کافرستان با وسعت بیش نه هزار کیلو مترمربع، با داشتن منابع طبیعی و اهمیت سوق الجیشی، با تلفات سه صد نفر، برای امیر عبدالرحمن خان فتح بزرگ ازنگاه ارضی، نیکنامی و افتخار بزرگ از نظر مذهبی محسوب می گردید. به سبب همین فتح بود که به لقب ضیاء الملة والدین، مفتخر گردید.

معلومات درمورد جریان حملات، مقاومت و جریانات مختلف مربوط به فتح نورستان به گونه یک دست وجود ندارد، بلکه محققین مطابق نیاز ویا موضوع تحقیق خویش، واقعات را با استفاده از تاج التواریخ و سراج التواریخ جسته جسته، گزارش کرده اند.

واقعات فتح نورستان را ملا فیض محمد کاتب واقعه نگار دربار امیر عبدالرحمن خان هم بدون شک، همان های را نوشته است که به دربار گزارش شده است. این واقعات که به گونه تاریخوار در سراج التواریخ ثبت گردیده است، بدون شک گزارش های رسمی و دقیق می باشند.

بلا شبهه، بسا از واقعات این جنگ که گاهی با بیرحمی تمام و با عصبیت مذهبی همراه بوده است، درین تاریخ یا گنجانیده نشده ویا هم شاید اغماض شده باشد. چنانچه می بینیم در چندین مورد کافر ها به صفت وحشی و وحشی خصال یاد شده اند که بیانگر عصبیت مذهبی دربار ویا کاتب می باشد. در حالیکه کافر ها با تمدن آریایی می زیستند که برای دیگران، حتا در سطح دولت وقت، قابل شناخت و فهم نبود.

انگیزه که مرا به این کار واداشت این است که محققین و آنهای که به موضوع فتح و انضمام کافرستان به افغانستان دلچسپی داشته باشند، ناچار اند مجلدات سوم و چهارم سراج التواریخ و همچنان تاج التواریخ را ورق بزنند تا مواد مورد نیاز خود را دستیاب نمایند. و از سوی دیگر این دو اثر به حیث دوائر مستند از دوران امیر عبدالرحمن خان و پسرش امیر حبیب الله خان، با گذشت زمان، به مواد ارشیفی مبدل می شوند. بعضاً هم دیده می شود که برخی از نویسندگان بدون مراجعه به اصل متن تاج التواریخ ویا سراج التواریخ، از نقل قول ها، نقل قول می کنند که درین گونه مواقع، در

گزارش حقایق، تحریف به میان می آید. لذا ایجاب می نماید تا واقعات مربوط به فتح کافرستان که یک حادثه مهم در تاریخ افغانستان و بخصوص در حیات مردم نورستان می باشد، به گونه یک مجموعه در آورده شود، تا دردسترسی به اصل متن، برای محققین و علاقمندان سهولت باشد.

آن مطالب را که به ارتباط حمله تیمور بر کافرستان نگاشته شده نیز در تعلیقات به اختصار آورده ام (۶) و نیز مطلبی که در شمس النهار (۷) عصر امیر شیرعلی خان به ارتباط کافرستان نشر شده است را، جزاین مجموعه ساختم، که در سطح کشور، اولین رسانه و اولین بار است، که معلومات به چنان تفصیل در مورد فرهنگ و دینداری مردم کافرستان، در آن به نشر رسیده است. و شاید هم با مطالعه همین معلومات بوده است، که امیر شیرعلی خان تصمیم داشت بر کافرستان حمله و آن را اشغال نماید، ولی کشمکش های داخلی برای وی این فرصت را نداد.

جنگ برای فتح کافرستان به گفته امیر عبدالرحمن خان آخرین مصروفیت جنگی زمان حکومتش بوده و با فتح آن، چوکات جغرافیایی که امیر مذکور برای افغانستان مد نظر داشت، تکمیل گردید.

واقعاتی که در سراج التواریخ به گونه تاریخوار ذکر گردیده است، من هم آنها را به گونه تاریخوار آورده ام. بدون شک بیرون از معلومات ذکر رفته، بسا واقعات دیگر هم در هنگام فتح کافرستان رخ داده است که از دید حکومت و واقعه نگار پنهان مانده، و یا به مقامات حکومتی گزارش نشده، اما در روایات مردم باقی مانده است. مانند ظلم ها و تجاوز برناموس مردم از سوی ملایانی که برای ترویج دین توطیف بودند، و یا حکامی که برای تحکیم حاکمیت دولت در آنجا مسئولیت داشتند. برخی ازین گونه اظلام و بربریت در همین مجموعه آورده شده است.

همچنان گزارش های از جریان اشغال کافرستان و برخورد قاطعانه حکومت امیر با مردم آنجا و مشکلات عاید ناشی از جنگ برای اهالی، در منابع هند برتانوی قسماً انعکاس یافته است که در حد دستیابی به اثار مذکور، درین مجموعه گنجانیده شده است.

قابل ذکر میدانم که درمتون تاج التواریخ و سراج التواریخ که دو اثر مستند زمان خود می باشند، مداخله ننموده، بلکه متون را که ادبیات صد سال قبل می باشد، عیناً استنساخ نموده ام، تا واقعات آنچنان که گزارش شده اند، انعکاس یابند. البته درنام های محلات و اشخاص بدون شک مغالطه رخ داده است، که تا حد ممکن با مراجعه به افراد و منابع به اصلاح آنها پرداخته، شکل درست آنها را به داخل قوسین گرفته ام. علاوه بر آن، لیست اسمای مناطق مذکور را که امروز مروج می باشد، دربخش اول کتاب جا داده ام.

درآغاز اراده داشتم تحت عنوان فتح کافرستان تمام اسناد دوران امیر تیمور، بابر و سایر فاتحان را که در دسترس است، درین مجموعه به صورت شرح گرد آوری نمایم. چون مرحوم استاد محمد اکبر شورماچ اسناد یاد شده را به تفصیل در اثر ارزشمند خویش به نام (نورستان درگستره تاریخ) آورده است، لذا تکرار آن را زاید دانستم. بناءً کار خود را بر دو اثر دوران امیر عبدالرحمن خان یعنی تاج التواریخ و سراج التواریخ متمرکز ساختم.

چون بخش دوم جلد سوم به نام تتمه بخش سوم، و بخش های اول، دوم و سوم جلد چهارم سراج التواریخ درین اواخر چاپ و به دسترس عموم قرار گرفته است، لذا معلومات آمده دراین جلد ها نیز قبلاً انعکاس نیافته، و تازه می باشد. همچنان آن اسناد و معلومات را نیز در تعلیقات گنجانیده ام که به ارتباط فتح کافرستان به صورت حاشیوی وجود داشته است.

به سلسله جمع آوری اسناد مربوط به فتح کافرستان تلاش نمودم فرامین امیر عبدالرحمن خان را که درمورد فتح کافرستان و واقعات مربوط به آن جاری ساخته بود، به دست آورم؛ جزیک سند که در آرشیف ملی بود، چیزی دیگر به دستم نیامد. طوریکه به من گفتند، تعداد زیاد ازین شمار فرامین را کسی نزد خود دارد و می خواهد آنها را به دالر بفروشد، که من هرگز نداشتم و تلاش برای به دست آوردن حد اقل کاپی آن نیز، به جای نرسید.

جغرافیای نورستان قبلاً از طریق ولایات کنر ولغمان اداره می شد. اما اکنون در تشکیلات اداری کشور، به حیث یک ولایت درجه سه رسمیت یافته است. از ایجاد ولایت نورستان در سال ۱۳۶۷ هـ ش که خواست بر حق مردم نورستان بود، سی سال می گذرد. با گذشت سی سال، پذیرش وجود این ولایت در بدنه افغانستان، هنوز هم برای عده گران تمام می شود. برای ما تعجب آور این است که مقارن با تاسیس ولایت نورستان، ولایات خوست و سرپل نیز ایجاد گردیدند، درمورد این دو ولایت اخیر هیچگونه حرفی در میان نیست، اما درمورد تشکیل ولایت نورستان همیشه از زاویه دیده می شود، که آز آن بوی تعصب، بدبینی و تنگ نظری به مشام می رسد.

مردم نورستان امروز، برخلاف اسلاف شان، از مسلمانان صدیق واز شهروندان با وفای این کشور بوده، در تمام قضایای ملی ومهم کشور، از جنگ استقلال تا جهاد مقدس علیه کمونیزم، سهم فعال وقابل ذکری داشته اند.

از الحاق نورستان به حاکمیت وتماमित ارضی افغانستان یکصد و بیست و دو سال می گذرد. نورستان هنوز هم از عقب مانده ترین ولایات، ومردم آن از فقیر ترین ومحروم ترین شهروندان کشور، می باشند. خواست وتلاش مردم نورستان برای داشتن یک ولایت، با توجه به دلایل اراپه شده استوار بر منطق، و در نهایت با منطق پذیری وحسن نیت حکومت های قبل از سال ۱۳۷۱، به ثمر نشست.

مردم ما خاصتاً در مدت شانزده سال اخیر به این باور رسیده اند که حکومت ها، به مردم نورستان به نظر بیگانه وشهروندان درجه دو نگاه می کنند. تصامیم اختصاصی درمورد نورستان گرفته می شود که نشان می دهد، حکومت ها عمداً میخواهند مردم نورستان را در فقر وعقب ماندگی و محرومیت نگهدارند. وبه خواست های مشروع اقتصادی واجتماعی و بالاخره انسانی وشهروندی شان، پاسخ مثبت داده نمی شود.

در مرکز حلقه و یا حلقه های هستند که می خواهند نورستان را از طریق گماشته خود در مقام ولایت، به شکل دوامدار در پنجه و در انحصار خود داشته باشند، تا از یکطرف بودجه که به نام نورستان اختصاص می یابد برای شان چشمه عایداتی باد آورده باشد، و از طرف دیگر، از انکشاف اقتصادی و اجتماعی نورستان به گونه مرموز و نا مریی، جلوگیری صورت گیرد. این وضع اختاپوت گونه که از چندین سال به اینطرف از سوی یک تنظیم بر مردم نورستان تحمیل گردیده، موجب انزجار مردم شده است. تنظیم و گماشته آن هنوز هم حاضر نیستند ازین درآمد پرمفعت باده آورده نا پیرسان، دست بردار گردند.

حکومت در مورد شکایات پیهم مردم از چنین وضع، خود را کرو کور انداخته است، تا قدرتمندان تنظیمی از ایشان ناراض نگردند. برای حکومت کنونی مردم نه، بلکه خوشی و رضایت چند تن تنظیمی مهمتر است که با وجود ناراضیتی کامل مردم، می خواهند شخص دلخواه خود را در مقام آن ولایت، سال ها به حیث سرپرست نگهدارند. این وضع مردم ما را بیشتر عصبانی، و از حکومت فعلی روگردان، ساخته است.

بادرک حقایق فوق، مبادا روزی نسل آگاه و بیدار اما عصیانگر به میان آید و با مراجعه به حق تلفی های دوامدار و محروم نگهداشتن آگاهانه و عمدی، در فرجام ناامیدی ها برای انکشاف و ترقی اجتماعی و اقتصادی، به طغیان آمده، خواستار وضع سیاسی گردند، که قبل از سال ۱۸۹۵، بود. زیرا انسانها در فرجام سرخوردگی آرزوها و امیدها، تلاش می نمایند حد اقل به نقطه برگردند، که فکر می کنند وضع شان بهتر از حال بوده است.

صادقانه باید نوشت که بعد از یکصد و بیست و دو سال در نتیجه بی توجهی حکومت ها، نورستانی ها خود را درین کشور ادغام ناشده و عضو منفصل این پیکر واحد میدانند. حکومت ها به خصوص حکومت های شانزده سال اخیر، نورستانی ها را فراموش و با خواست های انسانی و شهروندی شان با تمام کیف و کان با بی میلی و بی تفاوتی برخورد نموده و می نمایند.

نورستانی ها خواستار انکشاف و رفع عقبمانی ها و توجه به حال خود اند، تا خود را در جایگاه شهروند حقیقی کشور ببینند. ادامه چنین وضع بدون شک، نفرت، انزجار و عصبیت را در برابر این گونه اغماض، عمیق تر و آشتی ناپذیر تر، می سازد.

در پایان از محترم دگروال امان الله نورستانی تشکر می کنم که در ضمن تصحیح نام های محلات غرب نورستان، تصاویر کتیبه پچا را در اختیار من گذاشت، و این افتخار را نصیب من ساخت که برای اولین بار تصاویر آن کتیبه تاریخی را که هر چند بسیار ضعیف و ناخوانا است، درین اثر داشته باشم. از برادر دانشمند، محقق فرید الله نوری عضو تحقیقات کوشانی اکادمی علوم افغانستان که دیزاین این کتاب را به رغبت خود به عهده گرفت، قدردانی می نمایم. همچنان از برادر محترم حشمت الله بیان آمرطیع و نشر ریاست انتشارات کتب بیهقی وزارت اطلاعات و فرهنگ سپاسگزار هستم که در پیرایش قد و قامت و طرح پستی این اثر، همکاری صمیمانه داشتند. و نیز از خواهر محترم معاون سرمحقق عاطفه جان نورستانی مدیر مسوول جریده تفکر اکادمی علوم افغانستان که همیشه در کارهای فرهنگی من کمک گر بودند، و بالاخره از همه دوستانی که به گونه های مختلف، در بسرسانیدن این اثر به من یاری رسانیده اند، قلباً ابراز سپاس می نمایم.

ومن الله التوفیق

سمیع الله تازه

۲ / ۳ / ۱۳۹۶

تاج التواریخ

امیر عبدالرحمن خان در تاج التواریخ (۸) دلایل فتح نورستان را این گونه ذکر نموده است ... بنا بر معاهده که با سرمارتمیردورند در سال ۱۳۱۱ هـ.ق (۱۸۹۳م) منعقد شده بود، چندین محالاتی که از افغانستان مجزا شده تحت نفوذ انگلیس گذاشته شده بود، اهالی آنها به مخالفت دولت هندوستان برخاسته جنگ سختی نمودند. خوشبختانه آنها را که رعایای من محسوب می شدند، غیر از وزیری ها که بر حسب معمول تدابیر حریه خود را به عمل آوردند و نتوانستند ضرری عاید دارند ، مابقی به موجب معاهده که منعقد شده بود، بدون زحمت مطیع من شدند. ولی ملتی که به مخالفت من جنگیدند، اهالی کافرستان بود. (۹) چون ولایت کافرستان به موجب عهد نامه سرمارتمیردورند، مقرر شده بود که جز افغانستان باشد، (۱۰) نمی خواستم به قوه حریه تصرف نمایم. خیالم این بود اهالی آنجا را به محبت و مهربانی رعایای آرام خود نمایم . به جهت پیشرفت این مقصود ، چندین مراتبه اکثر سرکرده های آنها را به کابل احضار نموده نقدینه زیاد و دیگر انعامات به آنها داده، آنها را عودت دادم تا مراجعت نموده این حسن سلوک مرا بین اهالی وطن خود انتشار بدهند. لیکن این طایفه این قدر وحشی (۱۱) بودند که زنهای خود را با ماده گاو های افغانه اطراف معاوضه می نمودند. (۱۲) این طایفه قدرمهربانی مرا ندانسته با پولی که خودم به آنها داده بودم، تفنگ ابتیاع نمودند که در جنگ به مخالفت من استعمال نمایند.

درین وقت دولت روس پامیر را متصرف گردیده ازچندین نقاط به کافرستان نزدیک شده، متصل پیش می آمدند. تأمل بیشتر ازین را درین باب بی فایده می دانستم. جهاتی که مرا واداشت درلشکر کشیدن به کافرستان قدری تعجیل نمایم، این بود که:

اولاً- خیال نمودم که اکثر روس ها کافرستان را بی خبر ونقبتاً متصرف شوند، ادعا خواهند نمود که این ولایت مطلق العنان می باشد و از این جهت خواهند گفت ما در نگهداری ولایت مذکور محق هستیم ویقین داشتم بعد از اینکه ولایت مذکور را متصرف شوند، اشکال دارد که آنها را به تخلیه آنجا مجبور نمایند.

ثانیاً- چون اکثر قصبات افغانستان در محلات پنجشیر ولمغان وجلال آباد، در ازمنه قدیم در تصرف کافری ها بوده است (۱۳) شاید روس ها آنها را ترغیب نمایند که متصرفات قدیمه خود را از حکمران های افغانستان، استرداد نمایند، وبه این قسم اسباب خرابی دولت افغانستان فراهم خواهد آمد، چرا که بهانه به دست روسها خواهد افتاد که به افغانستان مداخله نمایند.

ثالثاً- این طایفه جنگجو که در تمام حدود مشرقی و شمالی افغانستان به امتداد شرقی وغربی افتاده اند، اگر یک وقتی دولت من با مملکت دیگری جنگ داشته باشد، اینها از عقب سر خیلی اسباب تشویش خواهند بود و نیز به جهت تجارت و افتتاح راه ها از جلال آباد و اسمار (۱۴) و کابل به طرف نقاط نظامی افغانستان که در شمال و مشرق مملکت واقع است، خیلی مهم دانستم که این طایفه را مغلوب نمایم.

دلیل آخری که به جهت مغلوبیت آنها از جهات دیگر کمتر اهمیت نداشت، این بود که این طایفه همیشه با افاغنه اطراف مشغول زد و خورد بودند و از هر دو طرف جمع کثیری به قتل می رسید و طریقه زشت برده فروشی هم شیوع داشت (۱۵) و اینها چنان طایفه شجاعی بودند که می دانستم به مرور زمان تحت حکومت من سرباز های نظامی خیلی کارآمد

(۱۶) خواهند شد. (تاج التواریخ، ص ۲۷۱ سبکتابخانه، سال ۱۳۷۳)

جنگ با کافری ها:

به جهات مذکوره فوق مصمم شدم که کافرستان را مسخر نمایم، ولی قبل از اقدام به این کار، باید توجه خود را به مسئله تهیه و موقع مساعد به جهت لشکر کشیدن به ولایت مذکور، معطوف می داشتم. فقره تهیه کارمشکلی نبود، ولی مسئله دیگر محتاج به تعمق زیاد بود. بعد از غور، خیالم به این قرار گرفت که باید لشکر درموسم زمستان وقتی که برف زیاد قلل جبال را فرا گرفته باشد، حمله آور شوند. (۱۷) دلیلی که به جهت منتخب داشتن زمستان برای حمله نمودن داشتم به قرار ذیل بود:

اولاً - میدانستم که کافری ها با سربازهای شجاع تربیت شده من در میدان فراخ نمی توانند جنگید، بلکه به قلل و جبال صعود خواهند نمود و بردن توپهای بزرگ به آنجا خیلی اشکال خواهد داشت.

ثانیاً - خیال کردم اگر وقتی گدارها باز باشد حمله نمایم، آنها به خاک روس رفته سعی خواهند کرد روس ها را تحریک نمایند به حمایت آنها برخواسته ولایت آنها را برای آنها پس بگیرند و در آن صورت روس ها ادعای تسلط در ولایت مذکور با تمام محالاتی که به طرف شمالی و مشرقی افغانستان واقع است، خواهند نمود. (۱۸)

ثالثاً - کافری ها طایفی شجاعی می باشند (۱۹) و اگر در تابستان به آنها حمله نمایم، جنگ سخت خواهد شد و آن وقت از هر دو طرف نفوس زیادی تلف می شوند. لهذا قرار دادم وقتی که آنها در موسم پاییز و زمستان به خانه های خود محصور باشند، بدون اینکه آنها را موقع جنگیدن زیاد داده شود، به سر آنها یورش ببرم. (۲۰)

رابعاً - عادت بعضی از کشیش های مذهب عیسوی چنین است، در هر نقطه که موقع به دست شان بیاید، مداخله می نمایند. خیال کردم این ها در باب تسخیر کافرستان زحمت بی جهت فراهم خواهند آورد. (۲۱) لهذا لازم بود وقت را از دست نداده قبل از اینکه این خبر به ممالک خارجه

منتشر شود، جنگ را به اتمام رسانیده، ولایت مذکور را به حیطة تصرف درآورم.

اشخاصی که در بعضی روزنامه های انگلیس مقالات دقیقانه درین باره مطالعه نموده اند خواهند دانست خیالات من در این باب به خطا نبوده است. لهذا به تسخیر کافرستان، تهیه جات ذیل را به عمل آوردم. درپاییز جمعیت زیادی از نظام با ادوات حربیه و قورخانه و آذوقه در چهار نقطه جمع نمودم. دسته بزرگ این لشکر تحت حکومت کاپیتان محمد علی خان بود و چنین قرار داده شد که این دسته از راه پنجشیر به قلوم (کولم) که قلعه محکمترین و مرکزی کافرستان بود، بروند.

به جهت دسته دومی قرار شد که به سرگردگی ژنرال غلام حیدرخان چرخى از اسماى بروند.

دسته سومى از بدخشان به سرگردگی ژنرال کتال خان برود و دسته حربى دیگر از لمقان (لغمان) به سرگردگی حاکم لمقان و فیض محمد چرخى بروند. (۲۲)

این چهار دسته حاضر و منتظر بودند که هروقت حکم شود، حرکت نمایند. چون این چهار نقطه که در آنجا لشکر جمع شده بودند، در حدود افغانستان می باشد، و ازین جهت همه وقت نقاط معتابه نظامی است هیچ کس گمان نمى کرد که در این تهیه مقصود و مخصوصی در نظر است و تا لحظه آخر که حمله بردند، هیچکس گمان نداشت که مقصود از این جمع آوری لشکر این است که به کافرستان بی خبریورش برده حمله نمایند. لهذا روزی در زمستان سال ۱۳۱۳ هـ ق حکم دادم که این چهار دسته لشکر، کافرستان را از همه طرف احاطه نموده به یک وقت یورش ببرند.

این تدبیر به طور خوب از پیش برده شد و در ظرف چهل روز تمام ولایت کافرستان مسخر گردید و در بهار سال ۱۳۱۳ هـ ق لشکر به کابل مراجعت نمودند. (۲۳)

وقتی کشیش های عیسوی این خبر را شنیدند، هیجان زیادی در انگلستان برپا نموده، اظهار داشتند که کافری ها عیسوی وهم کیش ما می باشند،

لیکن من هیچ عیسوی در میان آنها پیدا نکردم. دین این کافری ها که در باب آن کتاب دیگری نوشته و مذکر نموده ام (۲۴) ترکیب عجیبی از بت پرستی قدیم (۲۵) و عقاید باطله بود.

کافری های که شجاعانه جنگیده و در ولایت خود اسیر شده بودند، آنها را از آنجا حرکت داده محلل سوم به لمغان (۲۶) را که نزدیک کابل و هوای آنجا مطبوع و خیلی مشابهت به هوای مملکت خودشان داشت، به آنها دادم و به جهت تدریس آنها چند باب مدرسه مفتوح نمودم . لیکن چون اینها طایفه شجاعی می باشند تقریباً تمام جوانان آنها به جهت خدمت نظامی تربیت می شوند. (۲۷) تعداد زیاد سرباز های افغان که میعاد خدمت شان به اتمام رسیده و جمعی دیگر از طوایف جنگجوی افغانستان به کافرستان رفته در آنجا سکونت اختیار نموده اند.

خیال دارم در تمام سرحدات آنجا قلعه های محکم به جهت حفاظت حدود شمالی احداث نمایم. وقتی کافری ها درین ولایت سکونت داشتند، این سرحدات ضعیف و بکلی غیر محفوظ و بسته به میل روس ها بود. چون روس ها پامیر را متصرف بودند این سرحد هم در قبضه اقتدار آنها بود.

خیال دارم قلعه قلوم (کولم) را که در قلب مملکت کافرستان و در نقطه خیلی مستحکمی واقع است، محل نظامی به جهت اقامت دسته بزرگ لشکر خود در حدود شمال مقرر نمایم و در آنجا ذخایر زیاد از ادوات حربیه و قورخانه هم تهیه خواهم نمود. (تاج التواریخ، ص ۲۷۳، چاپ سال ۱۳۷۳)

مطالعه کنندگان کتاب من مایل خواهند بود از شنیدن این فقره که سنگی در دم دروازه قلوم پیدا شد که روی آن عبارت ذیل محکوک شده بود: (امیر تیمور پادشاه بزرگ مغول اول فاتح مسلمانی بود که ولایت این طایفه سرکش را تا این نقطه مسخر نمود، ولی قلوم را به سبب استحکام آن نتوانست متصرف شود). سرکرده لشکر من کاپیتان محمد علی خان عبارت ذیل را زیر همان سنگ حک نمود: (در عهد امیر عبدالرحمن خان غازی در سنه ۱۳۱۳ هـ ق تمام

کافرستان با قلوب مسخر گردید و اهالی آنجا دین مبین اسلام را قبول نمودند. جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا)

درین جنگ مثل جنگ با هزاره ها جماعت اسلامی افغانستان به میل خود شان حاضر خدمت شده بودند و نیز اظهار می دارم که در عهد من این جنگ آخرین افغانستان بوده است. (تاج التواریخ، ص ۲۷۶)

امیر در جای دیگر تاج التواریخ نوشته است: در سال ۱۳۱۳ هـ ق زمانی که ولایت کافرستان را مفتوح نمودم، امر کردم هیچ اسیری را به غلامی نفروشد (۲۸) و نیز هیچ کس ماذون زن کافری را برخلاف میل او تزویج نماید. به اشخاصی که اسیرها را بصورت غارت در جنگ گرفته بودند و مستحق بودند که غنیمت خود را برای خود نگاه دارند، معاوضه نقدی داده و اسرا را مستخلص نموده آزاد کردم. (ص ۳۶۳)

امیر در جای دیگر نوشته است: هزاره جات را در سال ۱۸۹۳ م و کافرستان را در سال ۱۸۹۵ م مفتوح نمودم و مملکت خود را وسعت دادم، اگرچه کافرستان را بعد از سفارت سرمارتموردوراند که قرار داده بودند ولایت مذکور جز مملکت من باشد، چگونه مسخر کردم. وقتی که مشغول بهم زدن وضع حکومت های موروثی مستقل افغانستان بودم که مملکت را به صورت سلطنت قوی در آورم، از لزوم این امر که سرحدات مملکت خود را با ممالک همسایه ها تحدید نمایم، غافل و بی خیال نبودم. (تاج التواریخ، ص ۴۰۷)

***

سراج التواریخ

متون از جلد ۳ سراج التواریخ

از وقایع ماه شوال سال ۱۳۰۱ هـ ق

شرح حال کفار و کنبیر (گمبیر = گیمیر) و ایذا و اضرار ایشان نسبت به مسلمانان
نواحی لمقان (لغمان):

در روز دهم ماه شوال سال (۱۳۰۱ هجری - صلعم) جمعی از کفره سیاه پوش به سرحد علی شنگ توابع لمقان (لغمان) تاخته و در دره نجیل دوتن از مسلمانان را کشته و یک تن که خود را در آب انداخت زخم‌دار ساختند و روز را به منوال مذکور بسر برده در شب به دهی از دهات نجیل در خانه مرد مسلمانی ریخته هفت تن را شهید و یک تن را مجروح ساختند و بدین خونخواری قناعت نکرده داخل علاقه دولت خیل گردیده چهارتن دیگر از مسلمانان را در آنجا نیز به شهادت رسانیده بعد به کوه بر شدند. و ازین شرارت کفار که به روی کار آوردند مردم اسلامی دره نجیل و ماسموت و اسماعیل زائی و غیره نواحی لمقان (لغمان) خشمناک گشته به سردار گل محمد خان حاکم آنجا خبر داده اجازت غزا و انتقام خون مسلمانان خواستند و او مسؤول آن مردم را موقوف به امر اعلیحضرت والا داشته، عرض پرداز پایه سریر سلطنت شده امر اقدس شرف نفاذ یافت که سامان سرزنش آن قوم دون را ساز کرده اسباب تنبیه و تهدید ایشان را آماده کنند. و این وقت به تهیه آلات قلع ماده فساد آن بدکیشان پرداخته، به محاربه نگرانند تا که زمستان پیش آمده راه فرار آن قوم نگونسار از برف مسدود شود طریق تدمیر آن گروه شریر برگرفته ایشان را مستأصل سازند. و در این میان مردم ماسموت که مسئول شان در باب غزای کفار به عهده تعویق تدبیری افتاد

برآشفته سر از جیب تمرّد بدرآوردند و به اغوای محمدافضل خان نامی فتنه آغاز کردند. واعلیحضرت والا مردم لمقانات را امر سرزنش آن مردم فساداندیش کرده، جزای بسزا دادند و همه را در تحت اطاعت امر سلطنت آورده رشته انقیاد به گردن نهادند.

امامردم شنوار شگیل (شیگل) بی آنکه اجازت حاصل کنند، پنجصد تن مرد پیکار راه انتقام برداشته به کفارکتار (کتار) و کنیر (گمبیر) حمله کردند و همه را شکارآسا از پیش رانده در مغارات و سنگلاخ ها درآوردند و راه بیرون شدن و بازگشتن ایشان را مسدود نموده به کیفر خون چندن از مسلمانان که مذکورگشت، تمامت اشجارایشان را قطع و زراعت ایشان را تلف و آبادی و مساکن ایشان را خراب کرده، بازگشتند. (سراج التواریخ ج ۳، ص ۴۳۴، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات سال ۱۳۰۳ هـ ق

ذکر شبیخون زدن مردم شگلی (شیگلی) شنواری بر کفار کمبیر (گمبیر):

... در خلال احوال مذکوره این سال مردم اسلامی شگلی و چغان سرای علیا بر کفار کمبیر شبیخون زده و از آوای تفنگ و شور و آشوب و غوغای کفار کتار (کتار) خبر یافته از راه معاونت تاخته در شب تار با مسلمانان ساخته پیکار شدند. و دوتن از مسلمانان شهید و هفت تن زخمی گردیده بی نیل مرام مراجعت کردند. و از کفار چون شب و تاریک بود معلوم و مفهوم نگشت که چندتن کشته و زخمی شدند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۹۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... درین حال روز پنجم چهل و چهاردهم رمضان (۱۳۰۳ هـ ق) کرنیل لوکهارت (۲۹) که به عزم سیاحت کافرستان وارد صفحه بدخشان شده و سردار عبدالله خان حکمران بدخشان از دخول کافرستانش باز داشته از موضع زیباک رهسپار چترار (چترال) شد، مستر اونی الایس نیز با او رفیق راه گشته جانب دیار خویش رفت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۰۴، کابل ۱۳۳۳)

ذکر حمله نمودن کفار کمبیر (گمبیر) بر مسلمانان آنجا و ترمرد مردم نجیل و غیره حوادث:

... و هم در خلال این احوال پس از تنبیه و تهدید مردم اریث شماس (شوماشت) و غیره که از پیش رقم گشت هفتصدتن از مردم کفار سکنه گمبیر که از هیبت وصولت سپاه پادشاهی منازل و مساکن خود را فرو گذاشته راه فرار برداشته بودند، با کفار موضع وامه (واما) متفق و همدستان شده بر مسلمان سکنه کمبیر تاخته، و مسلمانان خبر یافته با پنجاه تن پیاده ساخلو که به محافظت آنجا قیام و اقدام داشتند، به سالاری صمدباشی محمد حسن خان و همعنانی مردم اوتیه پر (و ته پور) و چغان سرای در موضع راوُن از راه مدافعه با ایشان دوچار گشته به مقاتله پرداختند و نه تن از کفار را به دارالبوار فرستاده و ملک سورنام کناری را جراحت رسانیدند، و یک تن سعدیک نام را ملا محمد صدیق نامی به اسیری گرفته، سپرد مسلمانان کتار کرده سفارش و تأکید بسیار نمود که او را سالم نگه داشته اذیت و آزار نرسانند، اما او چون در سال گذشته دین اسلام اختیار کرده و در ایام کفرش دوتن سید از پیادگان ساخلو را شهید نموده بود، محمود خان برادر زاده ملک محمد اکرم خان او را مقتول و دو برادرش را که از راه خفا به تجسس احوال او آمده بودند، مجروح ساخت. و از این امر کفار سکنه کتار آگاه گشته سه صدتن آماده انتقام شدند و به توسط مردم ماموند بالای مردم اسلامی گمبیر تاخته پنج نفر مرد و یک زن را از مسلمانان سکنه راوُن مقتول کرده باز گشتند.

(سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۰۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... یکصدوسی خانوار از کفار سکنه شاما (شامه) حاضر اردو گردیده به شرف دین اسلام مشرف شدند، و همچنین هفتاد خانوار از کفار سکنه دره ژینا (یونیا) دین مبین اسلام را اختیار کرده رشته از اطاعت به گردن نهادند.

(سراج التواریخ، ج ۳، بخش اول، ص ۲۷۶، انتشارات بلخ)

از حوادث سال ۱۳۰۴ هـ ق

... درین هنگام چندتن از کفار مشو (مشوک) که در تنگنای کوه مسکن دارند، بالای مردم « مشقه » (مشفه) از دره جات لمقان (لغمان) تاخته یک تن از مسلمانان را به خاک هلاک انداخته دویست رأس بز را به یغما بردند. و سپهسالار غلام حیدرخان از این جرأت و جسارت کفار آگاه گشته مردم اسلام سکنه مشقه (مشفه) را امر کرد که بر کفار مشو (مشوک) از راه انتقام تاختن کنند. چنانچه مردم آنجا به امر سپهسالار آماده کار زار گشته بتاختند و سی و دو تن از کفار را کشته هشت تن زن و دختر و پسر اسیر کردند و مال و مواشی بسیار به غنیمت گرفته مراجعت نمودند، و اسیران را به رسم ارمغان نزد غلام حیدرخان سپهسالار فرستادند، و او هر هشت تن اسیران را با یک تن کنیز دیگر که کفار باندول پیشکش آورده بودند، مصحوب عظیم نام ملازم خود روانه پیشگاه حضور اقدس نمود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۳۰، کابل ۱۳۳۳)

• ... درین ایام پنج تن از بزرگان کفار قوم اورا (۴) متوطن قرب پریان علاقه پنجشیر چون شویت وشتوا و دالی و اوتا و دری نامان از راه طوع و رغبت حاضر دربار معدلت مدار پادشاهی شده رشته اطاعت به گردن نهادند و اظهار کردند که جبراً تکلیف پذیرفتن دین اسلام بالای شان نشود و به جزیه اکتفا نموده زیاده ازوجه مالیه زمینداری و جزیه ایشان گرفته نشود و حضرت والا از ترحم ملوکانه با ایشان قرار نهاده نکار فرمود که چون دخل زمینداری ایشان کفایت مونث و مالیه دیوان سلطنت را باهم نمی کند مرفوع القلم باشند و بدون از هر خانه واری چهار روپیه جزیه دیگر چیزی و پیشیزی ندهند و آن را هم عوض نقد که خود ایشان رضا باشند، جنس برسانند. به این طریق که کنیز و برده نیکو صورت که در میان خود ایشان بزرگ زاده باشند چهار صد روپیه، متوسط صورت متوسط زاده دویست و چهل روپیه، ماده گاو شیردار ده روپیه، نر گاو بیست روپیه، بز بزرگ شیردار دو روپیه بز کوچک و دوساله را به یک روپیه بدهند و ایشان این قرار داد را از روی

خوشی به ذمه قبول نهاده چون شمار خانواری ایشان معین نبود ممیز با ایشان مامور گشته و رخصت مراجعت یافته بر طبق مامور معمول داشتند و همچنین چند تن از کفار و کیل خیل (۹) به عزم قبول جزیه و اطاعت پادشاه اسلام احرام بند طواف قبله محتاجان انام شده راه در السلطنه برگرفتند، و مردم پنجشیر سر راه بدیشان تنگ گرفته چهارتن را دستگیر کردند، اما بقیه گریخته جانب مسکن خود رفتند و حضرت والا ازین امر به واسطه عریضه واقعه نگار آنجا آگاه گشته، بزرگان موضع سپید چهر و پریان چون میرخان و سلطان محمد و محمد عثمان خسرو خیل و فقیر محمد و بابیه شاه نامان را که مرتکب امر مذکور شده بودند، فرمان کرد که گرفتار شدگان کفار را بی شایبه زحمت و کلفتی روانه پیشگاه پایه سریر سلطنت نمایند، تا قراردادی بر طبق امر شریعت غرا بکار ایشان نهاده آید و چون به عادت مستمره که با کفار داشتند وجه گرفته ایشان را رها داده بودند. این امر که شرف صدور یافت به مأمول نیوست. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۳۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... در این آوان مردم کفار قریه پنجشیر شیخون زده هجده فرد گاو از مردم هزاره متوطنه آنجا را به غارت بردند. و خواجه محمد خان فوجدار دره مذکور با مردم اداره حکومتش راه انتقام برگرفته یازده تن از کافران را کشته و شش تن از پسران و دختران ایشان را اسیر گرفته با خود آوردند و اسیران را که چهارتن کنیز و دو تن برده بودند، سراج الدین خان حاکم پنجشیر از نزد غزاة خریده تحفه و هدیه جنابه مستطابه حرم احترام شاهی نمود. و همچنان مردم سپید چهر (سفید چهر) پنجشیر بر قریه لی نر کفارتاخته سه صد رأس بز و گوسپند و سیزده فرد گاو و دو تن دوشیزه بالغه با دو تن مرد پیر زمینگیر به غنیمت و اسیری گرفته، پانزده تن را بکشتند. و از جمله یک تن جاریه (زن) را به سراج الدین خان حاکم به رسم سوغات دادند، و اوجهت امری در کابل آمده تحفه حضور انورش نمود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۷۰، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات سال ۱۳۰۵ هـ ق

فتح محمد خان که از حضور اقدس والا مأمور احداث محافظ خانه های عرض راه پنجشیر و اندراب شده بود در موضع مستعد بروج مشیده برافراخته راه تاخت و تاز کفار را از جانب مردم پنجشیر مسدود نمود و در هریک از محافظ خانه ها چند تن حارس گماشته مراجعت کرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۵۷۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... وهم در انشای این گیرودار چهل خانه وار از قوم کفار کیلی (احتمالاً کولمی باشد) بتوسط عبدالوکیل خان و چهل خانه وار از کفار قوم کنور (کنه) پذیرای اطاعت شده قبول جزیه نمودند. (سراج التواریخ، ج ۳، بخش اول، ص ۴۱۶، انتشارات بلخ)

از واقعات سال ۱۳۰۶ هـ ق

... مقارن این ایام مردم سکنه سپیدچیر و دشت ریوت حمله کرده چندتن از کفار جزیه ده سکنه موضع گر رابه قتل رسانیده یک تن از زنان و دوتن از مردان ایشان را دستگیر کرده با خود اسیر آوردند، و شیر محمدخان خواست که گرفتاران را گرفته جانب مسکن شان بازگرداند، اما آورندگان آنان از خواهش او سرباز زده یک تن جاریه دیگر را با ضعیفه مذکوره به رسم تعارف نزد سراج الدین خان حاکم سابق پنجشیر که این وقت به حکومت اندراب قیام داشت فرستاده، هر دو تن مرد را نگاهداشتند تا که از عریضه واقعه نگار آنجا حضرت والا را به این ماجرا اطلاع دست داده نخست از سراج الدین خان بذریعه منشور پرسیده، پس از اظهار صداقت آثار او مردم آنجا را فرمان ممانعت عنوان معایت بیان ارسال فرموده که آن دوتن را به منزل ایشان رسانیده دیگر مرتکب چنین امر نشده به مردم کفاری که جزیه می دهند ایذا و آزار نرسانند، والا مورد عقاب و عذاب خواهند گشت. وبعد از وصول این امر هر دو تن گرفتار شده رهایی یافته دیگر کسی مزاحم آن مردم نگشت.

وهم در این هنگام حضرت والا که فتح کافرستان را از دیرگاه مکنون ضمیر منیر و پیشنهاد خاطر خطیر داشت چندتن از جدیدالاسلامان چون دُر

محمد و محمد داد و محمد رفیق و علی شیر و ولی محمد و شهباز نامان را از عطای تنخواه نوازش فرموده در روز اول ماه ذی الحجه مأمور جبال کافرستان نمود که راه و گذرگاه سپاه را با جمعیت مردم کفار و موضع محل اقامت ایشان نیک مشاهده کرده کم و کیف آن جبال شامخه را به سراج الدین خان حاکم اندراب رسانند. و او را امر شد که معروض پیشگاه حضور نماید تا در وقت لشکر گماشتن و لوای تسخیر کافرستان افراشتن از مضایق و مزالیق آن کوهستان به خوبی دانسته سران سپاه را آگهی داده شود که در راه نوردیدن و محاربت کردن دوچار زحمت و مشقت نشوند. و همچنین محمد حسن و محمود و قمرالدین و ملاولی محمد بن لتواز مردم کتاری را با لنگک دین و گوهرخان (گورکان) برتینی جدیدالاسلام به راه بلدی احمد دین بن ملک جان محمد هروکی و عزیز محمد و چهارتن از نوکرانش از حضور مأمور فرمود که نزد سیدشاه خان جنرال شوند تا او بتوسط ایشان علم بر معابر و مسالک جبال کافرستان حاصل کرده معروض پیشگاه حضور نماید که لشکر به تسخیر آن کوهستان مأمور گردد، چنانچه ذکر فتح و تسخیر آن در محلس خواهد شد، ان شاء الله تعالی.

و هم در این ایام جنرال کتال خان که با سپاه از کابل چنانچه گذشت راه قطغن و بدخشان برگرفته بود وارد فرخار گردیده به فرمان شهریار والا تبار در آنجا اقامت گزید.

و در خلال این احوال کراک چیف اسکی طوره نام افسر روسی به عزم سیر و سیاحت کافرستان وارد علاقه دروازگشته بذریعه مکتوب از سیدشاه خان جنرال اجازت داخل شدن خود را در کهسار موطن کفار خواست، و او مسؤول او را به گوش قبول جا نداده از دروازش امر باز گشتن نمود، چنانچه بی نیل مرام در مقام خویش رفت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۶۵۰، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات سال ۱۳۰۷ هـ ق

صدور فرمان اشغال کافرستان :

... و مقارن این حال در روز دهم ماه شعبان فرمان مهرلمعان از حضور داور جهانیان بنام سپهسالار غلام حیدرخان در باب تهیه اسباب تسخیر کافرستان - حال موسوم به نورستان - شرف صدور و عزّ ارسال یافت که به تهیه علوفه و آذوقه تسخیر کافرستان پرداخته کار لشکرکشی را آماده و استوار ساخته ، به صدور امر ثانی که از حضور شرف نفاذ یابد به تسخیر آن کوهستان پردازد. و او پس از پرتو وصول افگندن این منشور کارکنان علاقه کُتر و لمقان (لغمان) را از عزم سعادت جزم حضرت والا آگهی داده همگنان رو به تهیه علوفه و آذوقه و سامان جنگ مردم سکنة آن جبال نهاده تمامت اسباب و آلات کارآمد را به اندک زمان مهیا ساخته مترصد صدور امر ثانی نشستند، و هنوز امری از حضور اقدس شرف صدور نیافته بود که مردم غرض جوی خلل انداز عزم و اراده حضرت والا شده مردم سکنة باجاور را به فتنه برانگیختند. چنانچه چارصد تن از عاقبت نااندیشان آنجا به اغوای کسانیکه به قوت و مکنّت اسلام راضی نبوده نیستند، به فتنه گراییده به اراده جهاد با مردم کافرستان وارد گذرگاه ترگذر که معبر مردم مروره است شده و چند تن درخفا از آب عبور نموده ، از این ماجرا علی محمدخان حاکم کتر آگاه گشته مردم چغان سرای را از راه مدافعت امر فراهم شدن کرد و صد تن از پیادگان ساخلو (ی) مقیم کتر را نیز امر کرد که به اتفاق مردم چغان سرای درجایی کمین گزیده در وقت بازگشت مردم باجاور از کافرستان همه را دستگیر نمایند. چنانچه ایشان رفته و سرراه مراجعت باجاوریان را تنگ گرفته چون آن نکوهیده خویان بازگشتند، ایشان حمله کرده باهم درآویختند. و درعین گیرودار مردم چغان سرای نیز جانبدار باجاوریان شده پیادگان ساخلو را مغلوب ساختند، و یک تن از خاصه داران (۳۰) به قتل رسیده دوتن از مردم چغان سرای و ساکنان ده کرهاله و ده دم (۳۱) کشته و دو تن مجروح گشتند، و صد باشی محمدحسن خان

دستگیر باجاوریان گردیده او را با خود بردند. و حضرت والا از عریضه حاکم کتر بدین قضیه آگاه گشته در روز سیزدهم ماه شعبان تنبیهاً ارقام فرمود، و سپهسالار غلام حیدرخان را از صدور این واقعه تهدید نمود که چندی قبل از این که از شنوادر کنر رفته از نظم و نسق مهمام نواحی آن مقام به حضور آگاهی دارید، حال چه شد که نتیجه آن بر خلاف نگارش شما ظاهر گشت و باعث خجالت و انفعال شما گردیده، چنانچه با وجود موجود بودن توپخانه و سپاه نظام در کنر چند تن از مردم بی پا و سر رهسپر این گونه فتنه و شر شده دفع آن را نکردند و ما را خاطر ملا ل ساختند. و همچنان کرنیل محمدا میرخان افسر فوج مقیم کنرا ارقام فرموده تنبیه و تهدید نمود که این همه بددلی و نامردی از شماست که چندی از جهال مردم سکنه جبال داخل خاک متصرفه دولت شده و شما را چون سگ ساخته نام شما را از دفتر مردی حک می نمایند، و افواج قاهره نظام و توپخانه در نزد شما حاضر و آماده ایستاده، و شما پیاده ساخلو را مأمور دفع فتنه کرده نام سپاه دولت را خفیف و پست نموده و می نمایید. به هر حال سگی و سگ فطرتی شما را نیک دانستیم و نامردی و بزدلی شما را خوب شناختیم. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۶۸۰، کابل ۱۳۳۳)

• ... و در خلال این احوال پسر شاه منجان که قدم به مرحله نوزده سالگی نهاده بود با جمعی از مردم منجان بر سر کفار تاخته (۳۲) و دو پسر و یک دختر از ایشان را دستگیر و اسیر ساخته نزد جنرال سید شاه خان در فیض آباد بدخشان فرستاد. و او هر سه تن را که از سبب حرارت هوا و ذلت راه تنبناک شده بودند، معالجه نموده، پس از حصول صحت، هر سه تن را هدیه حضور اقدس نموده، در مزار شریف فرستاد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۶۹۲، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث سال ۱۳۰۸ هـ ق

ذکر راه تسخیر کافرستان پیش گرفتن سپهسالار غلام حیدرخان :

هم در این هنگام سپهسالار غلام حیدرخان که به فرمان طالب از جلال آباد در کابل آمده، شرف بار و عز دیدار شهریار و الاتبار را حاصل کرد،

حضرت والایش نوازش فرموده دستورالعملی درباب تسخیر کافرستان از حضور به وی عنایت نموده رخصت بازگشت داد. و او وارد جلال آباد شده با افواج قاهره از آنجا راه تسخیر کافرستان برگرفته در روز چهارم ماه ربیع الثانی در ده زیارت لمقان رسیده فروکش کرد و به تفحص راه عبور لشکر و تهیه علوفه ماحضر پرداخته کار تسخیر نمودن کافرستان و کوهستان لمقان را راست کردن آغاز نهاد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۰۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... واز آن سوی سپهسالار غلام حیدرخان که به عزم تسخیر کافرستان چنانچه گذشت در روز چهارم ماه ربیع الثانی وارد ده زیارت لمقان شده و تا این وقت مشغول تهیه علوفه و آذوقه بود و ساز و برگ لشکر را آماده کرده و مترصد صدور امر اقدس روز بسر می برد، در روز شانزدهم ماه شعبان حکم اشرف بنام او شرف اصدار یافت که هنگام تسخیر کافرستان می گذرد می باید تعداد و اندازه سپاه را که فراخور آن رزمگاه باشد معروض بدارد که چقدر لشکر از افواج مقیمه شنوار و چقدر از کابل و اطراف ضرور این کار است که مأمور و رهسپار آن دیار شود تا این نقطه ظلمت کفر که بر چهره مملکت اسلام است به آب شمشیر مجاهدین راه دین مبین حضرت سید المرسلین - صلوات الله وسلامه علیه و علی و آله واصحابه اجمعین، برداشته و شسته شود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۱۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... در روز چهاردهم ماه ذی قعدة سپهسالار غلام حیدرخان را که مشغول تهیه اسباب تسخیر کافرستان بود فرمان کرد که حالا یاری و معاونت صفدرخان ناوگی (ناوه گئی) بردولت لازم و متحتم گشت که از لشکر و قورخانه و خزانه هر چه به کار داشته باشد به او مرحمت و عطا شود تا دفع شرارت عمراخان را نموده نگذارد که فتنه او در اندورن مملکت سرایت کند. و هم از صدور این منشور صفدرخان را آگاه فرموده ارقام نمود که از اسباب و آلات حرب هر چه به کارش باشد بی مضایقه از سپهسالار غلام حیدرخان خواسته به مدافعه عمراخان به پردازد و وجود مخالفت نموده او را نیست و نابود سازد، تا مردم متوطن حاشیه مملکت از جور و تعدی او مأمون گردیده، از فتنه برکنار باشند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۰۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... واز آن سوی چون منشور معاونت دستور مذکور که بنام صفدرخان ناوگی شرف صدور یافته بود شرف بخش وصول گشت، او کس نزد سپهسالار فرستاده بر طبق امر حضرت والا کمک خواست. و فرستاده او در روز بیست و دوم ماه ذی قعدة نزد سپهسالار وارد شده، او بذریعة عریضه از حضور اقدس اجازت طلبید. و حضرت والا سپهسالار را فرمان کرد که بیست هزار روپیه از خزانه جلال آباد به او داده در باب گسیل داشتن فوج از طرف خود به او بنویسد که چون بالفعل کار تسخیر کافرستان در پیش است، این کار را در قفای بطالت انداختن و لشکر جانب باجاور گماشتن باعث ترک حزم و فسخ عزم می گردد. زیرا که دو طرف حمله کردن خویش را ناتوان ساختن و طرفی را که تصمیم عزم در تسخیر آن شده و در افواه سمر گشته فرو گذاشتن اراده پادشاهی را شکستن است، و این در شیوة مملکت داری قبیح و نامستحسن. و اگر چنانچه تا انجام و اختتام کار کافرستان صفدر خان بامردم مہمند متعلقہ افغانستان از سرزنش عمر اخان پرداخت فہوالمطلوب، والا اوسرگرم قتل بوده پس از فتح کافرستان افواج پادشاهی روی ستیز بدانسوی نہادہ قلع مادہ فساد خواهند نمود. و او به امر حضرت والا وجہ نقد از خزانه جلال آباد و نامہ ای از خویش بدو فرستادہ، خودش بہ امور تسخیر کافرستان ہمچنان کہ بود مشغول گردیدہ عرض پرداز پایہ سریر سلطنت شدہ ہفتصد رأس اسب بارگیر برای لشکری کہ مأمور کافرستان بود خواہش کرد. (سراج التواریخ، ج ۳، بخش اول، ص ۶۲۸ انتشارات بلخ)

• ... در روز بیست و یکم ماه ذی الحجہ از عریضہ سپہسالار غلام حیدر خان کہ ہفتصد یابو برای حمل و نقل سامان سفر پناہ مأمور تسخیر کافرستان چنانچہ گذشت خواہش کردہ بود، حکام علاقہ قطعن را از حضور اقدس فرمان شد کہ چہار ہزار سر اسب از مردم زکوۃ دہندہ آنجا بہ عوض وجہ زکوۃ خریدہ، بہ تعجیل ہر چہ تمامتر رہسپار کابل سازد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۲۹، کابل ۱۳۳۳)

• ... و در خلال این حال پنجہ و پنج تن از مردم کفار بتوسط پنج نفر از مسلمانان پنجشیر حاضر شدہ علیا گشتہ شرف اندوز حضور اقدس گردیدہ

دین مبین محمدی و آیین متین احمدی اختیار کرده ازعطای سه صدو نودو سه روپیه زادراه خرسند شده بادل شادمان « لاله الله محمد رسول الله » گویان بازگشتند، واز آن سوی بادل سیاه آمده ازاین سوی در روز ششم ماه صفر باروی سپید بازپس رفتند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۳۷، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث ماه ربیع الاول سال ۱۳۰۹ هـ ق

تصمیم عزم نمودن اقدس والا در باب تسخیر کافرستان و فرمان فرستادن بنام سیدشاه خان:

در روز شانزدهم ماه ربیع الاول حضور سعادت دستور حضرت والا سیدشاه خان جنرال و مقیم بدخشان را فرمان رفت که با دو یا یک فوج پیاده از سپاه نظام (۳۳) که در تحت رایتش قیام دارند از بدخشان تا علاقه مُنجان رهنورد شده و راه را از آنجا تا موضع مذکور مرمت نموده از سنگ و خاک پاک ساخته نشیب و فرازش را هموار نماید و هر قدر از لشکر که به کار باشد در مُنجان فراهم کرده جای اقامت دهد و علوفه و آذوقه از برای سپاه مهیا نموده قلعه ای جهت سکناى قشون احداث کرده سرکرده درستی را بالای کار قلعه و جهت اجرای امور سپاه بگمارد که زمستان را در آنجا مقام گزیده در بهار از طرف پنجشیر و کُتر و مُنجان روی تسخیر بسوی کافرستان نهاده سواد کفر را به آب شمشیر و یا به رأی و تدبیر از چهره مملکت بردارند و باشد که از توجه سپاه نصرت همراه بدون محاربه و مقاتله آن مردم نیز به مثابه طوائف هزاره یاغیستان سر برخط فرمان نهند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۴۳، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث ماه ربیع الثانی سال ۱۳۰۹ هـ ق

و از آن سوی سپهسالار غلام حیدرخان چرخى که مأمور تسخیر کافرستان شده و از حضور اقدس والا- چنانچه گذشت چارصد رأس یابو برای حمل و نقل احوال و ائقال سپاه، که بارگیر کامل نداشت، استدعا نموده بود، در روز غره ماه جمادی الاول به امر حضرت والا بارگیر در نزد او رسیده عزم

تسخیر کافرستان را تصمیم داده فوج پیاده نظام طائفه خوگیانی را با فوج پیاده تحت رایت کرنیل بابوجان خان و توپخانه تحت نظارت عبدالکریم خان و دوصد تن از سواران نظام تحت لوای کرنیل محمدعلی خان مأمور اقامت شنوار کرده خود او شش ماه از سال را موجب به تمامت سپاه نظام داده کیسه آرزوی همکنان را از زر تقدیر آکنده و دل بجای آورده شاد خاطر ساخت، و فوج پیاده نظام قوم وردک را با فوج پیاده نظام تحت رایت کرنیل بهاءالدین خان و توپخانه زیر نظارت عبدالرشید خان و دویست تن سواره نظام با خود برداشته لوای تسخیر اسمار (۳۴) و شیگل و دره پیچ (۳۵) و کافرستان که بعضی تمرد ورزیده و برخی تاکنون رهنورد طریق بغاوت بودند افراشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۴۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... از آن سوی سپهسالار غلام حیدر خان که با سپاه ظفر همراه در موضع شیوه فروکش کرده بود در روز شانزدهم ماه جمادی الاول از آنجا برخاسته راه کُتر پیش گرفت و در موضع و چغتان سرای مشهور به چغان سرای (اسعد آباد کنونی مرکز ولایت کنر) رسیده رحل توقف انداخت. و هم در این ایام سید شاه خان جنرال که به امر حضرت والا چنانچه گذشت از فیض آباد راه مُنجان برگرفته بود با لشکر ظفر پیکر که همراه داشت وارد خنجان شده، در اینجا بیست تن از بزرگان کفار سکنه دره ویران (پارون) از راه اطاعت به سلام او آمده رشته انقیاد به گردن نهادند، و او همه را اعزاز و اکرام نموده رخصت مراجعت داد و تعلیم و تلقین کرده امر کرد که دیگر مردم کفره سکنه آن جبال را دلالت بر اطاعت کنند کار از صلح زبان به سیف و سنان نکشند. (۳۶) و هم در این وقت کرنیل محمد عمر خان که با سپاه نصرت همراه در موضع پروان حال موسوم به جبل السراج جهت تنبیه و تهدید مردم کوهستان که همواره سرفتنه می جنبانیدند از راه حزم و احتیاط اقامت داشت به امر حضرت والا راه اندراب برگرفته در روز هجدهم ماه جمادی الاول وارد آنجا شده به عزم تسخیر کافرستان فروکش کرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۴۶، کابل ۱۳۳۳)

• ... و مقارن این مقال از عرض و استدعای مورخه روز ششم ماه جمادی الثانی سپهسالار اخلاص شعار حضرت والا سه هزار پوستینچه کابلی برای افواج مأموره تسخیر کافرستان ارسال داشته نگار فرمود که اگر خدمت شایانی به تقدیم رسانیدند بهای آنها را از طرف دولت به انعام و بخشش محسوب کرده والا از مواجب سپاهیان باز گردانند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۴۷، کابل ۱۳۳۳)

• ... و از آن سوی عریضه سپهسالار غلام حیدرخان که در باب تسخیر باجاور چنانچه گذشت ارسال پایه سریر سلطنت نموده و استدعای اجازت یورش کرده بود شرف وصول یافته چون از مطالعه ساطعه حضرت والا عزّ گذارش یافت در روز هجدهم ماه جمادی الثانی منشوری بنام او مرقوم و مرسول گشت که هر یک از تسخیر کافرستان و سرزنش عمراخان را اولی و آنسب داند با دلایل و براهین بهبودی آن معروض دارد تا بر وفق تدبیر اجازت حمله و یورش بردن به هریک از دو موضع که اصوب باشد داده آید. اما قبل از پرتو و وصول افگندن این منشور شصت تن از مردم کفار نزد سپهسالار حاضر آمده رشته اطاعت به گردن نهادند و سپهسالار همه را از عطای خلعت شاد خاطر ساخته چهل و پنج تن از ایشان را رخصت مراجعت داده امر کرد که دیگر مردم کافرستان را نیز اندرز و نصیحت نموده دلالت بر اطاعت کنند که بی جنگ و پرخاش و غارت مال و اسرعیال و اطفال و قتل رجال و سربر خط فرمان نهند و خود را خوار و زبون نسازند و پانزده تن رابه رسم گروگان درارد و نگاهداشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۴۷، کابل ۱۳۳۳)

• ... عمراخان از اطاعت و وزیدن مردم شنوار سکنه شیگل و خلعت پوشیدن بزرگان دره پیچ که نگارش یافته آمد و حصول این فتح و عزم سپهسالار جانب باجاور آگاه گشته، بی خبر از اینکه او به امر حضرت والا چنانچه گذشت فسخ عزم تسخیر باجاور کرده بود، خوفناک گردیده به سرعت هر چه تمامتر جمعی از رهنوردان کوی جهالت را فراهم آورده با مردم قوم سالار زائی از طایفه ماموند در قلاع خویش که به محاذی و مقابل قلاع متعلقه صفدرخان ناوگی واقعند گماشت که به حفاظت قلاع او

پرداخته در وقت یورش سپاه پادشاهی طرح ممانعت و مقاتلت انداخته بکوشند که قلاع او خراب نگردد. وهم سدره عبور لشکر جانب باجاور باشند. و چون راه عبور و مرور افواج پادشاهی رابه تصورات خویش استحکام داد خود با لشکر بسیار از مردم باجاور و غیره به آوازه غزا با کفار سکنه کام دیش راه تردد واضطراب پیش گرفت و چند خانه و مسکن کفار را که پراکنده از هم دور بودند متصرف گشته (۳۷) از تدبیری که اندیشیده بود زبان به اغوای مردم کوهستان سمت شرقی و گوشه شمالی بعیده جلال آباد گشود که شاید آن مردم را به فتنه برانگیخته سپاه پادشاهی دوچار و گرفتار پیکار آنها ساخته خود و باجاور را از صدمه لشکر مأمون و مصئون سازد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۷۵۰، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات سال ۱۳۱۰ هـ ق

از جانب دیگر جهرا (چیرا) نام پسر ملک (ملیک) نام از کفار کاموز از تصاحب کردن شیخ اکرم گماشته عمراخان بر موضع ناری (ناری) و ساو را آگاه گشته چون در سال گذشته کفار آنجا از دست عمراخان ازار واذیت زیاد دیده و کشیده بودند با هجده تن از بزرگان کفار مذکور نزد سپهسالار غلام حیدرخان حاضر آمده کشیدن کسان عمراخان را از موضع ناری و ساو بنابر جلب منفعت برای خود که راه رفت و آمد و تجارت ایشان در اسمار گشوده می شد، به عهده گرفته بازگشت، و سپهسالار نیز به این امر ترغیب و تحریض نمود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۲۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... کفار کاموز عمراخان را گرفتار کارزار با مردم چترار (چترال) دیده بر مردم مالدارانی که در سابق زمستان را در اسمار و تابستان را در موضع بنشی ویرا و از مضافات باجاور (باجور) بسر می بردند و این وقت ایشان را از آمدن در اسمار مانع گردیده در موضع ساو و ناری جای داده بود تاخته سی تن از ایشان را بکشتند و اکثر از دواب و مواشی ایشان را به غارت برداشتند و ازین حمله و یورش کفار مردم مالدار تاب مقاومت را در ساو و ناری به خود ندیده از راه فرار داخل اسمار شده قرار گرفتند و کفار قبل

ازینکه ایشان در اسمار برسند دوباره حمله کرده چهارصد راس از دواب و مواشی لعل نام قجر (گجر) (۳۸) رئیس مردم مالدار را به یغما برداشته دو تن پسر او را نیز به قتل رسانیدند. و او از راه التجا نزد سپهسالار غلام حیدرخان حاضر آمده محل اقامت خواست، و سپهسالارش در موضع شکل (شیگل) جای داده او و قومش همه در آنجا جا گزیده از جور عمراخان و ستم کفار بیارامیدند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۴۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... از دیگر سوی در اثنای تکاپوی عمراخان کفار فتنه جوی کاموز و کانتوز که هنوز از تاختنیکه بر موضع ساو وناری چنانچه گذشت کرده بودند، استراحت حاصل نکرده دوباره حمله نموده دوهزار راس گوسپند و بز از مردم سکنه ساو وناری و برکوت (بریکوت) بر تاختند و صاحبان مال از قفای کفار دد خصال راه استرداد و استعجال برگرفته شش تن از بزرگان ایشان دستگیر کافران گردیده بی نیل مرام پس خزیدند و گرفتاران را با گوسپندان همچنانیکه کفار برداشته بودند، بردند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۴۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... در اثنای این حال کفار کاموز یک تن انگلیس را که در یک سال در میان ایشان جای گزیده ایشان را به زبان تدلیس اغوا می کرد و دل ایشان را به سوی اطاعت دولت متبوعه خود مایل می نمود با چهارتن از مردم خود ایشان که کاسه لیس او بودند از علاقه کاموز بیرون کردند (۳۹) که فتنه عاید روزگار کفار سکنه آن کهسار نکنند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۵۶، کابل ۱۳۳۳)

• ... و از آنسوی کارگذاران دولت انگلیس از نفاق میران چترار و عمراخان (۴۰) و صفدرخان و مردم آن جبال غنچه آرزو آمال خود را در شگفتن دیده چهارتن از انگلیسان کار آگاه و منفعت خواه را از راه حصول مدعا با چهل تن از سواران نظام قوم سکھ مامور چترار کردند و چون ایشان وارد آنجا شدند در نزد مردم به زبان ظاهر اظهار نمودند که جهت رفع مخاصمه و دفع منازعه خاندان و برادران میران چترار وایمن گردانیدن مردم آن دیار آمده اند و هم موضع ساو وناری را که عمراخان متصرف شده

است از دست او کشیده ضمیمه چترال می نمایند. و همچنین موضع نیشه گام و بارگام را از دولت افغانستان خواش کرده به میر چترامی سپارند و در باطن چند روزی در چترارگردش نموده و بزرگان قوم را به مژده و نوید احسان روی دل به سوی اطاعت دولت انگلیس مایل کرده و دوام حیلت گسترده و دانه مکیدت پاشیده سردارخان را به وعده زر بدانسر آوردند که کفار کموز را به حاضرشدن در نزد انگلیسان مذکور دلالت و دعوت کرد چنانچه بعضی نزد ایشان شده برخی سرباز زدند و سردار خان از حاضرشدگان کفار نامه اقرار اطاعت به دولت انگلیس از ایشان گرفته در اقرار نامه درج کرد که جبال مسکونه کافرستان تا موضع جلالا، تعلق به چترار است. وازین گونه آرزوها را که در دل داشتند حاصل کرده از چترار بازگشتند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۵۷، کابل ۱۳۳۳)

• ... سه صدتن از بزرگان طوائف هفتگانه کفاری که از عزم سپهسالار بر تسخیر کافرستان آگاه گشته و به خوف و رعب آغشته گردیده بودند از راه ضراعت و در اطاعت نزد سپهسالار ستوده کارحاضرآمده پس از سودن جبین استکانت به زمین انابت به شرف دین اسلام مشرف گشته گویای کلمه طیبه «لااله الا الله، محمد رسول الله» شده (۴۱) به صراط المستقیم آیین اسلام گراییدند. (سراج التواریخ، ج ۳، بخش اول، ص ۶۸۷، انتشارات بلخ)

شرح حال بزرگان کاموز:

سپهسالارغلام حیدرخان که به نظم و نسق کهسار اسمار واستمالت کفار روزخدمت بسر می برد ده تن از بزرگان کفار کاموز چون جناح و داورا و ماست کان و کمراو و شرا و کیشاد و گور و سرکان و کرک کت و دادا نامان را که از راه اطاعت نزدش آمده بودند، گسیل درگاه عالم پناه نمود و حضرت والا ایشان را بار داده به زبان الهام بیان فرمود که سرکار ما از یک تن کفار بر نداشته تمامت ایشان را رعیت و نوکر دولت میداند و اگر به رضا و میل خاطر اطاعت کنند ایشان را عزت میدهد والا به جور و اکراه هم ایشان را تحت فرمان خواهد آورد ولیکن بهتراست که به خوبی رعیت و

نوکر شوند و اگر به مژده و نوید کار گزاران دولت انگلیس مغرور گردیده از اطاعت سرباز زند دولت نمی گذارد که دست تصرف به کافرستان دراز کنند. و این را به ایشان گفته هر ده تن را به عطای خلعت و انعام نیک نواخته امر کرد که این گفتار را به تمامت قوم خود اظهار کنند که کار به پیکار نکشد. (۴۲) بعد ایشان را رخصت مراجعت داده سپهسالار نیز از گفتاری که با اینان به پای رفت ارقام و اعلام فرموده رقم نمود که او نیز بر طبق گفتار حضرت والا با ایشان سخن رانده از این وقت در مذاکره را با همه مردم کفاری که خود را جانب چترار گرفته اند باز کرده، دولت را از اموری که به روی کار می آید آگاه می کنند، و ازین عزم صائب و رای ثاقب اعلیحضرتش بود که فسخ عزم نمی نمود تا کافرستان را چنانچه بیاید مسخر کرده، چشم از جانب را از تصرف آن میل در کشید. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۷۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... و از آنسوی هر ده تن بزرگان کفار کاموز از حضور اقدس چنانچه گذشت رخصت حاصل کرده راه مراجعت برگرفته بودند در روز بیست و نهم شعبان وارد اسمار شده سپهسالار غلام حیدرخان را ملاقات کردند. و او بر طبق منشوریکه به نامش شرف صدور یافته بود، ایشان را اندرز و نصیحت کرده رخصت نمود. و ایشان در مسکن و مکان خود شده نهال اطاعت این دولت را در جویبار ضمیر صغیر و کبیر کفار کاموز غرس نمودن آغاز کردند، و مردم کفارنشه گام (۴۳) اندیشه و فکر بزرگان کاموز را موافق به مرام خویش دیده از راه اطاعت پیش آمده، چون جدید دین اسلام را قبول کرده بودند از نزد سپهسالار غلام حیدرخان معلم نماز و روزه و غیره امور دینی با خود بردند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۷۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... و هم درین هنگام یک صد و پنجاه و یک تن از مردم کفار طوعاً دین مبین سید مختار را اختیار کرده از راه اطاعت دولت در پنجشیر نزد بهادرخان آمده و او همه را در پریان جا و آب و نان داده خودش به فرمان طلب که از عریضه اش شرف اصدار و عز ارسال یافت در کابل آمده جزو تعداد اسامی جدید الاسلامان را از ذکور و اناث و بزرگ و کوچک به

مطالعه ساطعه وملاحظه لامعه حضرت والا رسانید، دستورالعمل خوراک و لباس ایشان را تازمانی ازدولت حاصل کرده بازگشت. وهمه را از امور مؤنث و معیشت به امر اقدس آسوده حال وفارغبال ساخت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۸۷۶، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث سال ۱۳۱۱ هـ ق

...اشرار کفارارنسیا(ارنس)به هدایت ورهنمونی مردم پشه کتر بر مردم موضع کورباغ از رعایای این دولت تاخته چند تن را مقتول ومجروح ساخته بازگشتند. وسپهسالار غلام حیدرخان مردم کتار وگمبیر را از راه انتقام به قفای آن گروه بد فرجام گماشت وایشان دو تن را زخم رسانیده هفتاد فرد گاو به تاراج آوردند.

همچنان اشرار کفار پیار بر رعایای لمقان حمله کرده بسیار تن را خون بریختند و از ایشان نیز چند تن گرفتار دست مسلمانان گردیده، چون یکی از گرفتار شدگان از مردم پشه کتر و رهبر حمله ویورش آن گروه دد سیر بود، مکشوف نمود که رهبر دست بُرد کفار اشرار مردم پشه بوده، بنابراین مردم آنجا تحت باز پرس آمده از جانب دولت زجر وتوبیخ زیاد دیدند، تا که از کردار خویش تائب گردیدند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۲۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... یک تن از برادران میر چترار که با عمراخان باجاوری نسبت خسرزادگی داشت به ترغیب وتحریض والقا و اغوای دو تن از انگلیسان که در چترار مقام گزیده در بین خاندان میر چترار به حیل و مکیدت فتنه و نفاق می انگیزتند وغیره بزرگان آنجا را به وعید ووعدہ بیم وامید دلالت بر عداوت هم می نمودند، از چترار فرار کرده نزد عمراخان فرستاده خواهش پس فرستادن وی را بنمود اما عمراخان خسرزاده خود را نگهداشته پیام داد که اگر موضع دروش را تملیک وتسلیم او کند هرآئینه بازش فرستد والا نگذارد که در چترار شود و میرچترار ازین پیام عمراخان خوفناک گردیده پنجصد تن مرد مسلح به حراست دروش گماشت که مبادا عمراخان آنجا

را به تغلب تصرف کند. (۴۴) و آن دوتن انگلیس از لشکر فرستادن میرچترار در موضع دروش باده مرام خویش را در کام دیده در موضع دروش شدند و عمراخان را به نامه و پیام بدان مقام آوردند که قلعه معقلی در موضع بریکوت بنیاد نهاده آباد کند، و لشکر به تسخیر کافرستان و تدمیر کفار سکنه و متوطنه قرب باجاور و چترار و اسمار گماشته به تصرف آرد، چنانچه آهنگ احداث قلعه در موضع مذکور و جنگ کفار کرده به تهیه لشکر پرداخت. و سپهسالار غلام حیدرخان ازین عزم جسورانه او آگاه گشته از حرکت خلافش مانع آمد و به ذریعه عریضه کارکنان حضور اقدس را آگاهی داد ... در پایان کار چنان شد که حضرت والا بار بار گفته و نکار میداد چنانچه دولت انگلیس هردو محل را تصرف و تصاحب نمود. (۴۵)

همدرین ایام از سرگشتن عزم خام عمراخان که انفاً به شرح رفت، کفار نشه گام در نهیب و غارت مال و متاع رعایای دولت اسلام اقدام کرده نه تن از مسلمانان سکنه قرب موضع و مقام خود را مقتول و یک تن را مجروح ساختند و مسلمانان نیز پنج نفر از کفار را دستگیر کرده به غل و زنجیر انداختند و چون سپهسالار غلام حیدرخان درین وقت مشغول کار آمدن دیورند گماشته و فرستاده دولت انگلیس بود سرزنش و گوشمالی اشرار کفار را معطل به زمان فرصت گذاشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۲۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... یک تن از سپاهیان نظام به تحریک و ترغیب جنرال رستم علی خان عبدالملک خان جدید الاسلام کمیدان را در وقت قواعد فوج نظام به ضرب گلوله تفنگ از پا در آورد و سپاهی مذکور این حرکت وحشیانه اش را حواله به تحریک جنرال مذکور کرد. (۴۶) او و جنرال موصوف با یک تن نویسنده اش گرفتار زنجیر عقاب پادشاهی شده به بدترین احوالی کشته شدند. و از جمله جنرال رستم خان را به امر حضرت والا سیدی که نان خوراکه او را نصف آرد و نصف نمک پخته در آن نهاده بودند همه روزه بر پشتش از زندان اندرون ارگ بر بسته و در زیر گنبد نقاره خانه واقع متصل بازار ارگ که محل عبور عامه خلق است آن سید را در پیشش نهاده و میخ آهنی که از همان تفنگ که عبدالملک خان را با آن هدف گلوله کرده

بودند و در زنجیر گردنش بود در زمین کوفته از بام تا شام در آنجا میداشتند و شب هنگام در زندان ارگ می بردند تا که بمرد و عداوت او از حسد اعزاز و اکرام عبدالملک خان بود که در نزد حضرت والا داشت، مباشر قتل او و باعث هلاک خود شد . (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۴۴، کابل ۱۳۳۳)

ذکر در بار عام نمودن حضرت والا و اظهار کردن مذاکرات دیورند را که در خلوت به پای رفته بود:

و آنگاه که مذاکرات دولتی در باب تعیین خط و نقاط فاصله سرحدی دولتین افغانستان و انگلیس و غیره از روز ورود دیورند (۴۷) در بین او و حضرت والا تا این وقت به پای رفته بود و امضا و دستخط جانین بر آن شده بود در روز دوشنبه سوم جمادی الاول در سلام خانه عام بر کرسی ازین مقام گزیده و بزرگان اقوام و افسران بزرگ افواج قاهره نظام و اعیان و اشراف از خواص و عوام سکنه شهر و اطراف قریه را دعوت بار فرموده چون هر کدام به مقام خویش جای گزیدند، دیورند و رفقاییش نیز بر کرسی برنشستند، حضرت والا به مواجهه ایشان زبان صدق بیان را به گفتار سخنانیکه با دیورند در محفل خلوت گفته شده و امضا پذیرفته بود گشود ... از حد موضع جنگ به اینسوی را که کافرستان نیز داخل آن است تا حد اسمار و حدیکه آب کنر از آنجا برخاسته به کنر می ریزد و در سابق هم از مضافات کنر بود تا کوهیکه سلسله آن جانب موضع شرتن (شلتن) و مردم مهمند ممتد است و همچنین تا حد سیستان که به کوه ملک سیاه موسوم است و در عهد سلطنت امیر شیرعلی خان مرحوم سخن آن گفته و امرش به پای برده شده که همه شما آگاه خواهید بود و همه جا را نقشه کشیده و حد به حد مواضع فاصله را معین نموده به من سپردند ... (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۴۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... در آنسوی عمرآخان آهنگ فتنه کرده با هشتصد تن مرد مسلح به راه موضع دیر از آب عبور کرده فروکش نموده از قفایش دسته دسته و فوج فوج از مردم سکنه باجاور و نواحی آن آمده به وی ملحق می شدند و

اعلان یورش بر کفار کاموز همی کردند، تا سپهسالار غلام حیدرخان از عزم و اراده او آگاه گشته پیام داد که دست از حمله کافرستان باز داشته ازین وادی پای پس کشد. اما او از غرور و پنداری که در کاخ دماغ داشت پیام سپهسالار را وقتی نگذاشته با دو هزار مرد پیکار راه یورش جانب کفار گوردیش برگرفت و با هم در آویخته دوازده تن از مردان و زنان کفار را خون بریخت و شصت تن از تبعه عمراخان مقتول و مجروح گشته و کاری از پیش نبرده شرمسار بازگشت (۴۸) و دوباره عزم رزم کفار کرد و هنوز را پیکار پیش نگرفته بود که حضرت والا از عریضه سپهسالار غلام حیدرخان برفته جویی و نیکو هیده خویی عمراخان آگاه گردیده ... (چون) در وقت نقشه کشیدن تعیین حدود با دیورند، با جاور به دولت انگلیس واگذار شده بود، به ویسرای کشور هند نامه فرستاده نکار کرد که عمراخان را از فتنه باز دارد و الا دولت افغانستان ناچار است که به دفع آن پرداخته دمار از روزگارش برآرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۶۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... در مورد تعیین و کار عملی هیات تعیین سرحدات ذکر است: ... در وقتی که کمیشن دولت انگلیس در کابل آمده بودند و رئیس و سرکرده آن فارن سکرتر دیورند بود و هم کرنیل ای اراییس (ایلس) و دکتر فن (فین) و لفتننت آسمته (سمیت) و لفتننت مکمهان و مستر داندل و مستر کلارک با او حاضر بودند، چنین قرار داده شد که خط فاصل از حدود درواز و شغنان و واخان چنانچه در نقشه سابق که به تاریخ شانزدهم ماه ذیحجه ۱۳۰۹ هـ مطابق یازدهم ماه جولای سنه ۱۸۹۲ میلادی نشان داده شده است. (سرحد) می گذرد از واخان در سرحد کافرستان و چترار رفته به موضع صندک میرسد (۴۹) و از آنجا به سرحد جبال کنر که واقع اند در بین مردم کنر و مردم با جاور و از آنجا به جبال مردم مهمند که در میانه طوایف مهمند و مردم با جاور اتفاق افتاده اند، شده و میرسد به کوتل لوارکی (لوارگی) و حدود شکارغلی و از آنجا بالا می شود به حدود سپید کوه و جدا می کند مردم افریدی را از مردم شنوار، از قلل جبال سپید کوه که بلند تر از آن قله و کوهی نباشد ... تا زمان زمستان سال آینده یونت ٹیل معطل گذاشته می شود زیرا

که کارگزاران دولت انگلیس تصمیم عزم کرده اند که واخان و چترار و کافرستان و باجاور و کتر و مهمند را از هم جدا کنند و برطبق اختیار من و ذکر فوق حدود کافرستان و چترار و کتر و باجاور و مهمند و خیبر و شنوار را تا سرکوه سپید و کوتل لواری سیهسالار غلام حیدرخان با کارگزاران دولت برتانیه تعیین حدود می کند. (۵۰) ... (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۷۰، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات ماه رمضان سال ۱۳۱۱ هـ ق

از آنسوی عمرآخان باجاوری که فتنه جویی او از پیش به شرح رفت و حضرت والا به ویسرا نکار داده پیام فرستاد که او را از شرارت باز دارد و او قبل از ممانعت ویسرا مصحوب محمد سعیدخان سیهسالار غلام حیدر خان را پیام داد که از جیش جانب کافرستان جنیش دادن وی چیزی به خاطر راه نداده هنگامه ارای ممانعت نشود و صاحبزاده مذکور از سبب ختم ماه رمضان صلوة تراویح نزد سیهسالار غلام حیدر خان نیامده پیام عمرآخان به وی نوشت و او معروض پایة اریکة امارت داشته حضرت والا در روز چهاردهم ماه رمضان سیهسالار را فرمان کرد که از طرف خود به عمرآخان بنویسد که تا آن زمان که تصرف نمودن کافرستان در بین دولتین افغانستان و انگلیس در تذبذب بود هر چه کرد از قوه به فعل آورد، گذشت. (۵۱) حالا که جبال متوطنة کفار به تمام ها متعلق به افغانستان گردید، پس این دولت ناچار است که در حراست حدود خویش مواظب باشد و اگر او دست از حمله کافرستان باز نداشته پای جسارت پیش نهد همانا این دولت مانع گردیده جزای کارش را در کنارش بگذارد. (۵۲) در پایان کار عمرآخان نامه سیهسالار را که به امر حضرت والا فرستاده و قعی نهاده حرکت و جنبشی چنانچه بیاید به روی روز آورده کاری از پیش نبرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۷۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... (در ماه شوال ۱۳۱۱ هـ به غرض شناخت سرحدات خود) طوطی خان از حدود کافرستان حال موسوم به نورستان تا اسمار خویش را مامور

ملاحظه و سیر پنداشته حدود اراضی و املاک مواضع گوردیش کند و سرحد موطن کفار و پتیگل کند و سرحد کاموز و ساریت کند واقع سرحد کاموز و کانتوز کند واقع سرحد کافرستان و چترار و موضع نوی کند سرحد واقع میان موضع دیر و اسمار و ناری (ناری) کند سرحد کهسار اسمار را مشاهده و معاینه نماید. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۸۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... عمراخان باجاوری که در جسارت و دلاوری عزم تصرف کافرستان چنانچه گذشت جزم کرده بود، نامه به خامه جسارت نکار داده نزد غلام حیدرخان که به فرمان طلب جهت دستورالعمل کار تعیین حدود در کابل آمده در جلال آباد باز گشته بود فرستاد و او نامه عمراخان را که به کلمات زشت و عبارات درشت در باب لشکر کشیدنش جانب کافرستان نوشته بود، ارسال پایه سریر خلافت نمود و حضرت والا نامه عمراخان را که به تازگی موطن او متعلق به دولت انگلیس شده بود، به ویسرای کشور هند فرستاده امر کرد که او را از شرارت و جسارت باز دارد و برای سپهسالار ارقام فرمود که عمراخان از باده جسارت بیخود شده و عنقریب سلاخان سپاه ظفر همراه ویسرایش منع نکند، پوست از تن خواهند کشید و شکم او را که از جو ضلالت پُر است خواهند درید و خاک در آخور آرزویش خواهند ریخت. از قفای این منشور دو فوج پیاده هزاری و ششصدی از کابل جانب جلال آباد گسیل شد... در عین گیرودار عمراخان با لشکر گران جانب کفار کاموز جنبش کرده به اراده بنیاد نهادن قلعه در موضع برکوت (بریکوت) در موضع ناری فروکش کرد. کرنیل بهاوالدین خان مقیم اسمار نامه نزد عمراخان فرستاده از حرکتش جانب کافرستان مانع آمد و او از نامه و پیام کرنیل مذکور اندیشیده، قلعه در موضع ناری که فروکش کرده بود احداث و آباد نمود و مواضع ساو و ناری و ارنوی و برکوت را متصرف شده چندی رحل اقامت گسترده تا که سپهسالار غلام حیدرخان به امر فرمان حضرت والا لشکر گماشته موضع برکوت و غیره را استرداد نمود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۹۹۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... حضرت والا از برانگیختن انگلیسان عمراخان به تسخیر کافرستان و نشر نمودن اشتهاارات در بین مردم کوهستان سرحد چنانچه این دو قضیه از پیش رقم شد و نفاق انگیختن ایشان در میان آن مردم واغوا کردن مرایشان را دو فوج پیاده از سپاه نظام کابل مامور اقامت اسمار کرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۰۱۵، کابل ۱۳۳۳)

از وقایع سال ۱۳۱۱ هـ ق

کسان عمراخان با جاوری به امر والقا او پلی از چوب های باریک بافته در حدود موضع چنگ به روی نهر انداخته ساخته غارت و تاراج مال و متاع و مواشی و دواب مردم جدید الاسلام متوطن قرب و نواح اسمار از رعایای این دولت شدند و غلام حیدرخان سپهسالار اول ازین عزم و اراده تبعه عمراخان آگاه گردیده سی تن مردم مسلح از مردم اسمار را به حراست و معاونت مردم جدید الاسلام گماشت و ایشان رفته و پل را از روی آب برداشته لوای اقامت افراشتند و زیردستان عمراخان عزم شبخون نموده در وقت خواب برایشان بتاختند و جنگ خفیفی رویداده هر کدام به مقام خود شدند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۰۳۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... سپهسالار با مستر اونی حدود فاصله دولتین را از حد هشتن تا کوتل ناوه و مواضع شر تن (شلتن) و مروره و حصاره به قرار نقشه امضا یافته دولتین معین کرده مواضع مذکوره تمام داخل خاک افغانستان آمد و کار تعیین نقاط فاصله آن حدود به انجام رسیده نقشه که در دست انگلیسان بود به مساعی جمیل و کوشش نبیله با دوقطعه نامه دستخطی کمشنر پشاور که کافرستان و لنیدی سین و ساو و ناری و غیره مواضع را در آنها از خاک افغانستان نوشته بودند، به دست سپهسالار افتاده و او همه را در صندوقچه انداخته و قفل زده مصحوب احمد جان خان طبیب گسیل درگاه عالم پناه نمود. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۰۷۰، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث سال ۱۳۱۳ هـ ق

... فرمانی ازدفتر سنجش کابل درباب مساحت اراضی مردم جدیدالاسلام سکنة موضع پشه گر (پچه گر) و شاما به نام اولیاقل خان حاکم لمقان شرف اصدار یافته و او با صد تن ازافواج نظام هروی و تمامت بزرگان و خوانین لمقان جانب هردو موضع مذکور رهنورد گشت و ملا پادشاه گل نام فوجدار علنگار (الینگار) را با بزرگان لمقان امرپیش رفتن و جریب نمودن آن مردم کرده، قرار داد که پس از مساحت و پیمایش اراضی آن مردم بسوی اردوی او بازگردند و درموضع جنیا (بونیا) ازوصول ملا پادشاه گل خان و بزرگان لمقان درآنجا ازجان هراسان گردیده منزل و مکان خویش را فروگذاشته با اهل و عیال راه فرار جانب کهسار شامخه و جبال باذخه برداشتند و مردم سکنة پیار با ملاپادشاه گل خان هنگامه ارای رزم و پیکار گردیده وی از اولیاقل خان معاونت خواست و او به سرعت و تعجیل تمام میرمحمود شاه خان فوجدار درة اسمعیل زایی لمقان را با سه صد تن از لشکر ملکی به کمک فرستاد اما ملا پادشاه گل خان قبل از رسیدن این معاونین جماعه را در نشیب و فراز کُتل واقع بین جنیا و پیار مامور اقامت کرد و ایشان به فراز کتل بر شده چندی از کفار که پیشتر در کُتل صعود داده قرار گرفته بودند، دست به آلات جنگ بُرده از شام تا خفتن رزم داده بعد کفارتاب پیکار نیاورده از کُتل به پای گریز جانب مقام خود سرازیر شدند و هنگام سحرجانب کوه هجوم آور گردیده تمامت جبل را که مشرف بر ملا پادشاه گل خان و همراهانش بود فرا گرفتند و در وقت طلوع آفتاب ملا پادشاه گل خان آهنگ جنگ کرده گروه کفار را با آنکه در قتل جبال بالادست بودند از پیش برداشته مغلوب ساخت و همه را به قهرو قسر در اندرون قلعه پنام واقع پیار در آورده دو قلعه را آتش زده بسوخت و چند قلعه دیگر را به تغلب تصرف کرده با لشکر یکه همراه داشت در آنها جای گزیده و کفار از قلعه پنام و بیشه و آجام برآمده ملاپادشاه گل خان را مغلوب ساخته عقب نشاندند و میرمحمود شاه خان که با سه صد تن چنانچه انفا گذشت راه معاونت ملاپادشاه گل خان برگرفته بود، درین وقت رسیده

دست به آلات جنگ برد و مردانه بکوشید تا که کفار را مغلوب و منهزم کرد و بیست و چهارتن از کفار را بدارالبوار فرستاد. هفت تن از تبعه میرمحمود شاه خان شربت شهادت نوشیده چهارتن جراحت برداشت .

مقارن این حال اولیاقل خان نیز با پیاده نظام و اعیان واحشام ملکی که همراه داشت از زیرکتل جنیا جانب ملا پادشاه گل خان راه برگرفت و شب را به فرازکتل بسربرده فردای آن به لشکر او پیوست و بت های کفار را تمام بشکست و مردگان ایشان را که در صندوق های چوبین نهاده و درخانه های خود چیده بود برآورده زیرخاک کرده، و کوه برشدگان ایشان را تسلیت داده به مساکن ایشان باز گردانید و هم چهارتن مسلمانان را که کشته و در خانه نهاده بودند دفن نموده، بعضی از کافران را خلعت داد که شاید آتش فتنه را خاموش کند. درین حالت یک تن از کفار اسکنت ازراه اطاعت نزد اولیاقل خان آمده و او خلعت داده برگماشت که مردم خود را از راه پذیرفتن دین اسلام حاضر آورد و او این امر را برعهده برگرفته باز گشت و گروه کفار هرشب دراطراف این لشکر که به دوهزار تن از نظامی و ملکی منتهی می شد آمده و لشکرگاه را هدف گلوله تفنگ کرده بازهمی گشتند تا که لشکراسلام از گلوله و باروت تهی دست گردیده نزدیک شد که شکست یابد. اما حضرت والا از عریضه و استدعای اولیاقل خان قورخانه از کابل حمل و نقل فرموده امر کرد که علوفه سپاه را از لمقانات درآورد و برسانند.

خلاصه این حرکت ناهنجار پیار حضرت والا را که از دیرگاه تسخیر کافرستان را مکنون خاطر داشت به اضمحلال و استیصال مردم کافرستان برانگیخت. چنانچه سپهسالار غلام حیدرخان را فرمان کرد که عزم رزم کفار را جزم نموده سامان تسخیر کافرستان ساز کند و او به تهیه اسباب پیکار پرداخته علوفه دوماه سپاه را آماده نموده در موضع ساو و ناری فرستاد و پیادگان فوج سفرمینا را با اعدادی زیادی از مردم آن نواحی مامور ساختن راه و امر کرد که چون تا موضع برکوت راه ساخته و پرداخته شده و از آنجا تا کنار نهر لندی سین که زمین رخو و سهل است ، حاجت ساختن راه

آن نیست معطل گذاشته از آنجا به کار پرداخته راه عبور و مرور سپاه را تا قرب کافرستان بسازند و هم تمامت افواج آنولا را دو ماه از سال گذشته و دومه ازین سال چهارماهه موجب داده آسوده حال ساخت و دوهزار انبان فراهم آورده درهریک چهار سیر آرد جای کرده پیش فرستاد و قرار داد که تا جائیکه دواب رفتن تواند برپشت راحله انبان ها را حمل و نقل دهند. بعد هر انبان را بردوش یک یک از مردم ملکی نهاده منزل به منزل برسانند. بدین منوال پانزده روزه ازوقه چهارهزار تن را درهرمنزل مهیا نمود و در خلال تهیه نمودن سپهسالار اسباب پیکار را کفار کانتوز و کاموز و منده گل متوطنه قرب چترار راه آمد شد در نزد او باز کرده سخنان اطاعت آمیز آغاز نمودند که شاید لشکر کشیدن دولت را از آن کهسار باز دارند و از جمله مردم منده گل به صوابدید آنانیکه آمد و رفت درنزد سپهسالار اختیار کرده بودند روی رفتن جانب چترار نهاده، برخی ازایشان در موضع دیر نزد (دنک) نام انگلیس شده صلاح کارجستند و چون موطن شان داخل حصه و تقسیم افغانستان بود، اولاً و نعمی نگفته گاهی دوصد و هنگامی چهارصد رویه به نام انعام به هر کدام همی داد و هم بتان والبسه زنان ایشان را خواسته با آنکه پشیزی نمی ارزیدند پنج رویه عطا همی کرد تا که باندک زرباشی روی دل دو قوم وحشی کانتوز و کاموز را نیز بسوی دولت انگلیس کرد. سپهسالار پس از آماده ساختن سامان کار زار عریضه نگار پایه اریکه امارت شده اجازت لشکر گماشتن به تسخیر کافرستان خواست و حضرت والا فرمان و امر کرد که خود او جهت تکمیل بعضی امور مهمه رهسپار کهسار کافرستان نشده دیگر افسران را با افواج قاهره مأمور رفتن کند.

مقارن این حال اولیاقل خان حاکم لمقان که سرگرم تنبیه و تهدید کفار پیار بود هنگامه آرای کارزار گردیده بسی دقیقه کشش و کوشش مردانه کفار نگونسار را از پیش برداشته پناهنده مغارات کهسار ساخت و از جمله یکصد و هشتاد تن را که درقلعه پیارچنانچه گذشت جای گزیده بودند محصور کرد و دلیران تبعه او همت برتسخیرقلعه گماشته دو روز و دو شب

قلعه گیان را در تنگنای محاصره داشتند تا که آتش در درون قلعه انداخته همه را بسوختند الا پنج نفر که زنده برآمده اسیر و دستگیر شدند. درین جنگ بیست و شش تن از لشکر ملکی شهید و جرح گردیده و یک تن حواله دار از فوج پیاده نظام بران خویش جراحت یافت و هم محمد اسمعیل خان بن دوست محمد خان جبارخیل در اندرون قلعه جراحت برداشته در آتش بسوخت. اولیاقل خان پس از حصول فتح بازگشته در موضع جنیا فروکش کرد.

از جانب دیگر سپهسالار غلام حیدرخان به منشوریکه به نامش چنانچه گذشت شرف صدور یافت، پنجمین تن از پیاده نظام و پیاده ساخلو با یک ضرب توپ قاطری به معاونت اولیاقل خان گماشت و او اراضی مردم جنیا و دوکران و پشه گر را پیمایش و مساحت کرده کس نزد کفاریکه پناهنده جبال و رو آورده جانب نیلاب شده بودند فرستاده، دلالت و هدایت به اطاعت نمود و ایشان گوش به پیام او نداده همچنان به ضلالت و جهالت خویش استوار ایستادند و اولیاقل خان جهت انجام مهاجم مردم دوکران از جنیا (رونی) و پیار برخاسته وارد آنجا شد و به التجا و استدعای مردم دوکران هر پنج نفر اسیری را که در آتش قلعه پیار نسوخته دستگیر شده بودند، اطلاق نمود و ایشان را از رها دادن اسیران مذکور دل به جای آورده قرار داد که بزرگان کوه بر شده گان را دلالت به اطاعت کرده مالیات دیوانی را با چهارتن جاریه برعهده ایشان گذارند که همه ساله بدون مساهله به دولت برسانند و هم این پنج اسیر را اگر حضرت والا بطلبد حاضر کنند و ایشان این قرار داد اولیاقل خان را پذیرفته، بعد او میر محمود شاه خان را با سپاه کافی جهت انجام و اتمام نمودن امور مذکور در آنجا امر اقامت کرده خودش در روز دوازدهم ماه محرم از راه مراجعت وارد لمقان شد و به ساختن راه واقع بین دره نوتیا (نیویا) که جانب موضع باندول واسکت (سکندو) و کمبار (گمتا) ممتد است پرداخت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۱۶-۱۱۱۷، کابل ۱۳۳۳)

• ... سپهسالار اول غلام حیدرخان که به امر و فرمان حضرت والا چنانچه گذشت عزم و آهنگ تسخیر کافرستان کرده بود از اسمار راه

مشاهده معابر و سواک لشکر جانب ناری و برکوت برگرفته تا موضع لندی سین گردش کرده بازگشت و بزرگان کفار آن نواحی را از راه اتمام حجت کس فرستاده نزد خود خواست تا اگر پذیرای اطاعت و انقیاد شوند، سپاه نظام تیغ قتل به عزم تدمیر ایشان از نیام برنکشد و خونها ریخته نگردد. از جانب دیگر قبل از آنکه کفار نزد سپهسالار آیند و رشته انقیاد به گردن طوع و رغبت نهند اولیاقل خان حاکم لمقان دوتن از کنیز را از مردم پیار و دو تن دیگر را از مردم کفره جنیا با دو نفر غلام و یک نفر جاریه از کافران اسکنت که عوض مالیات اراضی ایشان گرفته بود با پنج تن اسیرانیکه در وقت جنگ چنانچه گذشت به دست افتاده و تا این وقت در موضع دوکران نزد میر محمود شاه خان بودند و اونزد اولیاقل خان فرستاد همه را گسیل کابل کرد.

• ... از انسوی فرستاده سپهسالار از راه اندرز و هدایت نزد کفار سکنه گوردیش رسیده از استمال و دلالت او میرجان نام رئیس آنجا باسی تن از کفار تبعه خویش در موضع ساو نزد سپهسالار آمده رهنورد اطاعت شد و کفار کامدیش و کاموز به فرستاده سپهسالار پیش آمدن و منقاد شدن داده هنوز حاضر نگردیده بودند که سپهسالار به اندیشه اینکه مبدا شوخ چشمی اختیار نموده کار صلح را به پیکار کشند، یک فوج پیاده نظام به سرکردگی عبدالکریم خان کرنیل توپخانه از راه حزم و احتیاط در موضع برکوت فرستاد و هم لشکر ملکی مردم شگل و نواحی اسمار را با پیادگان نظام مقیمه اسمار مامور رفتن در آنجا کرد. چنانچه تمامت این افواج در برکوت شده با سه صد تن پیاده ساخلو که از پیش در آنجا اقامت داشتند پیوسته لوائ جمعیت افراشتند و به امر سپهسالار به کار راه ساختن جانب اندرون جبال کافرستان پرداختند.

مقارن آن بزرگان کفار کشتوز و کاموز از راه اطاعت نزد سپهسالار آمده مالیات دیوان را به گردن گرفته، کفار کشتوز اظهار پذیرفتن دین اسلام نیز کردند و کفار کاموز دیگر همه اوامر و نواهی پادشاهی را بر رقبه طوع و رغبت نهاده از راه بردن و سرک ساختن در بین موطن و مسکن خود

و تکلیف اسلام آوردن و دین نبی امی پذیرفتن عذرخواسته سرباز زدند و سپهسالار به سیاق کریمه (ادع الی سبیل ربک بالحکمة والموعظة الحسنة و جادلم بالتي هي احسن) هدایت و دلالت نمودن ایشان را به سوی دین اسلام موقوف به فرصت داشته هیچ نگفت و درباب راه بردن در بین موطن ایشان گفت که این امر را که مقصد بردن راه ازین کهسار کافرستان جانب بدخشان است دولت هرگز ترک نمی کند و رؤسای کفار مذکور ازین گفتار سپهسالار عزمش را در راه ساختن راسخ دیده لاجرم تن در دادند و به زبان معذرت خواستار رفتن و فروکش نکردن لشکر در موضع کامدیش شده اظهار نمودند که خود راه سازان بدون لشکر در آنجا رفته مشغول کار شوند و این را نیز بر ذمه گرفتند که کفار منده گل و کانتوز را دلالت به اطاعت دولت کرده اگر سرباز زدند ایشان همه را به قهر و قسر مطیع و منقاد سازند. (۵۳) سپهسالار این خواهش ایشان را پذیرفته شرط قرارداد که هر جماعه پنج تن را گروگان گذارند که به راه سازان ضرر و آسیب نرسانند بعد لشکر همچنان در برکوت (بریکوت) قیام ورزیده مامور کامدیش نخواهد شد و ایشان به جز از اطاعت چاره نداشتند. این امر را استوار پنداشته یکتن را از بزرگان کاموز که حاضر آمده بودند، برای آوردن و بردن خبر ضامن دادن و ندادن نزد عامه قوم خویش فرستادند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۲۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... درین حال سپهسالار غلام حیدر خان که به امر و فرمان شهریار ثریا مکان قدم در راه تسخیر کافرستان نهاده و چنانچه گذشت زبان پیام در استمالت و هدایت و اطاعت کفار گشاده بود از ساو برخاسته وارد برکوت گشت و از آنجا به عزم مشاهده صعب و سهل دره خماری گل (کوماری گل) سوار اسپ شده چون پا نهاد فراز کُتل گشت از سختی مسالک و معبر از اسپ فرود آمده تاقله کوه راه پیمود و از فراز کوه نظر مشاهده انداخته همه جا را تا کُتل گورال که به چشم می نمود بدید و راه عبور را که از آنجا جانب عقب موضع لندی سین امر ساختن کرده بود به غایت دشوار سنگستان و درخت زار ملاحظه نمود و روز دیگر راه لندی سین را که

جدید جاری و از برکوت به جانب آنجا مسافت شش گروه ساخته و پرداخته شده بود نیک دیده بخود اندیشید که از وفور سنگ و درخت بدون ساختن راه معبری میسر لشکر نمی گردد. پس در کار ساختن راه کوشش ورزیده به چستی و چالاکی از موضع گوردیش راه عبور را تا قرب موطن و کهسار کفار بگشود و کفار از مشاهده این حالت جمعیت کرده در موضع دشوار گذر به عزم پیکار استوار نشستند و سپهسالار تا موضع کُتل و منی کخی (دمنی کخین) که نقطه اخیر و وصول خط راه بود رفته همه جا را به نظر دقت مشاهده کرد و از حشر و ازدحام کفار که به قرب مقام جنگ گزیده بودند، درنگ را صواب پنداشته در موضع و منی کسی (دمنی کخین) واقع زیر این کتل فرود گردیده جای گزید و سه فوج پیاده نظام را جریده بدون بستره و خیمه از لشکرگاه نزد خود طلبید تا اگر کفار حمله نمایند و یا با احاد و افراد راه سازان قصد ایذا و ازار کنند دلیران هر سه فوج بدم تیغ و طعن سنان و گلوله جان ستان دفع نمایند.

سپس چند تن از سکنه برکوت را از قفای آنانیکه قبل براین چنانچه گذشت به اندرز و نصیحت کفار گماشته، رهسپار دلالت و هدایت کرده پیام داد که در قبول کردن و راه دین اسلام گرفتن ایشان از جانب دولت اکراه و اجبار و تکلیفی نسبت به ایشان نیست و تکلیفی که هست این است که مطیع و منقاد گردیده مالیات بدهند و ازین امر کسی سرکشی نکرده به آتش قهر پادشاه خود را نسوزانند و نیز مانع ساختن راه نشوند. کافران ازین پیام سپهسالار وعده حاضر آمدن در نزد او داده رسولانش را پس فرستادند و التماس نمودند که اگر ساختن راه را معطل دارد هر آئینه دوازه تن را به دولت تسلیم کنند که دین اسلام بپذیرند و هم مردم سکنه گوردیش را خود ایشان به قهر و قسر پذیرای آیین اسلام نمایند و در سالی چهارصد روپیه که به میرچترار می دادند به دولت بدهند. سپهسالار فرستادگان خود را باز پس مراجعت و پیام داد که چند تن از ایشان را در لشکرگاه طلبید که درخصوص معطل داشتن ساختن راه با ایشان سخن از در صواب و صلاح راند و هرچه پسندیده آید اجرای آن نماید و در باب مالیات و تکالیف دولتی اظهار

و گفتار خود را استوار پنداشته باید خواه ناخواه بدهند و این را پیام داد درموضع جواکسی واقع مقابل رود گوردیش عزم پل ساختن نموده دست به کار بُرد و ماجرا معروض پایه سریر سلطنت داشته از قلت راحله وعدم وصول علوفه در لشکرگاه بنگاشت و حضرت والا سیف الله خان حاکم کُتر علیا را فرمان و امر کرد که تا میدانند و میتوانند علوفه به سپاه برسانند و هم دویست راس یابو برای حمل و نقل علوفه از کابل گسیل فرموده محمد عمر خان حاکم تگاب را نیز فرمان کرد که از چهار تن کدخدا یک تن را جهت لشکر کشیدن جانب کافرستان برگزیده گسیل درگاه نماید که سر رشته جنبش جیش جانب کافرستان با ایشان فرموده شود و او چهل ونه تن را از بزرگان مردم تگاب و اوزبین و محمود عراقی رهنورد کابل کرد که انشاء الله تعالی دستور العمل به ایشان دادند.

پس از آنکه سپهسالار عریضه مذکوره خود را ارسال پیشگاه حضور اقدس نمود چند تن از کفار کاموز که کس نزد ایشان فرستاده چنانچه انفا گذشت، پیام داده بود نزد او حاضر آمده زبان ضراعت گشوده اظهار اطاعت و دادن مالیه کرده استدعا نمودند که چون در مملکت و در تحت ظل حمایت سلطنت اهل هنود نیز جا دارند و از آن قوم بسیارند ایشان را چون آنان دانسته و جزیه گرفته تکلیف اسلامیت را به موقع مناسب گذاشته در حال تعرضی با ایشان نکند و سپهسالار به فکر و اندیشه اینکه اول کار است با ایشان مدارا و مواسا باید کرد و هر چه خواستار شوند باید پذیرفت که مبادا از سخت گرفتن خوفناک گردیده به فتنه گرایند و نیز آگاه شده بود که کفار کانتوز و منده گل نزد اینان که حاضر آمده اند شده با هم قرار داده اند که اگر سپهسالار پذیرفتار خواستار ایشان نشود با لشکر پادشاهی رزم داده بعد که کاری از پیش برده نتوانند عزم فرار کرده پراکنده کُهرسار شوند. (۵۴) این خواهش ایشان را به گوش قبول جای داد و سه تن از ایشان را برای خبر کردن قوم ازین معامله باز پس فرستاد و ایشان رفته و باز گشته پیام آوردند که جزیه و مالیه را قبول دارند که بدهند به شرطیکه ایشان را از اعضا و اجزای رعیت دانسته مامون و محفوظ و خرم و خرسند داشته به نظر

تحقیر جانب ایشان ننگرند و کافر گفته آزار واذیت نرسانند و حالا یک هزار روپیه میدهند و سپهسالار در پاسخ این اظهار ایشان گفت که چون املاک و اراضی آنان تا اکنون به مشاهده نیفتاده اند که آیا گنجایش هزار روپیه را دارد یا ندارد و اگر نداشته باشد چرا هزار روپیه بدهند، و در باب جزیه فی الحال هزار و پنجاه نفر خواهند بود که اگر هر واحدی یک روپیه بدهد، یکم هزار روپیه به حساب می آید و ازین گفته خود که به طریق فهمانیدن مرایشان را گفت زود زبان بیان برگردانید که مبدا دریم و واهمه افتند و گفت که بر طبق خواهش ایشان قرار امر داده خواهد شد و آنگاه که کلام و پیام جانبین بدینجا رسید سپهسالار دستور کار احمد جان خان طیب و کرنیل اعزازی را با سعید خان همراه دوازده تن حاضر آمدگان کفار کاموز به نام مشاهده کردن اراضی ایشان امر رفتن کرد و قرار داد که پس از مشاهده اراضی و عقار ایشان تمام بزرگان و سرکردگان ایشان با این دو تن حاضر عسکرگاه آیند تا از روی دانش در باب مالیات دیوانی سخن رانده بروفق گنجایش مالیه بر ذمه ایشان نهاده شود. و این امر را سپهسالار ستوده کار از روی تدبیر و عزم و اراده آن بروی کار آورد که تا زمان مشاهده کردن اراضی کفار و بقید سیاه آوردن مزرعه هریک را به نام مالکش همانا راه کنار آب تا موضع بسگل (بزرگل) ساخته گردد و پل ایکه احداث شده پرداخته شود و راهیکه از رود خانه خماریگل (کوماری گل) امر ساختن شده نیز تا حد کتل موری بانده وصول پذیرد بل تا کتل گورال، شایان عبور و مرور لشکر گردد و از آنجا به راهیکه جانب کمو میرود رفت و آمد میسر آید و هم این دو تن از مشاهده اراضی کفاریکه ایشان را با خود برده اند فارغ گردیده از طریق و معبری که به شرح رفت گردش کرده نهر آب را تا موضع کامدیش دیدند و جانب کتل گورال آمدن بتوانند.

حضرت والا از عریضه سپهسالار نیکو اطوار بر تدبیر و حسن کردار و رفتار او آگاه گردیده به خامه لطف و مرحمت برایش نکار داد سر افتخارش را به چرخ دوار بر آورد. چنانچه نوشت که ارجمندا خوب تدبیر و سر رسته کرده اید. می باید که از هر خاندانیکه بزرگ قوم خود باشد دو یا سه تن

پسر را گروگان گرفته نگاه دارد. (سراج التواریخ، ج ۳ ص ۱۱۲۹ - ۱۱۳۰، کابل ۱۳۳۳)

•... احمد جان خان طیب و کرنیل اعزازی که به امر سپهسالار غلام حیدرخان با سعید محمد خان چنانچه گذشت راه مشاهده اراضی کفار کموز وملاحظه سهل وصعب معابر برگرفته بودند با هشت تن از بزرگان کافران نزد سپهسالار آمد و داستانی از سختی وعدم حصول مرور راه و عبور سپاه که در آن تنگناها دیده بود به پای برد و از همه راه کنار آب را اقرب به حصول مرام و اسهل معابر تمامت مواضع ومقام گفت و بزرگان کفار که با او آمده بودند یک هزار روپیه مالیه اراضی خود را برعهده گرفته وعده ادا کردن آن را تا روز پانزدهم ربیع الاول دادند. پس ازآنکه احمد جان خان کرنیل به بیان اظهار کافران و خیال ایشان نمود و واهیات و ترهاتی که با او ابراز داده بودند همه را به پای برد . سپهسالار نیکوکار از دوراندیشی وعاقبت بینی که مکنون خاطر داشت ومیخواست که بدون سفک دمأ به تیغ زبان آن وحشیان را در تحت فرمان کند، با ایشان با ملایمت و مدارا سخن رانده ودل به جای آورده رخصت مراجعت وبا ایشان قرارداد که بعد از گذشتن عید خود که روز چهاردهم این وقت است، باز آیند. (سراج التواریخ، ج ۳ ص ۱۱۳۶)

• ... محمد علی خان وکیل سیقانی که از حضور حضرت والا با نقشه طرق وجبال کافرستان مامور تسخیر موطن ومساکن کفار که در بطن کوه هندوکش واقع اند شده وهنوز رهسپار منزل مقصود نشده و در پنجشیر سرگرم فراهم آوردن لشکر اولوسی پنجشیر واقع این طرف کوه مذکور و مردم اندراب متوطن آن طرف بود که چند تن از کفار شبی در کتل شاه کیچه به سه تن از پیادگان فوج نظام و دوتن رعیتی که همکنان از موطن پادخواب لهوگرد بودند دوچار گردیده هر پنج تن را به قتل رسانیدند و همچنین دو تن از مردم پریان وخنجان را دردشت تگاو نیز بکشتند و عبدالحمید خان حاکم وملا عبدالقدوس خان قاضی پنجشیر جمعی از مردم

آنجا و چندی از پیادگان ساخلو را مأموردفن کشتگان کرده ایشان را در جائیکه مقتول شده بودند دفن نمودند .

محمد علی خان و کیل یک هزاروسی تن مرد پیکار به ذریعه فرامینیکه حضرت والا نکار فرموده اشتها آسا به جهت تسخیر کافرستان انتشار داده بود بر مردم خوست و فرنگ و ورسج حواله فراهم شدن و روی به سوی کافرستان نهادن کرد و حاکمان مواضع مذکوره را نامه فرستاده امر نمود که با لشکر آن مردم چنانچه سپهسالار غلام حیدرخان و حاکم لمقان از جانب شرق و جنوب کافرستان رو به تسخیر نهادند ایشان از طرف شمال و غرب شمالی روی به آن کوهستان نهند و محصل این امر میرزا عبدالرؤف خان چهره نویس و دلاورخان تایمنی را گماشته خود و کیل مذکور با آنکه نقشه معابر و مسالک آن جبال را حضرت والا تفویض وی کرده دستورالعمل یورش و کشتش و کوشش داده بود از راه حزم و احتیاط به توسط بهادر خان بازارکی و عبیدالله خان پریانی و دوتن دیگر از بزرگان پنجشیر که از معابر و مواضع و معارک کافرستان علم حاصل داشتند مواقع عبور و مرور لشکر را از جانب غرب جنوبی و غربی مشاهده کرده نقشه همه جا را جهت استحضار خاطر حضرت والا کشیده ارسال کابل داشت و لشکر مردم پنجشیر را فراهم کرد و از جمله میرداد خان کدخدای مردم بازارکی را که هفتصد تن مرد مسلح از مردم آنجا بر عهده او نهاده و قرار داده بود که تا هفت روز همه را ساخته کار پرداخته پیکار نموده حاضر لشکرگاه کند و او تکاهل ورزیده و نیز در پاسداری و کشک خزانه سپاه تساهل نمود به ضرب چوب سخت بخست و سه صد رویه جرمش نمود و همچنین محمد صدیق خان مأمور فراهم نمودن لشکر مردم تگاب و نجراب با کدخدایان هردو موضع که طلب کابل شده و دستور العمل لشکر کشیدن از حضرت والا حاصل کرده باز گردیده بودند ساز لشکر و گرد آوردن دلیران رزم آور پرداختند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۴۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... کرنیل محمد عمر خان به فرمانیکه به نامش شرف نفاذ یافته بود دو صد تن از افواج پیاده نظام مقیم اندراب و دو ضرب توپ با بیست و یک

خروار آرد وسی خروار جو و دو خروار نمک و غیره اشیا که در عرصه پنج روز فراهم کرد از قطغن گسیل پریان پنجشیر نمود که با محمد علی خان وکیل در تسخیر کافرستان همدست و همدستان شوند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۵۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... سپهسالار اول غلام حیدرخان که به امر حضرت والا تصمیم عزم تسخیر کافرستان کرده چنانچه گذشت به کار پرداخته بود و برفق و مدارا آن مردم را دعوت اطاعت می نمود از جمله کفار که بر فرودگاه اردوی او در شب تاخته دستبرد همی نمودند چند تن را گرفتار ساخته لوای تسخیر برافراخت و در روز غره ماه جمادی الثانی عساکر نظامی و ملکی را که از راه تسخیر کافرستان در تحت رایتش گرد آمده بودند چهار تقسیم کرده هر حصه را جانب موضعی چون کامدیش و گوردیش و پتی گل و بزگل از مواضع موطن کفار امر رفتن کرد و خود از موضع دمنی کخین که در آنجا چنانچه گذشت اقامت گزیده بود با جمعیت شایان از سوار نظام از پل ایکه در موضع جواکسی به مقابل رود گوردیش جدید ساخته شده بود گذشته تا کنار نهر سواره را سپرده بعد پیاده فراز کوه شد و لشکر مأمور کامدیش به ساحل دوازه از روز مذکور در موضع نصرت گل (نختگل) و احمد شیرخان ختک با حصه دیگر از لشکر که مأمور بزگل شده بود به وقت طلوع آفتاب روز دیگر وارد آنجا گردیده از قفای او فوج پیاده نظام نیز به ساعت چهار عصر وارد گشت و مردم بزگل که در مواضع صعب و بلند مسکن دارند از ورود سپاه قرین یأس و هراس گشته و آتش در خانه های خود زده فرار اختیار کردند (۵۵) و چند تن از ایشان کشته دست دلیران سپاه گشتند و مردم کامدیش از مشاهده دود آتشیکه کفار بزگل در خانه های خود زده بودند تاب و توان در باخته فرار کهسار بزگل شدند و لشکری که وارد نصرت گل (نختگل) شده آتش در خانه های کفار فرار کرده از کامدیش زده تمام بسوختند و چهار تن کافر را کشته پنجمد راس بز و گاو به غنیمت گرفتند و خود سپهسالار این روز را در موضع راته کت موک (نموک) بسربرده روز دیگر افواج قاهره از دو سوی داخل دره کمو

شده کفارسکنه این دره نیز تاب وسکون از دست داده فرار کھسار ادبار شدند و مال و متاع ایشان را اعداد سپاه غارت نمودند و کفار روز دیگر آهنگ جنگ کرده بی درنگ روی به مقابله نهادند و پنج تن از لشکر نظامی و ملکی را جراحت رسانیده نوزده تن از مردان و زنان و دختران و پسران خود را بدم تیغ دلیران سپاه دادند و بزرگان کفار کاموز که در اردو نظر بند بودند از دیدن این حالت سلامت خویش در اسلام آوردن دیده کلمه طیبه قرائت کردند و رخصت سه تن از همراهان خود را حاصل کرده به امر سپهسالار نزد قوم خود فرستاده پیام دادند و از اسلام خود ایشان را آگاه کردند که ایشان نیز اسلام آورده از خانه های خویش فرار نکنند و ایشان پیام اسلام آوردن و اطاعت کردن نزد سپهسالار فرستادند و سپهسالار اکتفا به این پیام ناکام کفار نکرده به احمد جان خان طیب سرکرده فوج مأمور کامدیش پیام داد که مبدا کفار کیدی اندیشیده اظهار اطاعت و اسلام آوردن کرده باشند، می باید کامدیش را متصرف شود و نیز سپاه مامور پتی گل پای جلادت فشرده آنجا را به تصرف آوردند و بعضی از کفار سکنه آنجا دین اسلام پذیرفته و برخی از راه فرار در کھسار رفته پناه گزیدند و سپهسالار اعتماد بر اظهار ایشان نکرده چون دروغ بسیار از کفار شنیده بود اسلام آورندگان را در لشکرگاه خواسته نزد خویش محبوس نگهداشت و از پس این فتوحات موضع منده گل را نیز در تصرف آورد و حکمران جلال آباد سی و یک ضرب توپ شادمانه فتح گشاد داد و تمامت سپاه کینه خواه مورد تحسین و آفرین حضرت والا شد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۶۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... محمد علی خان وکیل سیقانی که از سوی پنجشیر چنانچه گذشت روی تسخیر جبال شامخه کافرستان نهاده بود با بیست و چهار بیرق از عسکر نظامی و ملکی مردم کوهستان و کوهدامن و پنجشیر و غیره راه یورش و سرزنش کفار برگرفت و مطابق ایام فتحیاب شدن سپهسالار غلام حیدر خان که به شرح رفت موضع دوبابه واقع پوشال را قهراً متصرف گشت و لشکر تحت رأیت خود را شش حصه کرده از شش راه مامور رفتن در

اندرون جبال کافرستان نمود. همچنین محمد صدیق خان حاکم تگاب با لشکر نظامی و مردم نجراب و تگاب در روز یازدهم جمادی الثانیه (۱۳۱۳ هـ) رهنورد کافرستان شد و عبدالمجید خان حاکم پنجشیر از پریان روی بسوی موضع کورپتو (کورپیتو) از موطن کفار نهاده وقاضی پنجشیر را با میرزا خواجه درویش نام نویسنده او در قریه کورپتو واقع دامن کُتل چار (چمار) مأمور اقامت و علوفه بار و رسانیدن کرد و خود با محمد علی خان وکیل و لشکر ظفر دلیل به فراز کُتل چار شده همکنان دوچار باریدن برف گردیده سه شب و روز در فراز کُتل به عسرت گذرانیده گذشتند و عبدالمجید خان در همانجا اقامت ورزیده مواظب انسداد راه عقب لشکر شد که مبادا از قفا آسیبی رود دهد و محمد علی خان با چیزی از لشکر راه منزل مقصود برگرفت و از قفای او دو صد تن پیاده نظام با دو ضرب توپ نیز از کُتل فرود گشت و قورخانه را از سبب صعوبت معبر به راه کُتل اریب حمل داد و سپاهیان توپخانه هر دو ضرب توپ را به دوش از سنگلاخها به قوت مردانگی گذرانیدند و محمد علی خان پس از رسیدن هر دو توپ در ده آته تایی (آته تیی) واقع پوشال فرود آمده در جای وکیل مترصد مرصد گشت.

• ... از دیگر سوی پس از فتح و تسخیر منده گل که گذشت بسیار تن از کفار بدرها و قفار طعمه تیغ دلیران کارزار گشته ناچار راه استکانت و اعتذار برگرفته دوتن از بزرگان کفار کانتوز چون جنا و ازار نامان با دو تن از مردم زیباک که ایشان را جنرال تاج محمد خان از بدخشان نزد کفار فرستاده به اطاعت دعوت کرده بود از در ضراعت نزد سپهسالار غلام حیدر خان حاضر آمده اظهار انقیاد کردند و دین مبین اسلام پذیرفته گفتند که قوم هردوتن به رضا و رغبت رهنورد دین مبین اسلام شده اطاعت ورزیدند و مالیات را داده امان جان خواهند و این را گفته از سپهسالار خواستند که چند تن را از راه حصول یقین با هردو تن مأمور رفتن کانتوز کند تا به مواجهه ایشان آتش در بت خانه های خود زده اوئان چوبینی که دارند تمام بسوزند و مساجد بنیاد نهاد آباد کنند و به کار ساختن راه پرداخته خود آن

مردم بدون معاونت غیری راه پادشاهی را در اندرون کهسار موطن کفار بسازند و سپهسالار نیکوکار اخلاص شعار قبول اظهار هر دو تن کرده یکی را در اردو نگهداشته آن دیگر را نزد بزرگان قومش گسیل کرد که با ایشان از راه صدق مقلد خود آمده در اجرای اموری که اظهار کردند بپردازند و او رفته با سی تن از بزرگان مردم کانتوز کاموز و کشتوز و منده کل باز آمد و سپهسالار همه را از تسلیات شافیه دل به جای آورده تکلیفی به جز اطاعت پادشاه و پذیرفتن دین اسلام که آن را هم خود ایشان بدون ایما و اشارتی پدرام شده بودند نکرد که مبدا به مثابه چند خانواری که ایشان را مردم کانتوزی و شیوخ جدید الاسلام سکنة آنسوی جبل لوتکو (لوتکوی) که تعلق به چترار دارد از برف و غیره موانع رستگار ساخته در چترار برده بودند، اینان را نیز بدانسوی راه فرار نمایند و از جمله مردم کانتوز را که به دین اسلام مشرف شدند این قدر تکلیف کرد که سی و دو تن از بزرگان قوم خود را از راه گروگان حاضر اردو کنند که لشکر داخل موطن شان شده از اموری که اظهار کرده اند عامه قوم سرباز نزده همه را اجرا نمایند و این را با حاضر آمدگان قرار داده در روز هفدهم جمادی الثانیه سه تن جدیدالاسلامان کانتوزی را عقب سی و دو تن گروگان فرستاده چند تن از جدیدالاسلامان کاموزی رخصت آوردن اهل و عیال ایشان که در کوه پناهیده بودند داد و بزرگان کانتوزی را که به دین اسلام درآمدند خلعت عطا کرد و ازین رفتار و مدارای سپهسالار از بدو مداخلتش در تصرف کافرستان تا روز مذکور دوصد تن به طوع و رغبت خویش پذیرای دین اسلام شدند و همه درین وقت سپهسالار درایت شعار به ذریعه عریضه بیست ثوب چوخه ماهوتی پنج مثقاله و بیست طاقه لنگی زرین هجده و بیست روپیه گی برای خلعت بزرگان آن مردم وحشی صفت خواسته و حضرت والا از کابل همه را در جلال آباد فرستاده (۵۶) از آنجا پیادگان پست خانه به قدر توان کم کم برداشته نزد سپهسالار گذاشتند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۶۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... سپهسالار ستوده افعال سرگرم استمالت کفار وحشی خصال بود و در ضلالت و ترک اطاعت ایشان آهنگ قتال داشت و هم اولیاقل خان که با سپاه نظامی و ملکی به امر و فرمان حضرت والا روی تسخیر بسوی کافرستان نهاده در زیر کتل باندول مترصدانه فروکش کرده روز می گذاشت دو تن از بزرگان کفار باندول نزد اولیاقل خان حاضر آمده از جانب مردم خود پیام گذرانیدند که تمامت ایشان از راه اطاعت پیش آمده پذیرای کیش اسلام و مرحله پیمای انقیاد امر و نهی پادشاه عدالت اتسام شوند و او هر دو تن را خلعت عطا کرده رخصت انصراف و اجازت آوردن کفارسکنه باندول داد .

همدرین اثنای این ماجرا کمیدان محمد صدیق خان با دویست تن پیاده نظام و دو ضرب توپ قاطری با مجاهدین مردم تگاب و نجراب که در تحت رأیت محمد حسین خان حاکم آنجا راه جهاد می پیمودند ملحق گشت و در شب هفدهم جمادی الثانی که فردای آن شب چنانچه گذشت سپهسالار سه تن از جدید الاسلام کانتوزی را مامور آوردن سی و دو تن گروگان کرد برف آغاز باریدن نموده در کتل اریب به اندازه قد آدم از قدم تا استخوان ترقوه کردن برف بر زمین ریخته کوه و کمر و راه و معبر را مسدود ساخت و سپاه را در دهشت و وحشت انداخت و کمیدان محمد صدیق خان بدون اندیشه و استصواب رای اولیاقل خان که با اولیاقل خان حاکم لمقان در زیر کتل باندول توقف ورزیده بود از آنجا با سپاه نظام و توپخانه که در تحت رأیت داشت برخاسته به فراز کوه بار فرود شدن گذاشت و در اینجا هفت تن از کفار باندول به توسط شفاعت محمد غلام نامی از مردم فراجغان نزد کمیدان محمد صدیق خان حاضر آمده خود را به قرائت کلمه از ظلمت کفر تفریق کرده دین اسلام پذیرفتند و به زبان ضراعت اظهار اطاعت دولت به کمیدان گفتند که لشکر داخل باندول نشود چه عیال ایشان از مشاهده سپاه و آواز موزیک خود را در محل تباه دیده دمساز فرار کهنسار شوند و کمیدان گفتار ایشان را واقعی نهاده به سرعت و شتاب داخل باندول شد و پنجاه تن از سپاهیان نظام از سرما در میان برف

هلاک گشت و کمیدان محمد صدیق خان هیچ باک نکرده با مردم باندول طرح جنگ انداخته همه را فرار کهسار ساخت و قلاع واقع آنجا را که از اکثر از فرار بازمانده در آنها جای داشتند، آتش زده تمام بسوخت و زنده در آتش کباب کرده و دو تن از سپاهیان نظام مقتول و دوتن مجروح و هفت تن از لشکر ملکی زخم‌دار شدند و قلاع آتش سوخته باندول و انیش و ممو (موم) که چهارصد خانوار مالک داشتند به تصرف جنگ جویان سپاه درآمد و فرارشدگان کفار در موضع کراج واقع کنار نیلاب انجمن کرده قرین یأس و اضطراب و هراس قرار گرفتند.

و مقارن این حال اولی‌اقل خان نیز از زیر کتل باندول راه قفای کمیدان محمد صدیق خان گرفته هزاران تن از لشکر ملکی را امر الحاق به اردوی او کرد و کفار از کنار نیلاب فرار اختیار کرده پل را از روی آب برداشته با این لشکر قبل از پیوستنش به کمیدان مذکور ساز محاربت کردند و یک تن از مسلمانان جراحت یافته پانزده تن کفار بدار البوار شتافتند.

در خلال این قتال وجدال سی و دو تن از بزرگان کفار کانتوز که سپهسالار سه تن جدیدالاسلام را چنانچه گذشت عقب ایشان گماشته بود از راه اطاعت پیش آمدند و چون هفت تن از ایشان کسانی که سپهسالار نام برده و خواسته بود نبودند و هم سه تن از روسای قریه پیروک (پیروک) نیز از آمدن تقاعد ورزیده بودند. سپهسالار در روز نوزدهم جمادی الآخر چهار تن از پیش آمدگان را امر مراجعت و آوردن آن ده تن کرد و درین وقت اکثر از کفره کاموز نیز توسط آنانیکه سپهسالار تسلیم داده، چنانچه گذشت مأمور آوردن اهل و عیال ایشان کرده بود از کوه جهالت و ضلالت فرود گشته و در خانه های خود جای اطاعت گزیده به دین اسلام مشرف گردیدند و از کافرانیکه راه فرار جانب چترار برگرفته بودند بیست و یک نفر از شدت برودت در زیر برف هلاک شدند.

از جانب دیگر محمد علی خان وکیل دست به قتل و غارت کفار قرب پنجشیر گشوده چهل و دو تن غلام و کنیز و سی و سه نفر اسیر از کفار کلم و هشتاد و شش تن از فجار سکنه پوشال گرفته همه را گسیل چاریکار نمود و

جلال الدین خان حاکم آنجا ایشان را به حراست و حفاظت دلاورخان و شهریار بیک نوکران دولت و تحت محمد نعیم خان کمیدان فوج پیاده خاص حضور و رکاب سعادت دستور حضرت والا در کابل فرستاد و هم هشت تن برده ماه پیکر که نزد خود حاکم مذکور بودند به حمایت و صحبت نورمحمد غلام بچه ارسال پایه سریرسلطنت کرده ازین روز بیعت تا روز چهاردهم ماه شعبان که در موقعش شرح خواهد رفت دوهزار و سه صد و نه تن اسیر که لشکر تحت رایت محمدعلی خان وکیل دست گیر کردند در چاریکار رسید . (۵۷) (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۶۶-۱۱۶۷، کابل ۱۳۳۳)

• ... از جانب دیگر سه صد و هشتاد و یک نفر از کفار منی و پرانی از راه اطاعت نزد محمد علی خان وکیل سیقانی آمده او همه را دردهات پریان پنجشیر امر تقسیم و جا دادن کرد. همچنین پنجاه تن از کفار کانتوز غیر از آنانیکه پیش آمده چنانچه گذشت اسلام آورده بودند، نزد سپهسالار غلام حید خان در موضع منده گل حاضر آمده قبول اطاعت کردند و به دین اسلام همچنانیکه گراییده بودند، اظهار رسوخ و ثبات نموده خواهش معلم برای تعلیم اوامر و نواهی الهی کردند و او با ایشان قرار داد که اسلحه خود را تمام به دولت سپرده پسران شصت تن از بزرگان قوم را حاضر عسکرگاه کنند تا در کابل فرستاده تعلیم داده شوند و ایشان این امر را به گردن طوع و رغبت نهاده و سپهسالار ایشان را خلعت داده از جمله سی و چهارتن را در لشکرگاه نگهداشته و مابقی را با احمد جان خان طیب و یک نفر مفتی و احمد شیرخان ختک در کانتوز گماشته امر کرد که بتخانه های ایشان را که خود خواهش کرده اند خراب و همه را مسجد بنیاد نهاده آباد کنند و ذکور و اناث و کبیر و صغیر را تعلیم و تلقین کلمه طیه و امور دین مبین خیر المرسلین صلعم نمایند (۵۸) و اسلحه ایشان را با پسران شصت تن از بزرگان قوم در فرودگاه لشکر گسیل دارند و کوه برشدگان کفار از مدارا و مواسای سپهسالار، خویش را از غارت و تاراج و قتل و اسر برکنار دیده با اطمینان خاطر روی بازگشت به سوی مساکن خود نهادند و در هر روز چهارصد و پنجد تن از کفار کاموز و کشتوز که فرار و پناهنده کهسار بودند

از راه اطاعت پیش آمده و کلمه طیه خوانده با عیال و اطفال خود از میان لشکر عبور کرده در کامدیش و غیره دهات جابه جا همی شدند و سپهسالار به تعجیل هرچه تمامتر راه منده گل را که به کنار نهر و دامن کوه و همه جا درسنگ و صخره اتفاق افتاده و به بازوی سعی و کوشش در کاندیش (کامدیش) رسانید و از آنجا برای نشیب موضع اورمر (یورمیر) گذرانیده در منده گل وصل کرد.

و از آنسوی احمد جان خان طیب و احمد شیرخان که از راه اسلحه گرفتن و آوردن پسران بزرگان جدید الاسلام و تلقین کرده کلمه طیه با ایشان برگرفته بودند اسلحه مردم سکنه دیهات پرستم و چبتی (چی) و اره گل و پیروک (پیروک) و نجبرا (بدینینا) و برمکه (بدموک) و شدگل را گرد کرده و تمامت مردمش را القای کلمه طیه نموده بتخانه ها را تمام آتش زده بسوختند و بعد راه مسلمان کردن و اسلحه گرفتن کفار سکنه ده اسپتی (اسپی) و پشور (پنبوار) برداشته و راه نیز در قرب موضع پرستم که قریه بزرگ مردم کانتوز است رسانیدند و کار را بر طبق تمنا راست نمودند.

هم در عین این امور سپهسالار به دستور مذکور به پای برد یک هزار و ششصد نفر دیگر از کفار قرب و نواح پنجشیر از راه اطاعت نزد محمد علی خان وکیل حاضر آمدند و او همه را نزد عبدالمجید خان حاکم پنجشیر گسیل نموده ایشان با بدرقه و محافظ از اعداد لشکر ملکی در روز سیزدهم ماه رجب را به موضع اریب نزدیک کردند و عبدالمجید خان همه را در قرای اریب و پریان جای و آب و نان داد و از قفای اینان چهارصد تن دیگر به هدایت و رهنمایی ششی نام جدید الاسلام که حضرت والا دین محمدش نام نهاده بود پیش آمده به پیشینگان پیوستند و حضرت والا برای همکنان امر لباس دادن کرده از پوشیدن پوست بز و موی خشن آن برهانید و رفته رفته بسلم اعزاز عروج داده به برتبه اعتماد رسانید. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۷۳، کابل ۱۳۳۳)

• ... محمد صدیق خان کمیدان در محاربه نیلاب چنانچه گذشت فتح یاب شده و کفار از راه هزیمت در کلوم رفته باضطراب انجمن شدند احمال

و ائقال ابطال رجال را در فرود گاه لشکر واقع موضع نیلاب گذاشته باستصواب رأی اولیاقل خان شصت تن پیاده نظام و دویست تن از لشکر ملکی را با یک ضرب توپ به حراست بنه و آغروق گماشته خود با بقیه لشکر و یک ضرب توپ دیگر راه مقاتلت جانب کلوم (کولم) برگرفت و در روز پانزدهم رجب به قرب کلوم رسید و کفار به جنگ پیش آمده با هم درآویختند و هم فراوان خون هم ریخته یکصد و بیست تن از لشکر اسلام مقتول گردیده در پایان کار کفار را تاب و ثبات از دست داده پشت به پیکار دادند و از راه هزیمت و فرار در قلعه معقلی که در قلعه بلند دشوار گذری واقع است، شده محصور گردیدند و هم بعضی از مغلوبین دست سپاه تحت رأیت سپهسالار و محمد علی خان وکیل که فرار کفار ادبار شده بودند از هر طرف در آن قلعه گرد آمدند. درین جنگ بسیار کس از کفار به دارالبوار شتافته از جمله مقتولین و مجروحین اسلام که انفاً به شمار رفتند شش تن و از فوج پیاده هراتی پنج تن از فوج پیاده ترکی دیگر همه از لشکر ملکی بودند. (۵۹)

مقارن وقوع این محاربت سپهسالار غلام حیدرخان که از راه دیگر چنانچه به شرح رفت در استمالت کفار گشوده بود اکثر از خانوار جدید الاسلام کفار کاموز را موطنش کوچ داده در مواضع ساو و ناری و نشه گام و بارگام و برکوت منزل و مقام داد و خودش از راه حصول علم به حالت آن مردم جدیدالاطاعت پس گرفتن اسلحه مردم کاموز و کانتوز که احمد شیرخان را مأمور این امر کرده بود در روز پانزدهم ماه رجب حرکت نموده در ده برگمتال که بزرگترین دیهات مردم کانتوز است وارد شد و این ده را با دیهات سه گانه شدگل و پشور (پبنوار) و اپسی مشاهده کرد و از آنجا در موضع بدموک و از آنجا در موضع پرستم شده در هریک ازین مواضع سه گانه یک شب بسر بُرد و علم به حالت نیک و بد و ذلت و راحت و مسکنت و استطاعت آن مردم حاصل نموده همه را از گفتار هموار و تسلیت سزاوار دل به جای آورد. بعد در لشکر گاه باز گردیده در عرصه این چهارروز که راه مشاهده پیمود راه را نیز تا نقطه موضع برگمتال ساخته و پرداخته وصل

نمود و از آنجا تا دامن کتل مزار احمد دیوانه کار راهسازی را جاری ساخته چهارپل به روی آب دره کانتوز امر ساختن کرد.

از دیگر سوی در خلال امور مذکوره که سپهسالار به انجام رسانید کمیدان محمد صدیق خان که پس از محاربه موضع کلوم کفار را چنانچه گذشت در قلعه حصین واقع قله کوه رفیعی به محاصره انداخت که از حمله و یورش پی در پی که دلیران لشکر بر قلعه میتاخت کفار را به تنگ آورده و از شدت جنگ قلعه را که تمام از سنگ بود رخنه نمود و قلعه کیان بی تاب و توان گردیده در روز جمعه شانزدهم رجب طالب امان شدند و کمیدان با اولیاقل خان که او نیز در محاصره قلعه مهمیز براسپ ستیز زده خود را با تمام لشکر به دور قلعه رسانیده بود، کفار را امان داده از جمله هزیمت یافته گان کفار سکنه پوشال (پوئبال) را که مغلوب دست ستیز و آویز محمد علی خان وکیل شده از در تضلیل درین قلعه پناهنده بودند با وکیل نام رئیس ایشان از قلعه بر آوردند و از پس آن کفار سکنه مواضع باندول و انیش و مموا (موم) و سکنت (سکندو) و کراچ (کوراچ) و پله گل را که از راه فرار به اندرون قلعه شده پناه گزیده بودند جدا جدا بیرون کشیده در روز نهم رجب از تعب بیاسائیدند در تصرف قلعه گراییدند و در روز بیستم رجب پناه گزینان کفار موضع کلوم را نیز از قلعه خارج کرده به دور همکنان اعداد سپاه نظام را امر احاطه کردن و حراست نمودن کردند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۷۳-۱۱۷۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... کمیدان محمد صدیق خان و اولیاقل خان چنانچه گذشت حارس و محافظ بالای امان داده شدگان کفار گماشته در فکر تدبیر درستی کار افتادند و سرگرم اندیشه استمالت کفار بودند که محمد علی خان وکیل با چیزی از لشکر نظامی و ملکی در هنگام شام روزیکه آن دو تن کفار را از قلعه که به شرح رفت بر آورده محافظ گماشتند وارد آنجا شد و محمد صدیق خان و اولیاقل خان را ملاقات کرده و شب را باهم به روز بیست و یکم ماه رجب رسانیدند و بامدادن از جمله اسیران امان جان داده شدگان جمعی از کفار پوشال را که از چیره دستی او فرار کرده به این قلعه کیان

که شرح حال ایشان از پیش گذشت، پیوسته بودند از آن دوتن خواست که تفویض وی کنند تا اسیر هر طرفی از کافرستان به دست سرکرده که مأمور سمت است بوده نزد دولت از خدمت او بشمار آید و کمیدان محمد صدیق خان و اولیاقل خان ازین خواهش محمد علی خان سر باز زده پاسخ دادند که کفار پوشال تو را فریفته و خلعت گرفته از راه فرار به قلعه کیان پیوسته در کارزار با ایشان یار و مددگار شدند و چند تن از سپاه نظامی و ملکی را کشته کشش و کوشش زیاد از قوه به فعل آوردند تا که گرفتار آمدند پس چگونه به تو تفویض شوند و اگر چنانچه خواسته باشی ایشان را تسلیم شوی نام به نام رسیده داده بعد با خود ببر تا در وقت شمار به خدمت ما محسوب گردد و محمد علی خان ازین پاسخ آن دو تن بر آشفته در نهان به کسان خویش تعلیم نمود که در قلعه کلوم که اسیران در آن جای دارند آتش اندازند که گرفتاران فرار کرده از دست محمد صدیق خان و اولیاقل خان بیرون شوند و یا تمام به آتش سوخته هلاک و باعث بد نامی هر دو تن گردند و هم علوفه که در قلعه دارند از التهاب آتش ضایع و خراب گردیده بکار خوردن لشکر و مواشی و دواب ایشان نیاید چنانچه خود محمد علی خان با محمد صدیق خان و اولیاقل خان به مذکراه پرداخته هر دوتن را مشغول سخن ساخت و کسانش آتش در قلعه انداخته تمام بسوختند و بعضی از گرفتاران نیز سوخته و برخی را که از آتش گریخته بیرون قلعه می شتافت تبعه محمد علی خان به قتلش می رسانیدند و نبذی فرار کرده داخل فرود گاه لشکر شد و کمیدان محمد صدیق خان و اولیاقل خان به آب تسلیت حرارت شعله آتش هلاکت را سرد نموده همه را در موضع جنیا فرستادند بعد که از محاربت و مقاتلت پرداختند یک هزار و چهارصد و سی تن اسیر (۶۰) و هفتاد و نه میل تفنگ و سی و سه قبضه سیلاوه و هشت قبضه کتاره و شانزده قلم نیزه که از بیست و دو ده به دست آورده بودند و هنوز یک قلعه دیگر باقی و نامسخر مانده بود به حراست و صحابت سید حسین خان بن سید غلام پادشاه کنری و معاذ الله خان صوبه دار نظامی در لمقان فرستادند. و در محاربه و تسخیر کلوم (کولم) و فتح قلعه قله کوهی که به شرح رفت بسیار

تن از کفار عرضه تیغ پیکار دلیران کارزار گردیده یازده تن از سپاه نظام و یکصد و چهار تن از لشکر ملکی اسلام مقتول و مجروح گشت .

• ... واز آنسوی در خلال مقالیکه به شرح رفت سپهسالار غلام حیدر خان که دیهات برگمتال و شدگل و پیشور و اُپسی را چنانچه گذشت مشاهده کرده در لشکرگاه باز گشت به تدمیر کفار سکنه لندی سین پرداخته و سرزنش سخت نموده همه را در تحت فرمان آورد و همکنان کلمه طیبه قرائت کرده دین اسلام پذیرفتند و سپهسالار بعد از فتح لندی سین کس نزد کفار دره پیچ که در سال گذشته به دین اسلام گراییده و این وقت ارتداد ورزیده بودند فرستاده پیام پذیرفتن اطاعت داد و ایشان از دیدن و شنیدن زار و زبون شدن مردم لندی سین خود را در حالت هلاکت و نفس واپسین دیده پاسخ اطاعت و انقیاد داده وعده نهادند که در اسمار نزد سپهسالار حاضر آیند و سر بر خط فرمان نهند و هم ازین پیام سپهسالار مردم موضع کلای گل (کیگل) از کفار دره پیچ پیادگان ساخلو را که حارس آن حدود بودند نزد خود برده و مساجد بنا نهاده به امور اطاعت دولت و اجرای اوامر و نواهی شریعت حضرت ختمی مرتبت علیه صلوة و التحیة پرداختند و مردم سکنه نشه گام (نیشی گرام) نیز از شنیدن این خبر رهسپر اطاعت گشتند و سپهسالار به درست کردن کاروبار آن مردم چند روز دیگر بسر برده چنانچه بیاید با لشکر خود در موضع برکوت برگشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۷۶-۱۱۷۵، کابل ۱۳۳۳)

از واقعات ماه شعبان سال ۱۳۱۳ هـ ق

... و از آنسوی دیگر سپهسالار غلام حیدرخان که سرگرم هدایت و تسلیت جدید الاسلامان کافرستان حال موسوم به نورستان بوده همه را منتظم ساخته رأیت ظفر آیت مراجعت افراخته در روز دوم شعبان وارد موضع برکوت شد در تمامت محاربت سپهسالار از سپاه تحت رایش بیست و نه کشته و سی تن زخمی در شمار آمده دیگر آسیبی روی نداد.

همچنین کمیدان محمد صدیق خان و اولیاقل خان امور نزدیک و دور مواضع مفتوح الغنوه خود ها را به دستور سر رشته کرده روز سوم شعبان از موضع کلوم طبل مراجعت نواخته در منزل دو آب واز آنجا در مهبط موضع میخ و از آنجا در موضع نیازی برحل و ترحل هیوط و فرود نموده در لمقان بار استرحت گشودند . (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۷۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... در روز چهارم شعبان حضرت والا از عریضه محمد علی خان وکیل آگاه گشت که تمامت کافرستان را سپهسالار غلام حیدرخان و غیره هواخواهان دولت مسخر کرده مردمش را در تحت فرمان آورده پذیرای دین مبین پیغمبر اخرا الزمان صلی الله علیه وسلم نموده اند. مگر کفار سفید پوش سکنة موضع پشنگل (پسنگل - پارون) وکتور (کانتیوا) که همچنان در ضلالت و جهالت خود استوار و بر طغیان و عدم اطاعت بر قرارند . پس حضرت والا در روز یازدهم شعبان کرنیل محمد عمر خان مقیم اندراب و عموم مردم آنجا و مواضع منجان و زردیو بدخشان و زیباک و کران و ورسج و اشکاشم و سرغیلان و غیره را فرامین عدیده جدا گانه فرستاده نکار کرد که با حشر و ازدحام تام روی تسخیر به سوی آن دو موضع که در قرب بدخشان واقع اند نهاده مردمش را مطیع و منقاد سازند و ایشان را تا که انجمن گردیده رهگرای مساکن و ماوای کفار شدند محمد علی خان وکیل را سپهسالار غلام حیدرخان که پس از فتح و نظم و نسق کافرستان چنانچه گذشت در موضع برکوت فروکش کرده بود نامه فرستاده پیام داد که با دلیران لشکر نظامی و ملکی (۶۱) از مردم کوهستان و کوهدامن و پنجشیر و غیره که در تحت رأیت دارد همت بر تسخیر آن دو موضع گمارد و او چنانچه بیاید دمار از روزگار آن کفار ضلالت شعار بر آورد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۷۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... در روز بیست و یکم ماه شعبان حضرت والا اولیاقل خان حاکم لمقان را فرمان کرد که با سرکردگان لشکر که در کافرستان خدمت کرده اند رهسپار کابل شده و چهار خمس اموال غنیمت را با اعداد لشکر گذاشته غلام و کنیز که هر کدام اسیر گرفته و به دست آورده باشد نزدش نگذاشته

باخود بیاورد که مردم کافری به کسی به غیر از حرم سرکاری به غلامی و کنیزی داده نمی شود و اگر کسی غلام و کنیزی را مخفی داشته و بعد ظاهر گردد هرواحدی باسه هزار و پنجمصد روپیه جرم زجرأ از او گرفته می شود، و نپندارند که به مثابه هزاره ایشان را غلام و کنیز قرار دهند و از صدور این حکم یکی مرد و زن و دختر و پسر مردم کافری به غلامی و کنیزی نرفته بل در پایان کارنزد دولت سزاوار اعتماد و اعتبار شدند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۸۲، کابل ۱۳۳۳)

حوادث ماه رمضان ۱۳۱۳ هـ ق

درماه رمضان دوهزارو سه صدو نه نفر از اسرای کفار که محمد علی خان وکیل چنانچه گذشت گسیل چاریکار کرده بود و ایشان وارد آنجا شده به ترصد صدور امر والا توقف و درنگ داده شده بودند، حضرت والا در روز ششم رمضان میرزا غلام حسین خان قایینی را که دیری بودند از تغیر دیوانند لعل هندو به خدمت سردیبری شمالی روزعزت بسر می برد مأمور آنجا کرد که سر رشته ماکول و ملبوس اسیران مذکور را به دستور کند وهم حکام لهوگرد (لوگر) ولمقان و کوهستان را فرمان کرد که هشتاد تن معلم اوامر و نواهی شریعت رسالت پناهی (ص) برای تعلیم جیدالاسلامان گسیل پیشگاه سریرسلطنت نماید که مأمور کافرستان آیند که انشاءالله به کابل آمدن و در کافرستان مأمورشدن و رفتن ایشان درمجلس نگارش خواهد یافت. میرزا غلام حسین خان امور زیست اسیران درست کرده به کابل باز آمده و حضرت والا ده فقره دستورالعمل درباب تفریق ذکور و اناث و پیر و برنا و پسر و دختر و بزرگ و کوچک و نفقه و کسوه و سکنا و قوم و ماوا و شغل و حرقت (۶۲) و غیره امور معیشت ایشان به او فرموده باز مأمور چاریکار نمود و امر کرد که جمیع مایحتاج مونث همه را از دولت به ایشان مرحمت کند و او با محمد علی خان کمیدان اعزازی تا پانزده یوم تمامت امور زیست و معیشت اسیران را برطبق فرمان حضرت والا آماده و مهیا کرده به کابل باز گشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۸۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... همدین ایام نژده تن ازبیت های چوین (۶۳) مردم کافرستان را که به شکل مردگان خود بعضی برکسی نشسته و برخی به پا ایستاده تراشیده می پرستیدند از جمله بت های که به آتش چنانچه گذشت سوخته بودند سپهسالار غلام حیدر خان با کمان های چوین کفار در کابل فرستاده به یادگار فتح کافرستان نگاهداشته شدند که از اینجا حضرت والا را به نام بت شکن و غازی یاد کردن سزاست. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۸۵، کابل ۱۳۳۳)

• ... چهل و شش تن از بزرگان قوم پیم (پارونی) در روز هجدهم رمضان در اسمار نزد سپهسالار اول حاضر آمدند و ریفه اطاعت برقبه طلوع و رغبت نهاده پذیرای دین اسلام شدند، سپهسالار چهارصد و پنجاه تن از اعداد و سپاهیان را با ایشان همراه فرستاده اسلحه همکنان بگرفت.

مقارن این حال جنرال تاج محمد خان به فرمانیکه به نامش شرف اصدار یافته بود با چهارصد تن مرد پیکار از فوج پیاده نظام لهوگردی و سه میل توپ غرابین و یک ضرب توپ اشتری و لشکر ملکی از مردم بدخشان از راه منجان روی تدمیر به سوی کفار سفید پوش پشنگل (پسنگل - پارون) و کتور که کرنیل محمد عمر خان و مردم اندراب و غیره قاطنین را نیز چنانچه گذشت فرمان سرزنش کفار مذکور رفته بود، نهاد.

از جانب دیگر سپهسالار اول غلام حیدر خان که به تدمیر گروه شریر مردم دره پیچ و دیوه گل و غیره چنانچه گذشت رای همیزد و همی اندیشید با بزرگان مردم ارنسیا (ارنس - ینچیگل) که در موضع برکوت نزدش حاضر آمده بودند و بزرگان مردم سنیا (چیمیا) و نشه گام (نیشی گرام) و کلای گل (کیگل) و اینسوز (همشوز - امیش دیش) و جمامیش که در اسمار از راه اطاعت پیش او آمده بودند مواضعه نهاده قرار داد که مردم صافی دره پیچ و دیوه گل و غیره را مطیع و منقاد سازند و اسلحه شان را ماخوذ داشته پسران بزرگان ایشان را برسم گروگان به نزد او حاضر آرند تا کار به پیکار نانجامد دوچار دمار نشوند و ایشان گفتار سپهسالار را استوار دانسته کاری را که قرار داد برعهده گرفته ملازم رکاب او شده راه هدایت و استمالت آن مردم بر گرفتند و از ظل پرچم علم او خود را بکنار نکشیدند تا بزیر رایت او

خدمتی بدولت کرده سرافرازی و نیکنامی حاصل کنند و از توجه سپهسالار و قرار داد مردم مذکور مردم قوم صافی سکنة بادیل آگاه گردیده از جهالت به اطاعت گراییدند و نزد سپهسالار آمده سربرخط فرمان نهادند و از قفای آنان کفار موضع و اما و وایگل نیز طریق اطاعت و رزیده همکنان اسلحه و گروگان خود را به دولت سپرده راه انقیاد گزیدند .

همدرین خلال این مقال حضرت والا بزرگان و سرکردگان لشکر ملکی لمقان و توابع آن را که با اولیاقل خان حاکم آنجا چنانچه گذشت در کابل خواسته بود از عطای انعام و خلاع جائزه خدمت تسخیر کافرستان مفتخر و شاد خاطر ساخت و از جمله سید حسین خان بن سید غلام پادشاه کنری را به عطای خلعت و منصب اجیدن اعزازی و تمغای خدمت بنواخت و شهزاده گردون و ساده سردار حبیب الله خان را که زمان مهام امور مملکت و سپاه و رعیت و اعیان بار و ارباب مناصب لشکری و کشوری را از جانب سنی الجوانب پدر والا گهر تاجدارش در کف کفایت داشت فرمان کرده به خط خاص رقم نمود و از منصب او و منصب کپتان اعزازی و تعیین سالی سه صد و شصت رویه کابلی تنخواه صاحب زاده عبدالرشید خان ساکن موضع مریم لمقان به وی آگهی داد و همچنین در روز بیست و یکم رمضان شیرعلی خان پنجشیری را که در سلک سواران درسته دوم نظام مخصوص رکاب سعادت انتساب شاهی منسلک بود و از فوت محمد شاه خان برادرش مأمور خدمات ملکی شده و در کافرستان خدمت نمایان کرده به منصب اجیدن اعزازی سرافرازی داده شهزاده ممدوح را از منصب و کرسی روز شرفیاب بارعام شدن او که بر آن بنشیند و از منصب اجیدن اعزازی و عطای خلعت و تمغای خدمت بهادر خان پنجشیری آگهی داد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۸۸ - ۱۱۸۹، کابل ۱۳۳۳)

از وقایع ماه شوال ۱۳۱۳ هـ ق

سپهسالار ستوده رفتار از لشکر نظامی و ملکی و اتواییکه به سالاری جنرال تاج محمد خان از بدخشان به فرمان حضرت والا چنانچه گذشت از راه

منجان آهنگ استیصال و اضمحلال کفار پشنگل و کتور کرده بودند به اندیشه اینکه ازدخول سپاه مواضعیکه به تدمیر مستمال شده اند عالیها سافلها خواهند گشت و مردم آنها راه فرار را درخواهند نوشت پس از عریضه به پایه سریر امارت نکار داد که مواضع واما و نشه (نیشی گرام) و کلای گل (کیگل) و ارنسیا (ارنس - پرنچیکل) و سنیا (چیمیا) و اینسوز (همشوز - امیش دپش) و جمامیش (جمچ) و وایگل و پشنگل (پسنگل) یعنی کفار پارون و پیم و کتور یعنی کفار کانتیوایی همه مطیع دولت و منقاد دین مبین حضرت ختمی مرتبت (ص) گردیده اسلحه و گروگان داده برخط فرمان و دین پیغمبر آخر الزمانش سر اطاعت نهاده اند که تا حدود بدخشان دیگر جایی از کفار باقی نمانده که لشکر گماشته شود و حضرت والا از محمد علی خان وکیل که عرض باقی ماندن کفار پشنگل و کتور را چنانچه گذشت او کرده و هنوز در لمقان نرفته و حاضر بود استفسار فرمود و او تصدیق عریضه سپهسالار را کرده فرمان مراجعت به نام جنرال تاج محمد خان و لشکر تحت رایت او اصدار یافته از عرض راه در بدخشان باز گشت و در پایان کار خلاف عریضه سپهسالار ظاهر گردیده مواضع چند مکشوف افتاد که از کفار در خلال کهسار همچنان در ضلالت خود باقی و استوار و از تصرف و مداخلت دلیران کارزار برکنار مانده اند و جنگ و پیکار چنانچه بیاید روی داده سر بر خط فرمان نهادند.

مقارن این حال یکی از جدید الاسلام کفار سکنه موضع سنیا (چیمیا) ملا سلطان محمد نامی را که مأمور تعلیم دین شده بود به تیغ ارتداد بکشت و کشته او گرفتار گردیده سپهسالارش به مواجهه اسراً و حاضر آمدگان کفار که پذیرفتند اطاعت دین نبی مختار (ص) و غاشیه بردار انقیاد دولت سعادت مدار آمده بودند، هدف گلوله جمعی از سپاهیان نظام فرمود که عبرت از حال ایشان حاصل شده دیگری قدم در راه ریختن دم ننهد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۹۲، کابل ۱۳۳۳)

• ... چهار تن از کفار سکنه موضع کمبنا (گمتا) با چهارتن دیگر از کفره متوطنه موضع نیلاب و یک تن زن که زبان میدانست تا این وقت در کهسار

جای گزیده رهسپار جهالت و ضلالت بودند از امر معاش به تنگ آمده نزد غلام محی الدین خان نجیلی و قطب الدین و حیدر و محمد افضل و محمد عثمان و سکندر شاه نامان قاطنین دره نیازی حاضر آمده ایشان هرنه تن را نزد میرزا عبدالوهاب خان سر دفتر لمقان حاضر کردند و ایشان دین اسلام پذیرفتند، برعهده گرفتند که دیگر کفار سکنة موضع کمبنا (گمتا) و نیلاب را که هنوز سربرخط فرمان نه نهاده کوه گردحام انند هدایت و استمالت کرده از راه اطاعت دولت و انقیاد دین و ملت اسلام پیش آرند و میرزا عبدالوهاب خان مردان را لنگی و زن را معجری از الوان خلعت داده رخصت بازگشت نمود و حضرت والا از عریضه میرزای مذکور بر ماجرا آگاه گردیده در روز بیست و نهم ماه شوال سپهسالار غلام حیدر خان را چنانچه گذشت معروض داشته بود که کار کافرستان انجام گرفته همه دین اسلام را پذیرفته اند به خامه انتباه رقم فرموده آگاهش نمود که وی چنان معروض داشته بود و میرزا عبدالوهاب خان چنین نگاشته خلاف عرض او را و داشته است که درین صورت می باید از کار کافرستان صرف توجه نداشته و آن را سهل و آسان نه انگاشته یکی را نماند که مطیع و منقاد نشود و چنان راه فرار ایشان را تنگ سازد که به هیچ سوی آهنگ روی نهادن نتوانند و درویشان و رهنمایان دین و آهنگران و گروگانان بزرگان ایشان را تمام به دست آرد که دیگر نتوانند به فتنه گرایند و سپاه دولت را مشغول تنبیه و تهدید و سرزنش خود نمایند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۱۹۹، کابل ۱۳۳۳)

از وقایع ماه ذیقعدہ ۱۳۱۳ هـ ق

سپهسالار غلام حیدر خان که از اسما آهنگ رفتن در موضع نرنگ کرده بود راه دره پیچ را که جانب موضع پارون و پیم امر ساختن کرده بود تا موضع گوسلک واقع اخیر دره پیچ رسانیده چهل تن از سپاهیان فوج پیاده سفر مینا را با مردم دره پیچ از آنجا تا موضع واما مأمور ساختن راه کرده خودش وارد موضع نرنگ شد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۰۰، کابل ۱۳۳۳)

سپهسالار غلام حیدر خان نود و سه نفر اشتر و غیره بارگیر را از اسلحه و غنایم کافرستان بار کرده با سه صد و هشتاد و سه تن مرد و پسران ایشان که به گروگان از مردم جدید الاسلام کافرستان به دست آورده با چهل تن کنیز در جلال آباد فرستاده بود شاد محمد خان حکمران آنجا همه را گسیل کابل کرد و حضرت والا گروگانان را در پمقان (پغمان) مقام داده جوار (جمع کنیز) را به پرستاری حرم محترم شاهی گماشت. (سراج التواریخ ج ۳، ص ۱۲۰۹، کابل ۱۳۳۳)

از حوادث سال ۱۳۱۴ هـ ق

کرنیل فیض الدین خان که از کابل با سپاه نظام چنانچه گذشت مأمور اقامت لمقان وارد آنجا شده به امر حضرت والا به ساختن راه از دره علنگار (الینگار) جانب کافرستان حال موسوم به نورستان پرداخته بود تا روز غره ماه محرم موازی پنجهزار و چهارصد ذرع در طول و شش ذرع در عرض راه را ساخته از سنگ و خاک و خاشاک پرداخت.

سپهسالار غلام حیدر خان از جمله معلمانی که حضرت والا از لاهور گرد و کوهستان کابل و لمقان چنانچه گذشت طلب فرموده و پس از گرد آمدن ایشان را از راه تعلیم امور ضروره دین به مردم جدید الاسلام کافرستان در موضع نرنگ نزد او گسیل کرده بود در روز دوشنبه سوم محرم بیست تن را با صد تن پیاده ساخلو در دره و اما، کانتیوا، پارون به سرکردگی محمد زمان خان افریدی و بیست و دو تن را با پنجاه پیاده ساخلو به سرکردگی احمد شیر خان ختک به دره ارنسیا (ارنس - برنچگل) و سنیا (چیمیا) و نشه گام (نیشی گرام) و ایگل مأمور تعلیم مردم جدید الاسلام کرد و قلعه درقریه پشکی امر احداث نموده قرار داد که محمد زمان خان با پیادگان ساخلو در اندرون آن جای گیرند و هم چند تن ترجمان از مردم کنار و کمبیر و دره پیچ همراه معلمین گماشت و معلم ها و پیادگان ساخلو را امر کرد که در ده مولدیش جای اقامت بگزینند و پس از آن پنجاه و سه تن دیگر از معلمین را مأمور تعلیم و تلقین مردم کاموز و کانتوز و منده گل کرد.

همدرین وقت عهد نامه و عریضه فرقه جلیله محمد زایی که از در قومی در روز هشتم ماه ذی الحجه سال گذشته تقدیم حضور انور کرده از جانب جمهور ملت افغانستان لقب ضیاء الملة والدین (۶۴) را مخصوص تزئین سکه و نگین حضرت والا چنانچه گذشت ساخته و حضرت والا شرح عریضه و عهد نامه را امر طبع و باسمه کرده بود از طبع برآمد و در تمامت ولایات با ده بیست الی سی و چهل طلا و روپیه ونیم روپیه و ثلث و سدس یک روپیه و سند پنج روپیه گئی که به نقش ضیاء الملة والدین مسکوک گشت انتشار داده همه را به رسم تمغا و انعام برای بزرگان قوم از سپاه و رعیت فرستاد و چون در عهد نامه عبارت یک نفر از هشت نفر برای خدمت حراست سرحد و ثغور دادن جمهور رعایا از جانب بزرگان و اعیان ملت درج بود که به طوع و رغبت به دولت داده و در هر موضع از امصار و قرای مملکت جائی را برای مشق قواعد نظامی این نفری معین کنند اشتهارات عدیده انتشار داده شد و هم نفوس شمار از طرف دولت به خواهشیکه بزرگان ملت کرده بودند مأمور گردیده امر شد که تمامت مردان را از چهارده تا پنجاه سال ضبط و ثبت دیوان کنند و مواجب ماهانه این یک نفر را آن هفت دیگر بدهند و از عهدیکه بزرگان ایشان با دولت در میان نهاده و موثق داشته اند عدول نکنند. و هم در بیست و ششم ماه اسد سال شمسی را حضرت والا روز جشن متفقیه ملی نام نهاده فرمان کرد که همه حکام ولایات و محال درین روز طعام و اغذیه و حلویات و فواکه مردم توابع محکمه حکومت خود را از طرف دولت داده ملتذ و شرین کام ساخته شب تالی این روز را به آئینه بندان و چراغان و عیش و عشرت به روز رسانند و عموم رعایا به شکرانه این لقب میمون و جشن مسعود از سپاه و رعیت زمیندار هر واحدی یک روپیه بی زمین نیم روپیه و افسر بزرگ نظام از پنجاه تا صد و کوچک از پنج تا ده و سپاهی از نیم تا یک روپیه هر قدر نفوس مردانه که در افغانستان بودند طوعاً به دولت دادند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۱۶ - ۱۲۱۷، کابل ۱۳۳۳)

از وقایع ماه صفر ۱۳۱۴ هـ ق

یک صد و چهل و هشت تن زن و مرد پسر و دختر را از جمله مردم جدید الاسلام کافرستان که در بیکتوت پمقان (پغمان) جای اقامت داده شده بودند میرزا محمد عمرخان امین نظام از بیکتوت حمل و نقل داده به امر و فرمان حضرت والا در موضع جلریز مسکن و مزرعه از طرف دولت عنایت کرد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۲۴، کابل ۱۳۳۳)

• ... محمد عمرخان سیقانی و صاحبزاده عبدالرشید خان با بزرگان مردم نیازی و هروکی و پنجاه و سه تن پیاده نظام از فوج هراتی که مجموع همه به پنجصد تن مرد مسلح میرسید به امر محمد علی خان حاکم لمقان را مشاهدۀ طریق کافرستان که مردم آن نواحی به فرمان حضرت والا و امر کرنیل فیض الدین خان به ساختن آن پرداخته بودند برگرفتند و آنگاه که وارد موضع دوا به شدند آگاه گشتند که کفار سکنۀ درۀ پله گل در وقت کشتش و کوشش افواج پادشاهی فرار اختیار کرده از دم تیغ جان به سلامت برده حالا باز گردیده اند پس از آگاه شدن بدین حالت رهنورد درۀ پله گل شدند و چند تن از مردم پچه گل (پچه گر) را نزد آنها فرستاده پیام دادند که پیش آمده مطیع و منقاد دولت شوند و آنان سر از اطاعت باز زده بر جهالت و ضلالت خود محکم و استوار شدند که محمد عمرخان عزم تدمیر آن جماعۀ شیریر کرده و دور همه را دایره آسا تنگ گرفته ایشان را آماج گلولۀ تفنگ ساخت و کفار که قبل از پیکار به همان پیام محمد عمرخان به قلاع و خانه های خود آتش زده تن به مرگ داده بودند از جمله نفوس یکصد و بیست خانوار یکصد و ده نفر سوخته و کشته گشته سی تن اسیر و دستگیر شده سه تن از اسیران نیز بمردند و مسکن ایشان در تصرف لشکر تحت رایت محمد عمرخان درآمد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۲۵، کابل ۱۳۳۳)

از وقایع ماه ربیع الاول سال ۱۳۱۴ هـ ق

از عرایص وقایع نگاران کافرستان به گوش راست نبوش حضرت والا رسید که چهل خانوار در موضع او شیر (۴) و چهل خانوار در موضع نونر (۴)

واقع دره کلم یا کلم و بیست خانوار در پشرو (۴) شش خانوار در سورنج (۴) و شصت خانوار در قلعه واقع دره شنکر و پنجاه خانوار در املوری (۴) و سی خانوار در منجا (۴) و پنجاه خانوار در دره بارگل (۴) واقع دره پارگل (۴) و بیست خانوار در کوم دوم (۴) و شش خانوار در دره پیگل و صد خانوار در مسترگرام (۴) و ششصد و چهل خانوار در استر مکروم (۴) و شصت خانوار در دره رام گل کرک واقع پوشال و هشتاد خانوار در لشت گم (۴) و چهارخانوار در گزین و چهار خانوار در پچاه (پچا) و شش خانوار در را و بیست خانوار در گدو (گدوال) و هشتاد خانوار در شتور (چتور) و پنجاه خانوار در جای دیگر که اسم آن معین نیست، همچنان در ضلالت و جهالت خود باقی مانده نه پذیرای شریعتند و نه جاده پیمای اطاعت دولت . حضرت والا از استماع این عریضه وقایع نگار در روز دوشنبه بیست و یکم ماه ربیع الاول محمد علی خان حاکم لمقان را فرمان کرد که این هزاره صد و شصت خانوار متوطنه مواضع مذکور را با دیهات یازده گانه لیر (شاید لیر) و اخته گر (۴) و موند مل (۴) و پارول (۴) و کورث (۴) و انیش و کراج (کوراج) و کته گل و کمیت (۴) و ماحوم (موم) که از وجود آدم و مکین تهیست تفحص و تجسس کرده و سرزنش و گوشمالی داده کفار را منقاد و مستمال و دیهات مستوره را از جای دادن اشخاص قدیم الاسلام محال لمقان ذی اهل و عیال مالا مال کند. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۳۸، کابل ۱۳۳۳)

• ... چند تن از میان (میا) های مقیمه موطن قوم کاکاخیل چوب کوه کافرستان واقع پارون را بدون محصول تجارتی که آن را خارج از قرار داد به کارکنان دولت بدهند چهار ساله به یک لک و چهل هزار روپیه کابلی از دولت به اجاره خواستند که در آب انداخته و در پشاور برده بفروشد و سپهسالار اول این خواهش آنان را معروض پایه سریر سلطنت داشت و حضرت والا چنانچه بیاید این اجاره را نپذیرفته بنیاد تجارت چوب مذکور را از جانب دولت در پشاور نهاد. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۳۹، کابل ۱۳۳۳)

• ... در روز پنجشنبه ماه ربیع الثانی ۱۳۱۴ هـ ق حضرت والا در پاسخ عریضه سپهسالار غلام حیدرخان که درباب چوب کوه پارون که میانان قوم کاکاخیل چنانچه گذشت خواهش اجاره آن را کرده بودند و وعده ذکر نپذیرفتن آن از پیش داده آمده بود رقم فرمود که هر درختی از اشجار آن کهسار سه تیر پنج ذرعی سطر وقوی به کار میدهد که هر تیری کمتر از بیست روپیه میسر نمی گردد پس چگونه هزاران تیر را که از عمل یک سال از آن کوه حاصل آیند در سالی از بیست الی سی و پنج هزار روپیه به اجاره داده شود و حال آنکه اگر در سالی یک لک درخت از آنجا قطع و در آب انداخته در پشاور رسانیده شوند و پس از وضع مصارف بریدن و تا پشاور رسانیدن هر تیری از بیست الی سی روپیه به فروش خواهد رفت و ده لک یا کمتر به خرچ محصول و اجرت قطع کردن و حمل و نقل دادن رفته در یک سال بیست لک روپیه عاید و اصل بیت المال خواهد گشت و در چنین صورت نبایست مال افغانستان به حصه پنجاهم از بهای اصلش به اجاره فروخته شود و از صدور این منشور و اقتضای رأی صواب نمای منفعت دستور حضرت والا چنانچه بیاید تجارت چوب از جانب دولت جاری و ساری گشت. (سراج التواریخ، ج ۳، ص ۱۲۴۰، کابل ۱۳۳۳)

یاد آوری: مطالبی که بعد ازین می آیند از تتم □ جلد ۳ سراج التواریخ و چهار بخش جلد چهارم سراج التواریخ می باشد، که در سال ۱۳۹۰ از سوی انتشارات امیری چاپ شده است. احتمالاً جلد پنجم سراج التواریخ هم بوده است، اما به گفته دست اندرکاران کتاب، اگر بوده هم باشد، ممکن است در افغانستان نباشد.

از واقعات سال ۱۳۱۴ هـ

... و هم در این وقت محمد علی خان حاکم لمقان، درباب یک هزار و سه صد و شصت خانوار کفار، که به ضلالت و عدم اطاعت استوار مانده بودند، معروض داشته و حضرت والا فرمان کرده، او را امر به تفحص باقی ماندگان و نیست و نابود شدگان کفار کرد، وی پس از حصول علم معروض داشت که: «یک هزار و پنج صد و هفتاد و هشت خانوار، از مردم موضع کمتا

(گمنا) و غیره کفار سکنه قرب وجوار لمقان ، که محمد صدیق خان کمیدان و اولیاقل خان حاکم سابق لمقان ، مأمور تسخیر موطن و مسکن و تدمیر خود آنان بودند، مفقود و نامعلوم اند. و از جمله مردم گمنا، دو صدفن مرد وزن را اولیاقل خان ، اسیر در کابل فرستاده و یکصد و هشتاد تن از کفار پیچه گل (پیچه گر) معروف به **پارگل** ، قتل تیغ مجاهدین تحت رایت محمد عمر خان و صاحبزاده عبدالرشید خان شده، ششصد و نود و دو خانوار در دیهات مواضع نیلاب و کلوم (کولم) و کراج (کوراج) و کوریز و پوشال (پوشال) و گزین و کدوال (گدوال) و چتوره (چتول) بر حالت ضلالت و طغیان خود محکم و استوار می باشند، و حضرت والا از این عریضه محمد علی خان ، در روز دوازدهم ربیع الآخر، او را فرمان کرد که : « نخست علوفه سه ماهه چهارصد تن پیاده نظامی و یک هزار نفر از لشکر کشوری را در هریک از منازل و مراحل و مواضع مستعد مهیا کرده بعد از راه تنبیه و تهدید بقیه اش را کفار برگیرد. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۲۹۹، ویرایش، مقدمه و فهرس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۳۹۰)

• ... و هم در این ایام ، سپهسالار غلام حیدر خان به فرمان حضرت والا پنجصد تن مزدور در کوه پارون کافرستان، که چند تن از میانان کاکاخیل، خواهش اجازه چوب عمارتی آن را کرده بودند و حضرت والا چنانچه گذشت عرض و استدعای آنان را نپذیرفت (۶۵) و او را فرمان کرد که مزدور گماشته اشجار کار آمد تجارت آن کوه را قطع کند، مأمور فرمود که درختان بزرگ قابل کار عمارت را بریده در آب اندازند و هم چهل تن از پیادگان ساخلو را به حراست و پاسبانی مزدوران و سفر میانان گماشت و در عرصه یکسال ، یک لک و هشتاد هزار (۱۸۰۰۰۰) درخت از کوه مزبور بریده و در آب انداخته، از راه تجارت گسیل پشاور کرد. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۳۰۰، ویرایش، مقدمه و فهرس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۳۹۰)

از وقایع ماه ربیع الآخر سال ۱۳۱۴ هـ ق

عزم تنبیه و تهدید کفار نمودن محمدعلی خان حاکم لمقان و جیش در جنبش آوردن به کافرستان :

و از دیگر سوی ، محمدعلی خان سیقانی حاکم لمقان، به فرمانی که به نامش چنانچه گذشت اصداریافت ، تهیه لشکر و علوفه سه ماهه کرده ، محمدعمرخان کرنیل افتخاری و میر محمود شاه خان را با نوکرانش و مجاهدین کشوری ، از راه علیشنگ لمقان ، جانب موضع جنیا (پروینا) از مواضع کافرستان امر رفتن کرد و ایشان با صد تن پیاده نظام و یک ضرب توپ در روز بیست و نهم ربیع الآخر راه تدمیر بقیه کفار بر گرفته ، از جانب دیگر فیض الدین خان کرنیل را با صد تن پیاده نظام رهنورد آن مقام فرمود و هردو لشکر از دو معبر، طی مسافت نموده ، چون در قرب دره کلوم باهم پیوسته فرود شدند و کفار سکنه مواضع نیلاب و شکر نر (شکر نل) و کلوم (کولم) و بيله گل (پله گل) در خوف و هراس افتاده ، از راه اطاعت حاضر معسر کرده، سر در قید اطاعت نهادند و ایشان عده ای از معلمین دینی در بین آنان مأمور تعلیم کرده ، ماجرا معروض داشتند و بقیه کفار را چنانچه بیاید نیز مستمال ساختند . (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۳۱۱، ویرایش، مقدمه و فهرس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۳۹۰)

از حوادث ماه جمادی الاول سنه ۱۳۱۴ هـ ق

مستأصل و مضحمل شدن بقیه کفار :

و مقارن این حال ، محمدعمرخان کرنیل افتخاری ، هشتصد و هفتاد و چهار نفر از کفار سکنه مواضع نیلاب و کلوم (کولم) و پله گل و شکر نر را که از اطاعت سر بر تافته در کھسار پناهنده بودند، گرفتار ساخته گسیل لمقان کرد. و محمدعلی خان ایشان را رهسپار کابل نموده با دیگر اسراء ملحق شدند. بعد کرنیل مذکور با فیض محمدخان کرنیل نظامی و ششصد و پنجاه نفر احرار خونخوار لشکری و کشوری که با خود داشتند، روی تدمیر به

سوی گروه شریب کفاری که در موضع پوشال (پوئبال) انجمن گشته، عزل قتل ابطال رجال دولت را در خیال پروبال خود جای داده بودند نهادند، و کفار از مشاهده تقرب ایشان به خود برگ بید آسا لرزان گردیده و تاب ثبات و اقامت ندیده، فرار کوهسار ادبار شدند. و کرنیل فیض الدین خان جمعی از دلیران مجاهدین را مأمور به دست آوردن وجستن احاد و افراد آن گروه ضلالت پژوه نموده، از جمله ملک غلام حیدرخان فراجانی دوتن مرد و زن را با یکصد و هشتاد رأس بز از حد کوتل کتور به دست آورده، از آن دوتن به خود معلوم کرد که بیست تن از ایشان از کوتل عبور کرده، داخل کتور شده اند. و نیز میر محبوب شاه خان که با تبعه خویش راه کهسار تجسس و به دست آوردن کفار پیش گرفته بود، مکشوف نمود که جمعی بسیاری از کفار در غار دشوار گذاری پناهیده اند و باباخان سیقانی باشصت تن از مجاهدین کشوری راه غاوری بدان غار نزدیک کرده، پناهندگان آن مغاره نه تفنگ جانب او گشاد دادند. و از جمله دو گلوله به هر دو پای نشیب و فراز پیمای او رسید مجروح ساخته و محمد عمر خان به سرعت باد و شتاب سحاب به سر وقت او واصل شده به توسط شخص زبان دانی آنان را تکلیف از غار بیرون شدن کرد. و ایشان از کردار فیض الدین خان که کفار سکنه کلوم را به مژده و نوید امان دادن به دست آورده و به عده خود وفا نکرده، سی تن را به قتل رسانیده بود، به یاد محمد عمر خان آورده، از بیرون شدن سر باز زدند. و فیض محمد خان با محمد عمر خان حمله نموده، یکصد و دوازده تن را به غلبه و قهر و قسر از غار بر آورده، سه تن از ایشان را که در شرارت و ضلالت معروف بودند بکشتند و از جمله پانزده تن گریخته جان به سلامت بردند و پس از آن ایشان را با دیگر کفاری که در اندرون غار دیگر بودند، محاربت دست داده، یک تن از سپاهیان کشته گشت و چهار تن از مجاهدین کشوری جراحت برداشته، گروه کفار از آن غار و غیره شعب و قلل کوهسار، روبه فرار نهادند و در موضع کدوال (گلهوال) پناه گزیده، مجاهدین لشکری و کشوری که راه تعاقب برگرفته بودند، از گرد راه وارد کدوال شده، دست به قتل ایشان کشودند، و اکثر را

هدف گلوله توپ کافر کوب نموده، یک میل توپ قدری از قرب دهن بترقید و مجاهدین را آسیب نرسیده، محمد عمرخان با تبعه خود مواظب محاصره کفار پناهنده کدوال (گلهوال) گردیده، فیض الدین خان به معسکرویش بازگشت و در تاریکی شب دویست و پنجاه نفر از اسرای کفار که نزد او محبوس و گرفتار و همه به یک طناب بازو به بازو و ساعد به ساعد بسته بودند، گره های طناب را به دندان گشوده خود را خلاص کردند و بر محافظین و پاسبانان حمله نموده و یک نفر از سپاهیان را کشته، چهار نفر را جراحت رسانیدند. و فیض الدین خان آگاه گشته خود را در میان نایره مشتعله انداخته، هر چند بکوشید سپاهیان و اسیران را نتوانست از هم جدا کند تا که ناچار گردیده سپاهیان را امر با سر نیزه نمودن نمود و به حکم او از ضرب سر نیزه تفنگ بیست و پنج تن از کفار را با ملک اوتا نامی از ایشان کشته، دیگران را به تغلب همچنان که بودند باطناب بیستند و هم از کفار سکنه پوشال (پوشال)، یکصد و هشت نفر دیگر را دستگیر و اسیر کردند.

و از دیگر سوی در خلال این هیاهوی، محمد عمرخان با مجاهدینی که مشغول و مواظب محاصره کفره کدوال بودند، یورش و حمله نموده سقف دو خانه را که جماعه کفار در آنها پناهنده و قرار گزیده بودند، از ضرب گلوله توپ بشکافت و کفار از خانه علیا به سفلی پناهنده، ده تن از مجاهدین کشوری و یک تن از اعداد لشکری را شربت شهادت چشانیده، بیست و سه نفر از احاد کشوری و سه تن از افراد لشکری را جراحت رسانیدند. و محمد عمرخان با تبعه خود کاری از پیش نبرده بی نیل مرام عقب نشست و همچنان مواظب انحصار کفار گشت که ان شاء الله فتح یاب شدن شان در محلس رقم شده می آید. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۳۱۷، سال ۱۳۹۰)

از وقایع ماه جمادی الاخر سال ۱۳۱۴ هـ ق

شرح حال بقیه کفار کدوال (گ □ وال) و غیره :

وهم در خلال احوالی که به شرح رفت ، محمد عمر خان که با جمعی از مجاهدین کشوری و لشکری کفره سکنة موضع کدوال (گدوال) را چنانچه گذشت در محاصره انداخته و به حفر مورچال پرداخته بود. به جدو جهد روز و شب به سرهمی برد تا که کرنیل فیض الدین خان و میر محمود شاه خان نیز با تبعه خویش از راه معاونت بدو پیوستند و هر سه تن به خود مکشوف داشتند که چهارصد تن مرد وزن و پسر و دختر از کفره سکنة موضع اسكنت (سکندو) و **ولراه** فرار کرده در دوغاری از کهسار قرار گرفته اند. پس چهل تن از ابطال رجال را در دهن و اطراف هر دو غار گماشته ، راه دخول و خروج را برایشان ببستند و نیز آب را از کفاره سکنة گدوال باز داشته کار را بدیشان دشوار ساختند و در عین این کشتش و کوشش مسموع شدند که چهل تن از کفار سکنة کراج (کوراج) در مغاره دیگر جایگزین گردیده اند و فوراً آن غار را نیز به ابطال و رجال در تحت انحصار در آوردند. و مقارن این حال مجاهدین مردم پنجشیری تن از کفار کدوال را که در رودخانه لتیز (لینر) پنهان شده بودند ، دریافت نموده برایشان بتاختند و یک تن را قتل و سه نفر کودک را اسیر گرفته ، مابقی به گریختن از دم تیغ و تیر زنده بجستند و تمامت مجاهدین ظفرقرین لشکری و کشوری که هزار و پنجمصد تن منتهی می شدند قراری که نکار داده آمد ، کفار را در زیر فشار محاصره انداخته ، عرصه را بدیشان تنگ ساختند و به حمله و یورش پرداخته ، کفار کدوال (گدوال) را منکوب و مغلوب کردند و مظفر گردیده سه صد و پنجاه و چهار تن را اسیر گرفتند. بعد به قلع و قمع پناه گیران مغارات سه گانه مذکوره دست برده ، و غار را مفتوح و قاطنین آنها را مجروح و مقتول و مطروح و اسیر نمودند و از جمله دو روز و شب رابه رنج و تعب در محاصره غار واقع سرکوه شکرتر (شکر نل) به سر برده ، چند ضرب توپ در اندرون آن غار گشاد دادند و سودی ندیده از اسرای کفار کدوال به

خود معلوم کردند که یکصد نفر مرد وزن و پسر و دختر بدین غار اندرند. و چون موقع این غار در زیر برف دایمی مستور است و از کثرت برف و شدت سرما عبور و مرور از آنجا دشوار، لاجرم تارک محاصره گشته، دویت و پنجاه تن از مجاهدین را با سامان و اسباب زمستانی در دور آن غار گماشته با ایشان قراردادند که اگر از غار برآمده قبول اطاعت کردند فهوالمطلوب و الا همچنان که هستند بدیشان راه بیرون شدن ندهند تا که همه هلاک شوند و یا از سد جوع و عطش و شدت سرما متعسر گردیده پراکنده آیند و خود ایشان باقیه مجاهدین و اسرای کفار از آن کوه دشوار گذار فرود گشته، راه مراجعت برگرفتند. و کرنیل فیض الدین خان با دویت تن پیاده نظام و یک ضرب توپ در دره نیلاب اقامت گزیده، دو صد تن دیگر در موضع کلوم توقف ورزیدند و پسر میر محمد شاه با هفتاد تن پیاده ساخلو در موقع کراج (کوراج) و کمتا (گمتا) فروکش کرده، محمد عمرخان با سه صد و هفتاد و دو تن اسیر، از جمله یک هزار و ششصد و هشتاد و چهار تن اسیری که از بدو حال تا این وقت به دست آمده بودند، در لمقان بازگشت و از جمله همین سه صد و هفتاد و دو تن را در جلال آباد فرستاده مابقی را گسیل کابل فرموده و بر علاوه اسراء، در محاربات مشهور این سال که جابه جا رقم شده آمد، سه صد و پنجاه تن از کفار در مواضع پله گل و نیلاب و کدوال (گکوال) عرضه تیغ قتل و هدف گلوله جدال گشته راه عدم پیمودند.

و از دیگر سوی در خلال اشتغال نایره قتال مختتمه از عریضه و استدعاهای سرکردگان این لشکر منصور که معاونت خواسته و حضرت والا عبدالحمید خان حاکم پنجشیر را فرمان کرده بود که پنجم صد تن مرد نبرد، از موضع ده هزاره پنجشیر مأمور استیصال کفره کدوال نماید و او با لشکر آراسته در روز شنبه بیست و یکم جمادی الاخری با آن که دو فیت برف از شب تا وقت حرکت او بر زمین افتاد و هنوز در باریدن بود که راه برگرفت و پس از هفت روز داخل کافرستان شده، چون مردم کافرستان چنانچه گذشت مغلوب و مستأصل گردیده عساکر فیروزی مأثر بازگشته بودند، بعد از توقف چهارده

روز به فرمان والاعودت کرده وارد پنجشیر شد. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۳۳۲، سال ۱۳۹۰)

از حوادث ماه رمضان سنه ۱۳۱۴ هـ ق

از غار برآوردن محمدامین اشرار کفار را:

محمدامین نام کوتحواله دار، باچند تن از سپاهیان نظام به امر کرنیل فیض الدین خان درکوه نیلاب از جبال کافرستان بر شده، به تفحص و تجسس پناه گزینان غارگروه کفار پرداخت و با وجود کثرت برف و صعب و دشوار بودن گردش در مضایق و مزالقی آن کهسار، پای همت فشرده چهارده تن از کفار را از غاری زنده به دست اسارت آورده، چندتن دیگر را که خیره چشمی کردند بکشتند و اسیران را نزد کرنیل فیض الدین خان آورده و او ایشان را نزد محمدعلی خان حاکم لمقان فرستاده او گسیل کابل کرده، به قدر کفاف معاش ایشان از دولت علوفه معین و مقرر گشت و با دیگر اسراء ملحق آمد. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۳۶۷، سال ۱۳۹۰)

از واقعات ماه ذیقعد ۱۳۱۴ هـ ق

تمرد و طغیان ورزیدن جدید الاسلام کفار کانتوز:

و از دیگر سوی در خلال واقعات مسطور نواب خان، حاکم کامدیش کافرستان و محمدغفور خان حاکم کانتوز، درویش نامی از پیادگان ساخلو را، که اهالی سکنه موضع پشور (پشوار) مرشد خود می خواندند، جهت روغن خریدن اجازت رفتن در پشور (پشوار) دادند و او در آنجا شده پس از حصول حاجت خویش، راه مراجعت پیش گرفت و در حین معاودت عم او از رفتن در موضع برکمتال (برگمتال) منعش کرده گفت تا چهار پنج روز کار پیاده گان ساخلو و مردم جدید الاسلام کانتوز آشکار خواهد شد و باهم خواهند درآویخت، زیرا که آن مردم از جور پیادگان ساخلو به ستوه آمده اند و اگر می روید معاجلاً بازگشته، در آنجا درنگ نکنید، تا با حاکم

کانتوز و پیادگان ساخلودوچار دستبرد کفارنشوید و او را بازگشته ، اظهارعم خود را به نواب خان ومحمدغفور خان حاکمان کامدیش وکانتوز بازداشت. وایشان درجلال آباد به سپهسالارنوشته، اوعلی الفوربه محمدسرورخان کمیدان مقیم موضع برکوت(بریکوت) رقم وامرکرد که بلادرنگ با سپاهیان نظام که درتحت امرخوددارد ، آهنگ کانتوزکند وهم برگد بهاءالدین خان را نوشت که یکصد تن ازییادگان سپاه نظام راباجمعی از مردم کشوری سکنة موضع ساو و ناری، باکمیدن مذکور مأمور رفتن درکانتوز کند ، تا اگر مردم آنجا تمرد وطغیان اختیارکنند ، دمار از روزگار ایشان برآرد و الا حقیقت کار آگهی دهد که انتشار این اخبار سمرگشته زبان وبیان کیست وسبب شهرتش ازبهرچیست ؟ وهنوزکمیدان مسطوربه جایی نرسیده راست ودروغ بودن عزم شورش کردن مردم کانتوز را از کسی نپرسیده بود، که اشارر آنجا در وروز جمعه بیست وهفتم ذیقعدة بر حاکم و پیادگان ساخلو و ملایانی که مأمورتعلیم وتلقین اموردینی به ایشان بودند بشوریدند، وازجمله مردم سکنة قریة اوله گل وچسپو(چی) اسلحة معلمین را به تغلب تصرف کرده، معلمین مقیمه قریة بدموک با اسلحة خود گریخته به محافظ خانه واقع برکمٹال (برگمٹال) درآمدند و جمعی از اشارر کفارمعابر رامسدود ساخته ، استوار ایستادند که کسی در کانتوز داخل وخارج نشود ومابقی حاکم وپیادگان ساخلورا به محافظ خانه واقع کانتوز درآورده محصور ساختند ، وملایان معلم را که به جای مانده و گریخته نتوانستند یک یک بادست وگردن بسته ، از قلاع برآورده در یکجا جمع کرده باهم قراردادند که همه را باملایان مقیمه موضع پروک (پیروک)،پرستم (پل رستم) به دست آورده وفردا دربرکمٹال تا برده سر بزنند. (۶۶) بعدآهنگ جنگ درحدود موقع مندی کوتل انجمن وآماده کار زار شدند وماجرا را تا این جا دوست محمدنام، غلام سردارعبداالله خان، که از آن مردم بود، از کانتوز درجلال آباد نگاشته، این نوشته او که در روزغره ذی الحجه به وی رسید که ان شالله در موقعش رقم شده می آید. (سراج التواریخ،تممة جلد ۳،ص ۴۳۳-۴۳۲، سال ۱۳۹۰)

وقایع ماه ذی الحجه سن □ ۱۳۱۴ هجری

و از دیگرسوی درتضاعیف واقعات مسطوره، مکتوب نواب خان حاکم کامدیش، که ازتمردوطغیان ور زیدن جدیدالاسلامان کفارسکنه کانتوز چنانچه گذشت، به سپهسالارنوشت، به ساعت دوازده ازنصف روزغره ماه ذی الحجه به سپهسالار رسید و او درعصراین روز، ازجلال آباد راه ایوار و شبگیرجانب کانتوز برگرفته کمیدان محمدرسورخان را که به او نوشته بود از برکوت (بریکوت) درکانتوز شده، صدق وکذب حرکت مردم آنجا را معلوم نماید، نوشت که باسه صدتن پیاده نظام، رهنورد معاونت وامداد و استخلاص محصورین محافظ خانه واقع کانتوز شود. وهم برگد بهاءالدین خان را مکتوب فرستاده امرکرد که سه صدتن از فوج پیاده نظام مقیم اسمار را در برکوت (بریکوت) به اقامتگاه کمیدان محمد سرور خان مأموراقامت و حراست کند، و خود با دو فوج پیاده و توپخانه، روی استعجال به سوی کانتوز نهد و خود سپهسالار از این که جاله در معبر بحرآباد وعبور به واسطه آن ازنهرمیسور بود میسرنشد، هنگام از نهر کابل بدون جاله گذشته، با آن که عزم ایوار و شبگیر جزم داشت، جهت اجرای بعض امور ضروریه، شب در قریه عهدالخیل (عبدالخیل) قصد به سر بردن کرد و در اینجا به شب مکتوب نواب خان حاکم کامدیش و محمد سرور خان کمیدان به وی رسیده نوشته بودند که افواها سمر و مشتهر است که کارکنان دولت انگلیس دوصد و چهل میل تفنگ هنری مارتینی بافشنگ به کفارسکنه بمبرت (ممریت) به معاونت اشرار مردم کانتوز داده اند ودر حد برکمتال (برگمتا ل) وپشور(پنبوار) دست به ساختن راه گشوده، روبه سوی چترار(چترال) راه می سازند و مردم کانتوز و نواح آن به جهر و آشکار می گویند که افواج انگلیس به کمک ویاری ما می آیند. واین خبرافواهی احتمال صدق راداراست، زیرا که مراجعت مستعجلانه مستر اونی ازالوارکی (لوارگی) جانب هند، که از استماع جواب مسکنت ترک تعیین حدود که مأموران بود کرد و چنانچه گذشت، بلادرننگ بازگشت، مدل آن است که

از الوار کی (لوارگی) باز گردیده ، کارپردازان دولت متبوعه خود را تعلیم و القا نموده باشد که تفنگ به مردم کانتوز بفرستند و مژده و نوید امداد از دولت انگلیس به ایشان دهند و اغوا کرده به فتنه برانگیزند. و سپهسالار از مطالعه این مکتوب در پاسخ نواب خان و محمد سرور خان ترقیم و تأکید فرمود که به سرعت باد و شتاب سحاب در کانتوز شوند و خود ترک خواب و راحت کرده ، در همان شب که دوم ذی الحجه بود از قریه عبدالخیل حرکت و سه منزل یکی کرده بقیه شب مذکور، و روزش رابه طی طریق به سربرد و هنگام شام شب پنجشنبه سوم ذی الحجه در موضع نرنگ لجین از زیر زین فرود گشت و شب را به عزم رفع خستگی و حصول راحت خود واسپان و خدمه و تبعه خویش در آنجا درنگ نمود. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، صص ۴۳۹ - ۴۴۰، سال ۱۳۹۰)

از وقایع ماه ذی الحجه سال ۱۳۱۴ هـ ق

به قتل رسانیدن کفار ملایان و معلمین را:

و از جانب دیگر، کفار قرار مواضعه ای که باهم چنانچه گذشت در باب قتل ملایان نهاده بودند، ملایان را پس از گرد آوردن در موضع برکمتال (برگمتال) به زیر تیغ گرفته چهارده تن را بکشتند. (۶۷) بعد با جمعیت و ازدحام تام ، بر موضع مندگل تاخته و در محافظ خانه دولتی واقع آنجا آتش انداخته بسوختند و سپهسالار در روز چهارم ذی الحجه وارد اسما رشده ، ماجرا به حضور والا نکار داد، و حضرت والا در پاسخ عریضه او با خامه خاص رقم کرد که : «خوب کردید که به تعجیل در آنجا رفتید، و آیا این امر را دانستید یا ندانستید که از غفلت حکام و ملاها به روی روزافتاد؟ چه گروه کفار را امان داده به حال خود شان آسوده گذاشتند تا به هرجا آمد و رفت کرده ، به اغوای کارکنان دولت انگلیس که عادت دیرینه او همین خانه جنگی در ممالک اسلام انداختن و حصول مقصد و مرام خود کردن است کار بدین جا رسیده نتیجه بخش شرارت گروه کفار آمد که اینک به چشم سر می بینید و این مردم با وجود وحشیت و جهالت به غایت فریبنده و

حیله بازند و هرگز برجا ماندن ایشان در آن کوهستان جایز نبود، لیکن چه سود که شما رابه فریه وحیله گول زدند و به تحریک غیری فتنه به روی روز آوردند. پس از این باید به گفتار و اظهار این قوم بلکه عموم اقوام و قبایل سرحدیه اعتماد نکرده، به خیال متین و فکر رزین خود انتظام و استحکام آن حدود را ملحوظ داشته، این مردم را مرفه الحال نگذارید تا که خوب مطیع و منقاد شده، خرابی و بربادی خود را همیشه به یاد داشته باشند و به اغوا و القای غیر تنمر و تمر نورزنند. (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۴۴۰، سال ۱۳۹۰)

مغلوب شدن کفار:

و مقارن این حال، بهاءالدین خان برگد و احمدجان خان طیب کرنیل افتخاری و محمدسرورخان کمیدان و نواب خان، با غازیان لشکری و کشوری از گرد راه به سروقت کفار رسیده، ایشان را به قهر و قسر از پیش برداشتند و محصورین را از تنگنای محاصره برآورده، طریق تعاقب کفار برگرفتند و چون هردو پل واقع ده پرستم (پرستم - پل رستم) و چسپو (چپی) را کفار آتش زده سوخته بودند، مجاهدین نصرت قرین خود را در آب زده، نه تن مرد و زن را از کفار به قتل رسانیدند. و از آن گروه شقاوت پژوه، درین حمله و یورش هیچ ضرر و آسیبی ندیدند و از تعاقب عطف عنان کرده بازگشتند و کفار روی هزیمت به سوی برکمتال نهاده، پیهم در آنجا فراهم و جمع شدند.

و مقارن این حال (در غرب کافرستان) ملا محمدامین نام کوتحواله دار، با غلام محمدنامی و چهارده تن سپاهی از فوج پیاده نظام، چندتن از کفار را که رهسپار تیّه ضلالت بودند، در موضع نیلاب از دم تیغ گذرانیده، پنج نفر پسر و دختر همراه پیکر نیکو منظر اسیر به دست آوردند و ایشان را تسلیم محمد علی خان حاکم لمقان کرده، او ایشان را گسیل در گاه عالم پناه نمود و مردم کفره سکته موضع کراج (کوراج) در موضع بیدید انجمن گشته، و از بیم تصرف و تغلب افواج پادشاهی خانه های خود را به آتش سوخته فارغبال در موضع پوشال (پوشال) شدند.

و از جانب دیگر (در شرق کافرستان) سپهسالار پس از ورود در اسمار به روز شنبه پنجم ذی الحجه، مردم متوطنه مواضع باری و کامدیش و مندگل (منده گل) را که نزد او حاضر آمدند، با پنجاه تن پیاده ساخلو مأمور ساختن هردو پل ده پرستم (پل رستم) و چسپو (چی) کرد. و دو صد تن از فوج پیاده نظام در ده پرستم و یک صد تن در ده اوله گل به حراست پل سازان گماشت، و سه صد تن از فوج پیاده را با سه صد تن از لشکر ملکی، به سرکردگی محمد اکبر خان کمیدان، مأمور تعاقب گریختگان کفار کانتوز در ده پشور (پنبوار) امر رفتن نموده، و دو صد تن از فوج نظام را در موضع پسی گرام (پخی گرام) به جستن و اسیر کردن هزیمتیان کفار رهسپار فرمود. و ایشان چند تن از بزرگ و کوچک کفار را اسیر گرفته، بیست تن از منهزمین کفره کانتوز را در ده پشور (پنبوار) به قتل رسانیده، قدری ازمال و متاع ایشان را به غنیمت متصرف شدند. و همچنین محمد سرور خان و سعید گل خان کمیدانان، که هر دو تن به امر سپهسالار با سه صد تن پیاده نظام روی تصرف به سوی ده شدگل نهاده بودند، به اتفاق محمد اکبر خان کمیدان که در ده پشور (پنبوار) تعاقب هزیمتیان کفار پیشرو داشت و با این دوتن پیوست، هر سه تن باهم در رود شدگل با کفار کانتوز که در آنجا انجمن شده بودند، در آویخته، بسیاری از کفار را خون بریختند و سقناقه‌های ایشان را تمام آتش زده بسوختند و چهار تن از مجاهدین فیض یاب ثواب شهادت گشته، بر برجی که در عرض راه واقع و جمعی از کفار در آن جای گزیده بودند، حمله کرده به ساعت دو از نصف شب آن را مسخر و مفتوح نموده، شصت تن از کفار را بکشتند و یک نفر پسر را اسیر گرفته، سه صد فرد گاو غنیمت به دست آوردند. و از جمله مجاهدین در فتح این برج، سعید گل خان کمیدان جراحت برداشته دیگران را هیچ آسیبی روی نداد و همگان سرگرم قتل و دمار بقیه کفار گردیده، چنانچه بیاید همه را مطیع و منقاد ساختند. (۶۸) و محاربات مذکوره را تا اینجا سپهسالار غلام حیدر خان از عرایض سرکردگان مسطوره معروض حضور والا داشته، حضرت والا در روز هفتم ذی الحجه با خامه خاص بدو نوشت که: «من پیشتر به شما رقم

کرده بودم که اعتماد و اعتباری به این مردم نیست و مثل کار ناپایدار سردار عبدالقدوس خان و مردم هزاره خواهد شد، چنانچه از جهالت و نامسلمانی ایشان دانسته، در ماه حوت به شما نوشتم که از حالت کافرستان متسخر و باخبر باشید و از امور دین پذیرفتن ایشان به من خبر بدهید. شما نوشتید که همه به خوبی مسلمان شده اند، حالا معلوم شد که حاکمان و ملایان بی خبر بوده و نادانسته به شما آگهی داده، شما بی خبرانه به من نوشته بودید. پس حالا من چه کنم؟ همه از غفلت و بی خبریست که به تهدیدات من عمل نکرده، مواظب نتایج عواقب امور نمی شوید.» (سراج التواریخ، تمه جلد ۳، ص ۴۴۱، سال ۱۳۹۰)

انجام کار اشرار کفار کانتوز و غیره :

وازدیگرسوی در خلال احوالی که رقم شده آمد، سپهسالار غلام حیدر خان و سعیدگل خان مجروح دست کفار و محمد سرور خان و محمد اکبر کمیدانان و بهاءالدین خان برگد نظامی و احمدجان خان طیب کرنیل افتخاری، که رهنورد سرزنش کفار کانتوز و غیره بودند، و چنانچه گذشت فتیاب گردیده، از محاربات خود با کفار معروض حضور داشته نگاشتند که: «فتنه مردم کانتوز به اغوا و القا و تحریک و تحریض کارکنان دولت انگلیس به روی روز افتاده، این قتل و قتل به روی کار آمد. چنانچه چاکران مقیمی چترار (چترال) آن دولت، جمعی از کفار کلش (کلین) و بمبریت (ممریت) را به معاونت و نصرت کفار کانتوز برانگیخته، خون اکثر ایشان را از دم تیغ مجاهدین این دولت بریختند، و مصداق تحریک و ترغیب انگلیسان آنان برفتنه این که درعین گیرودار و هزیمت یافتن کفار، چهارتن مبعوث محرک به امر کارکنان آن دولت از چترار (چترال) نزد هزیمتیان کفار آمده، ایشان را وعده و مژده کمک از طرف آن دولت داده ترغیب به محاربت و عدم اطاعت این دولت کردند» و حضرت والا در روز شانزدهم ذی الحجه در پاسخ نگارش مشارالیه ارقام فرمود که: (تمام عالم بشرمیدانند و از کردار خادعانه دولت انگلیس آگاهند و فهمیده و می فهمند که به حیل

و مکیدت مردم هر مملکت را به جنگ خانگی برانگیخته و خون ایشان را از دست خودشان ریخته، موطن و مساکن ایشان را به مصارف قلیلی که به بزرگان ایشان می دهند متصرف شده و می شوند و کار را به مصارف زیاد و لشکرکشی تا که ناچار نشوند نمی کشانند. و در باب کفارنکار داد که : هر چند از مردان ایشان به دست آیند همه را کشته زنده نگذارند که دیگر گوش به گفتار مستعمرانه هواخواهان دولت انگلیس ندهند و فتنه برنیا نگیرند و پسران کوچک ایشان را از شیرخوار تا پانزده ساله ، با زنان و دختران ایشان اسیر و زنده بدارند ، و مال و متاع و دواب و مواشی ایشان را بر غزات قسمت نمایند و کمیدان سعیدگل خان را که جراحات برداشته بود ، بازبان خامه تحسین و آفرین فرموده اظهار رضایت از وی نمود و رقم کرد که : شهداء را در باغ اسمار دفن کنند، که آن باغ به یادگار مزار ایشان باشد.» و افسران مذکوره پس از ارسال داشتن عریضه که حضرت والا کلمات مسطوره در پاسخ آن ارقام فرمود، اکرم و میرجان نامان را بایک تن از بزرگان کفار کانتوز که هر سه تن از راه اطاعت پیش آمده بودند، از موضع پسی گرام (پخی گرام) طلبیده و نیک نوازش نموده ، عقب فرار کردگان کفار گماشتند و ایشان هیجده تن مرد و زن را از کوه فرود آورده به دست چاکران دولت دادند و ایشان همه را محبوس داشته هفتصد رأس از دواب و مواشی کفار را از مغارات به دست آوردند و هم شش تن از کفار را سپاهیان نظام که پشت به پیکار داده روی فرار به سوی چترار (چترال) نهاده بودند، از شدت سرما و کثرت برف هلاک شدند.

(از سوی دیگر) و از جمله اسیرانی که از غارهای کهسار نیلاب گرفتار آمده بودند ، پنج نفر زن و چهار تن از دختران دوازده و سیزده ساله را محمدعلی خان حاکم لمقان در کابل فرستاد و سیهسالار غلام حیدرخان با برگد بهاءالدین خان و احمدجان خان کرنیل افتخاری و کمیدانانی که نام برده شدند و کشتش کوشش خویش و سرزنش کفار را از دست نداده و پای بر فراز و نشیب کهسار دشوار گذار نهاده ، تا روز پنج شنبه هفدهم ذی الحجه سه صد تن از هزیمت یافتگان کفار کانتوز را بکشتند و چند تن را که

از ایشان کار گرفته می شد، دستگیر کرده اسیر نگاهداشتند. و قریب سه هزار تن از کفار در چترار (چترال) نزد اولیای دولت انگلیس که به ایشان وعده نصرت داده ، به جنگ و پیکار برانگیخته بودند، رفتند. (۹۶) و سپهسالار با تمامت سپاه و افسران مزبوره از درجات آن حدود کافرستان مظفر و منصور فراهم آمده در موضع برکتال دریک لشکرگاه فروکش کردند. (سراج التواریخ ، تتمه جلد ۳، ص ۴۵۰، سال ۱۳۹۰)

از واقعات سال ۱۳۱۵ هـ ق

وهم در این ایام محمدعلی خان حاکم لمقان (لغمان) به فرمان حضرت والا پنجصد و هشتاد و دو خانوار از مردم بی ملک و مزرعه سکته لمقان را برای فرستادن در کافرستان و جای اقامت دادن در آنجا، به قید سیاهه و شمار آورده ، از جمله سه صد و دو خانوار مصمم رفتن و جای گزیدن در کافرستان شده، حاکم مذکور به ذریعه عریضه ، اجازت کوچ دادن ایشان خواست . و حضرت والا در روز ششم محرم رقم فرمود که : « اکنون موسم زراعت ربیعی گذشته، در فصل خریف امر رفتن ایشان در کافرستان صادر و دستور العمل زراعت کردن ایشان فرموده خواهد شد.» و در پایان کار چنانچه بیاید بزرگان ایشان به واسطه چهار تن از محمدزاییان که از حضور والا مأمور مزرعه دادن آنان در کافرستان شدند، پس از جای گرفتن در آنجا به کابل آمده مخلع و شاد خاطر بازگشتند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست ج ۷، ویرایش، مقدمه و فهرس دکتر محمد سرور مولایی ، سال ۱۳۹۰)

باز آمدن کفار از چترار (چترال) در موطن خود :

و از دیگر سوی در خلال احوالی که به شرح رفت ، شصت خانوار از کفار پناه گزین کهسار، تائب و نادم کردار خویش گشته در دیه پشور (پشور) و ده خانوار در دیه پسی گرام (پخی گرام) و از قفای ایشان تمامیت متوطن آن دو دیه خود را مأمون از قتل و اسرا دیده و باز آمده در منازل خود قرار گرفتند و نیز پنج خانوار در دیه شدگل و یکصد و بیست خانوار از مردم بدموک و پیر (پراء) مراجعت کرده ، عقب دیگر فراریان کس فرستاده

دعوت بر عودت کردند، چنانچه از پیام ایشان شصت خانوار در دیه پاچی و مامت مردم پله گل و بیست خانوار از مردم برکمتا ل از چترار پس آمده، مقیم منزل و موطن خود شدند. (سراج التواریخ، بخش نخست ج ۴، ص ۷، ویرایش، مقدمه و فهارس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۲۹۰)

مکشوف افتادن فتنه انگیزی کارکنان انگلیس :

و مقارن این حال، یکی از بزرگان مردم پروکی (پیروک و یا شاید پراء)، نزد بهاء الدین خان برگد نظامی و احمد جان خان طیب کرنیل افتخاری حاضر آمده، و تسلّیّت حاصل کرده، طریق رجعت دادن اعداد قوم خویش پیش گرفت، و نیز یکی از مردم کفار کاموز از چترال نزد برگد مذکور آمده اظهار کرد که کارکنان دولت انگلیس از بزرگان ارتداد و رزیدگان کفره کانتوز که در چترار رفته اند پرسیدند که چرا سرکشی و تمرّد اختیار نموده خود را دچار ذلت و ادبار کردید؟ و از جمله بزرگان مسؤله، میرک نامی از کفار بدموک در جواب انگلیسان گفت که : امیر افغانستان از ابتدا در نوازش و پرورش به روی مردم کافرستان گشوده در هیچ امری مضایفه ننمود ولیکن خان گل امیر (گلمیر) و خان جناخان، ملک (ملیک) نامان هر سه تن، از نزد شما کارکنان دولت انگلیس که در چترار اقامت دارند به ما پیام آوردند که ملک شما متعلق به دولت انگلیس است، معلم ها و پیادگان ساخلو را از بین خود بیرون کنید، و ما از این پیام شما تن به مرگ داده آهنگ فتنه و جنگ کردیم و بلا درنگ شورش آغازیده، دمار از روزگار خود بر آوردیم و به گفته شما دوچار قتل و غارت و اسیر شده، روی ما سیاه و روز ما تباه گشت. (۷۰) انگلیسان از این اظهار و گفتار حقیقت دار میرک، حیلّت و مکیدت خود را در محل ابراز دیده در پی تردید خدیعت خود شدند و اسلحه فراریان کفار را ضبط کرده، خان جنا را معاتب و مخاطب داشته گفتند که التهاب نائره فتنه و شورش کفار کانتوز و غیره از گفتار تو به روی روز افتاده، اینک باید در هند رفته جواب آتش فتنه افروختن به خود را بگویی و برگد بهاء الدین خان این حکایت را در روز

هفتم محرم به سپهسالار غلام حیدرخان که در موضع برکمتال از دیگر سپاه جدا شده رهسپار اسمار گردیده بود، نوشت. و او مکتوب او را ارسال حضور والا داشته، از پایه سریر امارت به سپهسالار ارقام رفت که: «عموم کارکنان دولت انگلیس از عادت‌هایی که دارند و پیشرفت استعمار خود پلتیکل خدیعت رامی شمارند، بسی از این گونه امور را به روی کار مردم روزگار هر دیار که دست ایشان برسد، آورده و می آورند و مراد و مقصد خویش را حاصل داشته و می دارند و اگر تیر مدعا و نیرنگ ایشان بر هدف آرزو راست نیفتد، از کاری که کرده و فتنه‌ای که برانگیخته باشند، انکار کرده و می کنند و همواره این راه در پیش دارند و چون عهد دوستی در بین منعقد و مرتبط است و ما آن را برقرار و استوار می شماریم، پس بدون آن که ما را سندی به دست آید، نشاید که طریق خلاف معاهده با آن دولت سپرده از کارگزارانش اظهار و گفتار شخص بی وقاری را سوال نموده جواب انکار بشنویم. و اگر چنانچه سندی از ایشان به دست می آمد، البته آن را حجت قرار داده، سالک مسالک خلاف عهد شدن ایشان را ابراز می دادیم، و اگر چه در حقیقت و نفس الامر، کفار کانتوز به اغوا و القای کارکنان و اولیای آن دولت به فتنه گراییده خود را دوچار دمار کردند، اما از این که سند مکتوبی از ایشان در دست نیست، ترک مذاکره و خاموشی اولی از مکاتبه و مقابله است، زیرا ایشان انکار می کنند و ما را نفع‌آلود پیش می آید.» (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۸، سال ۱۳۹۰)

شرح ذلت کفار در چترار:

و در اثنای این مقوله، قاطنین چترار از در یوزه و سرقت فراریان کفار به ستوه آمده نزد حاکم شکایت و سعایت کرده داد خواستند، و او همه را از چترار بیرون کشیده در کوه آهن خورد واقع بمبرت (ممریت) امر اقامت فرمود. و چون تعداد نفوس ایشان نمود، مکشوف افتاد که از روز ورود ایشان در چترار تا این وقت که مأمور آنجا شدند، قریب هشت صدتن از گرسنگی و داع زندگی کرده بودند و با وجود این عسرت و ذلت آن گروه

شریر و خبردادن و یسرای به مستر اونی که از حضرت والا اجازت عدم ممانعت مراجعت ایشان را از چترار جانب کهسار متوطنه ایشان التماس نماید. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۹)

بازداشتن حاکم چترار کفار را از مراجعت :

و چنانچه گذشت ، حضرت والا از التماس او به سپهسالار ارقام فرمود که : « فراریان کفار که از چترار معاودت خواهند کرد، ایشان را مانع از مراجعت نشود.» و با این حاکم چترار که از حقیقت آگاه بود و می دانست که کارکنان دولت متبوعه او کفار را به فتنه برانگیخته است ، مراجعت ایشان را خلاف مروّت پنداشته مانع از معاودت ایشان گشت تا که اولیای آن دولت از جوابی که میرک نام، چنانچه انفاً گذشت بگفت و حمل تمرد و طغیان کفار را به اغوا والقای ایشان کرد، ناچار ایشان به تأمل و تفکر این که تحریض و بغاوت کفار را از خود دفع نمایند، خان جنا را چنانچه رقم شد ، گفتند که درهند رفته جواب به گفته خود را بگویند. میرک و غضب شاه و خان ملیک و ملک خان جنا برادر او و دردا نامان را، که مجموع دوازده خانوار می شدند، با اهل و عیال شان به جور و اکراه ، در لوتکد (لوتکوی) واقع کبر (گبور) واز آنجا در دیر فرستادند و فراریان کفار از مشاهدت حالت آنان درتشویش و اضطراب افتاده و کارکنان مغویه دولت انگلیس را نفرین و نکوهش کرده ، چند تن که توان گریختن داشتند، از چترار فرار نموده در کانتوز آمدند ، و سپهسالار از این که حاکم چترار ایشان را از مراجعت مانع آمده بود، به وی رقم فرموده سبب ممانعتش پرسید، و هم حضرت والا به و یسرای نوشت و او حاکم چترار را از این اقدام او که برخلاف گفتار کارکنان دولت انگلیس که از اغوا نمودن کفار را انکار کرده بودند نموده بود، منع کرده امر نمود که کفار را از مراجعت درموطن ایشان باز ندارد و چون کار اشرار کفار بدین جا رسیده ختم گردید ، افواج منصوره این دولت از کشش و کوشش قتل و جدال بیارمید؛ و از جمله ششصد تن پیاده نظام و سه صدتن پیاده ساخلو شنواری و لمقانی و

صدتن از ابطال ایلاقی به امر سپهسالار در اندرون کوهستان کافرستان جای توقف و اقامت گزیده ، بقیه راه مراجعت جانب اقامتگاه سابقه دایمه خود برگرفتند.

و از جانب دیگر در خلال احوال مسطوره ، میرمحمودشاه خان سرتیپ که با سه صدتن پیاده ساخلو و چهارصد تن از دلیران ایلاقی لمقان (لغمان) و فراجغان روی تنبیه و تهدید به سوی کفره سکنه پوشال (پوئبال) نهاده و بقاشیشی نامی را از خود پیش ، برای مشاهده معابر و طرق گماشته بود که اگر کفار کمین گزیده باشند ، آگهی دهد و خود به اتفاق چهارصد تن پیاده نظامی که در کولم (کولم) و نیلاب اقامت داشتند ، به تفحص و تجسس کفار و به دست آوردن ایشان به کهسار برشد. و شصت و چهار تن بزرگ و کوچک کفار را از غار واقع موضع چروک و بنیر برآورده اسیر کرد و هم از جمله سه صد تن کفار پوشال (پوئبال) که در مضایق و مزالق جبال پناهنده بودند ، هفتادتن را دستگیر ساخته از جمله گرفتارشدگان شصت و شش نفر را محمدعلی خان ، حاکم لمقان ، از راه فراجغان گسیل کابل فرمود. (سراج التواریخ ج ۴ ، بخش نخست ، ص ۹ ، سال ۱۳۹۰)

انجام کار کافرستان به دست محمودشاه خان سرتیپ:

واز دیگر سوی در خلال واقعاتی که به شرح رفت ، میرمحمودشاه خان سرتیپ که سرگرم و مشغول به دست آوردن کفار متمرده بود و چنانچه گذشت ، جمعی از کفار را از غار چرلک و بنیر دستگیر کرده هفتاد تن از کفار سکنه پوشال (پوئبال) را گرفتار سلاسل و اغلال ساخت ، در روز پانزدهم با لشکری که همراه داشت به سواری جاله از آب عبور کرده با گروهی از کفار که سرراه گرفته بودند ، در حد دستکوک به مقاتله پرداخت و پای شجاعت فشرده ، شش تن از پیشتاژان کفار را از پا درآورد و یک پسرویک دختر اسیر گرفته کفار را مغلوب و منهزم ساخت ، و گروه کفره در غاری که روز زمستان به سر می بردند درآمده پناهنده شدند. و میر محمودشاه خان در موضع دستکوک فروکش کرده ، به نوشته و امر

سپهسالار غلام حیدرخان چرخى ، مشغول افراختن دو دایره برج ، در دو طرف دهن غار شد. (سراج التواریخ ج ۴، بخش نخست ، ص ۱۷)

از حوادث ماه صفر ۱۳۱۵ هـ ق

سرگذشت میرمحمودشاه خان در کافرستان:

وازشوی دیگر، در خلال واقعات مرقومه ، میرمحمودشاه خان سرتیپ که کفار را چنانچه گذشت در غاری محصور ساخته به افراختن دو دایره برج در دوطرف دهن غار پرداخته بود که ناگهان کفار کدوال (گلهوال) و پوشال (پوشال) سر از جیب تمر و طغیان بر آورده و نافرمانی اختیار کردند و حضرت والا از عرایض وقایع نگاران آنجا آگاه شده سرتیپ مذکور و بابا نام پریانی و عبدالمجید خان حاکم پنجشیر را فرمان کرد که بلا درنگ اشرار متهم کفار را تنبیه و تهدید نمایند و سرتیپ میرمحمودشاه خان قبل از دخول این منشور، غاری را که محصور نموده بود مفتوح ساخته جمعی از کفار را بر خاک هلاک انداخته و پس از وصول منشور مذکور آهنگ رزم کفار کدوال کرده ، عبدالمجیدخان حاکم پنجشیر نیز صد تن از مردم تحت حکومت را با رئیس بابا و عبدالقدوس نامان به سرکردگی ملک میرزای پریانی در روز سوم صفر، رهسپر کدوال و پوشال فرمود و ایشان چنانچه بیاید، در روز پانزدهم صفر داخل قریه موسومه به پوش واقع پوشال شده، قتل به کار بردند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۳۰، سال ۱۳۹۰)

تدمیر کفار پوشال (پوشال) و کدوال (گدوال) :

و ازشوی دیگر، در خلال وقایع مسطوره میرمحمودشاه خان سرتیپ و غیره که راه تدمیر کفار سکنه پوشال و کدوال چنانچه گذشت برگرفته بودند ، از جمله محمدافضل خان سرکرده مردم هروگی با دوصد تن مجاهدین از لشکر جدا شده راه موضع پله گل و شکر بر گرفته تانقطه سرحد کدوال احاد و افراد کفار را در مضایق و مزالقی جبال جستجو کرده به جایی رسید که اشرار کفار یک تن از سپاهیان نظام را در آن جا که مابین کلوم و دوآبه

واقع است، کشته و یک تن را جراحت رسانیده بودند. پس به انتقام خون آن سپاهی مراسم جستجو و تکاپو را کماحقه به پای برده به خود مکشوف داشت که جمعی از کفار که قتلۀ آن پیادۀ نظامی بودند بر قلۀ کوهی در غاری پناهیده اند. به سرعت در آنجا شتافته بیست و دو تن کافر را یافته و کشته و هشت نفر مرد و زن را زنده دستگیر و اسیر کرده نزد محمدعلی خان حاکم لمقان فرستاده او همه را گسیل کابل کرد. (سراج التواریخ، ج ۴ بخش نخست، ص ۳۳)

ساختن راه کافرستان :

و هم چون به فرمان حضرت والا به ساختن راه کافرستان پرداخته بود، پس از فرستادن این هشت نفر در کابل، به تقسیم زمین موضع راه دستبرده، هشتاد هزار ذرع زمین مطّول معوج را از قرار یکصد و پنجاه خانواری هزار ذرع حصۀ از حدّ موضع ولج ادار تا موضع کلوم (کولم) نیلاب بر مردم آن حدود قسمت کرده، امر ساختن راهی که در خور عبور و مرور سپاه و توپخانه شاهی باشد نمود. از آنجا تا موضع رود بیدید متصل موضع کراج (کوراج)، یک لک و سی هزار ذرع زمین را طولاً به مردم لمقان سپرد و از رود بیدید تا پوشال (پوشال) و از آنجا تا کوتل انجمن بدخشان یک لک و هشتاد و دو هزار گز به شمار آمده و از جمله آن شصت و شش هزار ذرع را از رود بیدید تا شکر نر کدوال به مردم تگاب و نجراب و اسکن و غیره محول داشته، پنجاه و شش هزار ذرع از شکر نر تا پوشال و آتۀ طی (آتۀ طی)، حصۀ مردم کوهستان و کوه دامن کابل معین کرده و از آتۀ طی تا کوتل انجمن شصت هزار ذرع را حصۀ مردم پنجشیر قرار داد. و حضرت والا تمامت بزرگان مردم ذوی الحصص مذکور را طلب کابل و نوازش فرموده مأمور ساختن راه از لمقان تا بدخشان نموده و در عرصۀ پنج ماه ساخته و پرداخته گشت. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۳۳)

مراجعت کفار از چترار (چترال) :

وهم در اثنای ایام ماه صفر (۱۳۱۵هـ)، هشتاد تن از کفار چهار دیه کانتوز، قتیل دست اعداد لشکرتحت برگد بهاءالدین خان و احمدجان خان کرنیل افتخاری شده ، مابقی به جز سی و چهار خانوار، همه از چترار و غیره کهسار مراجعت کرده در مساکن خود قرار گرفتند. بعد بهاءالدین خان و احمدجان خان از جمله اسلحه به تاراج رفته معلمین مقتوله دست کفار کانتوز، دومیل تفنگ و سه میل تفنگچه را از مردم پسی گرام (پخی گرام) و دیه پشور (پنوار) و ده میل تفنگ از مردم کانتوز گرفته ، قلعه نظامی واقع بر کمتال را که از پیش دست به کار احداث و تعمیر آن برده بودند، با تمامت حجرات اندرون آن مشتمل بر دو طبقه سفلی وعلیاء ساخته پرداختند و سپهالارغلام حیدرخان چرخى ماجرای آن حدود را قرارى که ثبت این خجسته تاریخ شده آمد، در روز دهم صفر معروض حضور انور داشت و خدمات افسران لشکر مأمور سرزنش کفار کانتوز را یک یک برنگاشته ، همه مورد تحسین و درخور رضایت و آفرین آمد.

و در روز یازدهم صفر فرمان طلب محمدعلی خان حاکم لمقان صدور یافته پس از شرفیاب حضور شدنش و دستورالعمل جای اقامت دادن مردم لمقان را در کافرستان که تعدادی خانواری ونفری ایشان را خود او چنانچه گذشت از سال داشته وعده اجرای آن در ثانی شده بود، حاصل کرده چنانچه بیاید، ایشان را کوچ و در کافرستان جای اقامت ومحل فلاح داد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۳۴، سال ۱۳۹۰)

سرگذشت هواخواهان دولت وکافرستان:

و از دیگرسوی در خلال این هیاهوی ، میرمحمودشاه خان سرتیپ و بابابیک رئیس و ملک میرزای پریانی وعبدالقدوس خان که در روزسوم صفر، چنانکه گذشت، راه سرزنش کفار کدوال (گدوال) وپوشال (پوشال) از جانب پنجشیر ولمقان بر گرفته بودند، در روز پانزدهم صفر وارد قریه پوش

شده، کفارسکنه آن قریه سدّ راه گشته باهم درآویختند و خدمه دولت به اتفاق پسر و کیل خان نامی از مطیع و منقاد شدگان کفار، پای شجاعت فشرده کفار را مغلوب و منهزم کردند و از جمله نزده تن بزرگ و کوچک ایشان را اسیر گرفته، بعد داخل قریه مذکوره شدند و فروکش کرد. (سراج التواریخ، ج ۴ بخش نخست، ص ۴۱)

کردار وحشیانه و نامسلمانان □ افغانان سرحدیه :

وازیوی دیگر دراثنای واقعات مستوره از جمله یکصد و نوزده نفر مرد و زن و پسر و دختر کفار کانتوز که از راه فرار در موضع دیر شده پناه گزین ذلت و غربت گردیده بودند، خان مندر اول دونفر از زنان شوهردار و دو نفر دختر باکره را به پسند و خواهش قوه شهویه خود کرهاً و اجباراً درخانه خویش درآورده متصرف شد. و هم چنین یک تن زن شوهردار را خان دیر تصاحب کرد و شوهران و منسوبان آن زنان و دختران هرچند درخواست فریاد کردند سودی ندیده، از سوء رفتار مردم آنجا به ستوه آمده و روی به سوی وطن اصلی خود نهادند.

وهم دراین هنگام مأمورین سپهسالار غلام حیدرخان چرخى که در مضایق و مزالق و مغارات جبال شامخه روز تفحص و نجسس فراریان کفار به سر می بردند، مکشوف نمودند که جماعه ای از کفار در کوه پوشال (پوینال) مناص گزیده اند و ایشان را دعوت بر اطاعت کرده دو تن جمک و شدور نامان از مردم پوشال و انیش نزد سپهسالار حاضر آوردند و از آن دوتن معلوم گشت که بیست تن بزرگ و کوچک با جمک و شصت تن باشد و پناه گزین کوهند و تمامت پناه گزینان جبل، چهارصد تن به شمار می آیند. و سپهسالار سبب در کوه اقامت گزیدن و در منازل خود باز نیامدن را از آن دوتن پرسیده، ایشان گفتند که از بیم در کابل نفرستادن خود را مراجعت نمی کنند. و سپهسالار ایشان را نوید و تسلیت در کابل نفرستادن داده، معروض داشت و در روز بیست و پنجم مسطور ماه صفر (۱۳۱۵هـ) به سپهسالار ارقام فرمود که: «هرگز با مردم کفار و اسلام سرحد به زبان

ملایمت و مسالمت سخن نراند و اگر چنانچه خود نادم گشته به اندرز و موعظت از کوه فرود و داخل منازل خود شوند فهوالمطلوب والا چندان که در جنگ کشته شده اند مابقی را گرفتار و رهسپار کابل سازد، زیرا که هرگز به عهد و پیمان این مردم اعتماد و اعتبار نیست، باید یک تن در آن حدود نباشد.» (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۵۲)

از حوادث ماه ربیع الثانی سال ۱۳۱۵ هـ ق

... وهم در خلال احوال مسطور، محمدعلی خان حاکم لمقان به فرمانی که به نامش چنانچه گذشت، اصدار یافت در کابل آمده و شرف بار حاصل کرده، دستور العمل کوچ و مزرعه داران مردم لمقان را در کافرستان به دست آورده، رخصت مراجعت یافت و با سردار محمدانور خان برگد و سردار محمداکرم خان کرنیل و سردار محمد رسول خان و سردار عباس خان کمیدان افتخاری که از حضور جهت اتمام کار خانوار مردم لمقان و جا و مقام دادن ایشان در کافرستان مأمور شدند، در لمقان رفته به کارماوی و مسکن دادن ناقلین لمقان (لغمان) پرداختند.

و مقارن این حال، هفتاد تن کفار که از خوف گرفتار ساختن میر محمود شاه خان سرتیپ در کوه چمار فراهم و پناه گزین شده بودند، از عسرت و ذلت روزگار در پریان پنجشیر، نزد جدیدالاسلام قوم خود آمده، جای حمایت گزیدند و میر محمود شاه خان به حاکم آنجا رقم کرده، او همه را در کابل فرستاده به دیگر اسرای کفره پیوست داد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش نخست، ص ۹۵، سال ۱۳۹۰)

جا و مقام گزیدن خانواری منتخب □ لمقان در کافرستان :

و از این سوی در خلال قتال و جدال مذکور سردار محمداکرم خان و سردار محمد رسول خان و سردار عباس خان کرنیل و کمیدانان اعزازی که مأمور تهیه و تجهیز خانواری اقامت گزین لمقان (لغمان) در کافرستان چنانچه گذشت از حضور مأمور شده بودند، اسلحه و فیوس به خانواری منتخبه برای

اقامت کافرستان داده وبه رضا وخواهش مردم این خانواری ، کدخدایان و رؤساء ازین شان برگزید و ازجمله چهار تن مامورین این کار سردار محمد انورخان برگد افتخاری که امرعلوفه رسانی و دادن تخم و تقاوی به این خانواری تفویض وی بود، بیست و سه هزار و هفتصد روپیه ازخزانۀ لمقان جهت خریدن گاو قوبله ، به ملکان و کدخدایان سپرده ، امرکوچ کردن جانب کافرستان نمود و کاروایی های هر چهارتن تا این جا ازعریضۀ خود ایشان حالی رای والا شده. سردارمحمداکرم خان که کار مرجوعه اش انجام یافته بود، طلب کابل شد و سردار محمد رسول خان را فرمان رفت که تعداد خانواری و کدخدایان ایشان ارسال حضور بدارد که خلعت کدخدایی و رقم اقامت و مالکیت در کافرستان به ایشان فرستاده شود و سردارعباس خان را ارشاد شد که پس ازوصول خلعت و ارقام، ایشان را جانب کافرستان کوچ دهد، چنانچه اوهمه رامطابق فرمایشی حضور، رهسپارکافرستان ساخته هرچهارتن سرداران مذکوره ومحمدعلی خان حاکم لمقان تامنزل علیشنگ همراه این خانواری رفته با ایشان وداع مشفقانه کردند. (سراج التواریخ ج ۴ ، بخش اول، ص ۱۰۰)

درکابل فرستادن میرمحمدشاه اسرای کفار را :

ومقارن این حال ، میرمحمدشاه خان سرتیپ ویکصد و شانزده نفر از اسرای کفار پوشال(پوئبال) را تسلیم بزرگان سکنۀ پریان پنجشیر کرده وچهل نفر را با خود در لمقان(لغمان) برده ، محمدعلی خان حاکم آنجا ایشان را در کابل فرستاده . (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۰۲)

ازحوادث ماه جمادی الاول سال ۱۳۱۵ هـ ق

تعداد مقام گزینان کافرستان از مردم لمقان :

درخلال این حال، یکصد و هشتاد و سه خانوار که پنجصد و پنج نفر در شمار می آمدند ازجمله خانواری لمقان که مأمور اقامت کافرستان شده بودند، راه مقام گزیدن جانب موضع کومنا(گمتا) و انیش پیش گرفتند و

عبدالغیاث خان کمیدان فوج سفرمینا از اولاد سردارجهان خان مرحوم ، با چهارتن مساح و دو تن نویسنده باعلوفه و راحله با ایشان همراه گشت که قرار پیمایش و تعداد جریب زمین به ایشان بدهد و سه صد و هفده خانوار دیگر نیز که راه ، چنانچه گذشت جانب کافرستان برگرفته بودند، درسرپل دوآبه ، سان و شمارخود راداده، در کافرستان جای گزیدند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۲۱، سال ۱۳۹۰)

حرکت ناقلین لمقان جانب کافرستان :

و از دیگر سوی، در خلال واقعاتی که به شرح رفت ، خانواری ناقلین مردم لمقان مامورۀ اقامت کافرستان که از پیش رقم شده آمد، به عزم موطن و مسکن گزیدن در مواضع شکر نر (شکر نل) و پله گل و میو (مَوم) و کلوم (کولم) و نیلاب به اتفاق سردار محمد عثمان خان و مساحان و عبدالغیاث خان کمیدان و میر محمود شاه خان سرتیپ از راه قوی یار رهسپار شده ، روز نهم از حرکت خود وارد مواضع مذکوره شدند و به تقسیم اراضی و مزارع پرداخته ، بیست تن از کفار که فرار نموده بودند، به پای خویش پیش آمده گرفتار شدند و... تن مرد وزن دیگر را ملک محمد افضل و گران جوک نامان ، که در محافظ خانۀ واقع بین کدوال و شکر نر اقامت حراست داشتند ، از کوه به دست آورده نزد محمد علی خان حاکم لمقان فرستادند.

و مقارن این احوال ، از حصول معلومات و عریضۀ محمد علی خان مذکور، حالی رای والا شد که چهل الی پنجاه نفر از تعلقات ورش نام و پسر سوید نام شکر نری ، در کوه مانده به دست نیامده اند و از جملۀ پنج نفر از در اطاعت نزد سپهسالار حاضر آمده ، دیگران به همان حالت فرار خود برقرارند و هم چنین برینگی نام کدوالی باهشت تن از کفار تبعۀ خود ، در کهسار بین کدوال (گدوال) و کلوم (کولم) ، روز ضلالت و ذلت به سر می برند، دیگر از کفار در حالت فرار نمی باشد و حضرت والا حاکم مزبور را فرمان کرد که تمامت گرفتار شدگان کفار را با آنانی که تاکنون در

کهسارند، گسیل کابل داشته ، یک تن را در جبال نگذارند که روز شرارت به سربرد.

مقارن این حال سپهسالار غلام حیدر خان یکصد و نود نفر از مرد و زن و پسر و دختر کفار را که گرفتار آمده و در موضع کتور در تحت حراست بودند، به حفاظت و صحبت مسجدی خان کپتان نظامی گسیل کابل کرد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۳۵)

• ... مقارن این حال پنجاه و هشت نفر مرد و زن و پسر و دختر دیگر از کفار را که مجدداً محمد علی خان حاکم لمقان نزد سپهسالار فرستاده بود، او گسیل کابل نمود. بیست و پنج نفر از کفار کانتوز (۷۱) که در موضع کوه دیهک بودند و عزم فرار جانب چترار (چترال) داشتند ، گرفتار گردیده سپهسالار ایشان را گسیل کابل فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۳۵)

وقایع ماه جمادی الاخری سنه ۱۳۱۵ هجری

حضرت والا در روز پنج شنبه غره این ماه ، دوازده تن از کدخدایان جدیدۀ گروه ناقلین لمقان را که مأمور اقامت کافرستان چنانچه گذشت شده بودند، چون قلم الدین که کدخدای پنجاه و یک خانه، و محمدنبی کدخدای چهل و پنج خانه، و عبدالله کدخدای پنجاه و چهار خانه، و محمد گل کدخدای پنجاه و دو خانه، و سعید خان کدخدای شصت و هفت خانه، و رسالت خان کدخدای پنجاه و شش خانه، و باباخان کدخدای پنجاه و چهار خانه، و عبدالمجید کدخدای سی و هفت خانه، و محمد علی کدخدای شانزده خانه، و شرف الدین کدخدای بیست و سه خانه، و عبدالله کدخدای بیست و چهار خانه، و حمید خان کدخدای بیست و سه خانه، بودند، مشمول عواطف خسروانه فرموده به نام هریک از هشت تن اولین، یک طاقه لنگی زرین و یک توپ چوخای ماهوت و برای چهارتن آخرین لنگی ساده و چوخای ماهوت خلعت عطا نمود و نیز به نام هریک رقم جداگانه مشتمل بر اسم خود آن و تعداد خانواری تعلقه آن و اسامی موضع و محلی که هر کدام در آن مقام گزیده بودند، ارقام و ارسال فرمود که :

نقل رقم ناقلین لمقانی :

« بنابه سبب ترفیه حال وتسکین بال فقرای رعایای سکنه لمقان (لغمان) که بی ملک وزمین بودند، رأی مملکت آراء اقتضا کرد که ایشان در کافرستان که اراضی مفتوح العنوة مسلمانانست رفته جا وماوی بگیرند وبه جای آن که قوم کفار قرن های بی شمار از عهد سکندر مقدونی (۷۲) تاکنون در آن جبال بت پرستی کرده ، از فیض تشرف به دین اسلام بی بهره ومحروم بودند ، جماعه ای از اهل اسلام را در آن جبال و اودیه و قفار مأمور توطن وتمسکن گزیدن کردم که شعایر اسلام و احکام حضرت خیرالانام را برپای داشته، روز حیات خود را به سپاس وستایش خداوند بی مانند و اطاعت رسول اوتعالی به سربرند و اراضی و عقار و اشجار فواکه بار آنها را تصاحب نموده ، آسوده حال مقیم باشند وعلوفه و بذر و آلات و ادوات حرب وفلاحت، همه از جانب دولت به ایشان عطاء فرموده، مأمور اقامت آنجا نمودم ونیز جهت نظم ونسق و تدارک امور ایشان لازم می نمود که برای هر جمع خانواری عدیده یک تن کدخدا و سرکرده معین داشته، بر طبق قانون ودستور دیگر کدخدایان محال و ولایات وعلاقه جات، اجرای ادای مالیات خانواری ترفیه تحت امر خود را بنمایند، مسلک اخلاص و صداقت را پیش گرفته ، در ترفیه حال وتأمین احوال زبردستان خود وجهه همت مبذول داشته، در هیچ امری چشم از حق نبوشند و دست خیانت به مال دولت ورعیت نیازند و احوال لازمه ومهمه زبردستان خود را که قابل اطلاع حضور باشد ، معروض دارند که حسب الحکم به محل اجرا آورده شود و فعلاً خلایع فاخره مترسله را زینت بر دوش و سروتن وتوش خود ساخته به خدمات مرجوعه خود پردازند.» (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۳۸)

گسیل داشتن سپهسالار اسرای کفار را :

... ومقارن این حال سپهسالار غلام حیدرخان چهل وسه نفر از فراریان چترار کفار کانتوز را که در موطن خود آمده بودند ، گسیل کابل فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ، ص ۱۵۳)

... وهم در این ایام ، سپهسالار غلام حیدرخان شصت و سه نفر از فراریان کفار متوطن قرب لمقان را که در کانتوز گرفتار دست خدمه دولت آمده بودند، به حراست حکمت خان حواله دار، گسیل کابل فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۱۶۲، سال ۱۳۹۰)

از واقعات ماه رجب سال ۱۳۱۵ هـ ق

... اگر در جواب خواست مردم تیراه که می خواهند با انگلیس ها بجنگند اما افغانستان به زنان و اطفال شان پناه بدهد، حضرت والا گفته است این امر خلاف معاهده دوستی است. مستر اونی و غیره کارکنان دولت انگلیس، مردم کانتوز کافرستان را به شورش برانگیختند و رعایت عهد و پیمان نکردند، در پاسخش بگویند که دولت انگلیس همیشه کارش نفاق انگیز است و پیشرفت استعمار خود را به این روش دیده اند، ما که مسلمانیم هرگز خلاف عهد و میثاق نمی توانیم و در همه امور از خداوند معاونت می خواهیم که دساست کاران را اوتعالی کیفر دهد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۱۶۵)

از حوادث ماه شعبان ۱۳۱۵ هـ ق

عزم فرار کردن اسیران کفار کانتوز:

وهم در این ایام ، پنجاه و هشت نفر از اسیران کفار کانتوز که در زمرة عبید منخرط آمده بودند آهنگ فرار کرده از جمله شش تن بگریختند ، و حضرت والا از عزم ایشان آگاه گشته ایشان را با سی و دو تن دیگر از مردم کفار که مهمان ایشان بودند حبس فرموده ، سپهسالار را فرمان کرد که آن شش تن را که فرار کرده با پدران و برادر آنان و اینانی که محبوس شده اند ، گسیل کابل دارد و امر کرد که پس از وصول آنان در کابل ، از حبس رها شوند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۱۸۴)

از وقایع ماه شوال ۱۳۱۵ هـ ق

فوت سپهسالار غلام حیدر خان :

و مقارن این حال در روز بیست و سوم شوال (۱۳۱۵ هـ)، سپهسالار غلام حیدر خان از مرضی که از یکسال به آن گرفتار آمده بود، در موضع شیگل، پدرود جهان کرد و غلام نبی و غلام جیلانی، پسران او با احمدجان خان طبیب و کرنیل افتخاری و جمعی دیگر نعلش او را حمل و نقل داده، در چرخ به قبرستان آباء واجدادش دفن کردند. و حضرت والا از خبر دادن پسران او مرگ پدر خود را تسلیت نامه ارقام فرمود که: «خداوند شما را بر خوردار فرموده طول عمر عطا کند.» (۷۳)

• ... و مقارن این حال بهاءالدین خان کرنیل، سه صد و پنجاه نفر از پدران و برادران و برادرزادگان غلام بیچه گان جدیدالاسلام را که عزم فرار کرده چنانچه گذشت، فرمان فرستادن آنها از کافرستان در کابل صادر شده، به دست آورده گسیل کابل نمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۲۰۹، سال ۱۳۹۰)

از وقایع ماه ذی القعدة ۱۳۱۵ هـ ق

مأمور جلال آباد شدن میر عطا خان جنرال :

و مقارن این حال، میر عطا خان جنرال، از فوت سپهسالار غلام حیدر خان مرحوم که از پیش گذشت، مأمور جلال آباد و نظم و نسق نواح و اطراف آن و اسمار و حراست سرحد و ثغور مشرقی شده، در روز بیستم ذی قعدة وارد آنجا گردیده و افواج نظامی، مراسم پذیره به تقدیم رسانیده، نه ضرب توپ جهت تبریک و احترام مقدم او گشاد دادند، و چون از آنجا برخاسته وارد اسمار شد، افواج آنجا صف پذیره آراسته و بیست و یک ضرب توپ بنام تبریک و ورودش گشاد داده، مراسم استقبال به پای بردند، و در این اثنا محمد علی خان حاکم لمقان، سی و دو نفر مرد وزن و پسر و

دختر از کفار را که سیدرسول خان باچهل تن پیاده ساخلو ویکصدوپنجاه نفر از لشکر کشوری مردم فراجغان ، از راه جستجو وبه دست آوردن مغاره گزینان کفار، تا کوتل کدوال (گدوال) رفته وموضع پوشال (پوئبال) وغیره مغارات جبال را تفحص کرده ، ایشان را از مزالقی کوه در چترار (چترال در شرق نورستان واقع است، شاید کدام نام دیگر باشد) به دست آورده گسیل لمقان داشته بود، گسیل کابل کرده با دیگر اسراء واصل ساخت. (سراج التواریخ ، ج ۴ ، بخش اول ، ص ۲۲۵)

ده فقره دستورالعمل جنرال میر عطا خان :

ومقارن این حال در روز بیست ونهم ذیقعد (۱۳۱۵) ، حضرت والا ده فقره دستورالعمل امور مهمه را برای جنرال میرعطاخان ، مأمور جلال آباد، نواح وسرحادات آن ، ارقام وارسال فرمود که برطبق آن موظف ومواظب کارباشد.

اول - زمانی که برف از کوه ملحق کافرستان ومتصل چترار (چترال) برخاسته ، راه آمد شد گشوده شود معابر طرق مواضع کپر (گبور) و لومکو (لوپکوی) دره وبرکمتال وپشه گل (بازگل) و **سیچی** وگوردیش را با راه دریای لندی سین وغیره حارس گماشته، نگذارند که مردم کافرستان روغن و بز وغیره اشیاء را جانب خارج مملکت حمل و نقل دهند و از حالت نیک و بد آن مردم آگاه باشد که مرتکب امر خلافی نشوند.

دوم - دواب ومواشی مردم چترار تبعه دولت انگلیس را از آمدن وچریدن در مواضع مذکوره ، که آبریزه و تعلق دولت افغانستانند بازداشته، نگذارند که چراگاه قرار دهند.

سوم - در نقطه اخیر موضوع بریکوت واقع بالاتر از حد ارنوای ومشرف دریای لندی سیند ، که معبر چترار است ومردم کافر کانتوز از آنجا به فرار داخل چترار شده بودند، به اعداد رجال مسدود و محکم بدارد که کسی فرار کرده در چترار نرود.

چهارم - مراتع و مزارع مردم ارنوای (ارنوی) که به طرف جنوب نهر کنر، در مقابل برکوت (بریکوت) و در تحت آبریزه خاک متعلق این دولت واقعند و با کمیسیون مأمور تعیین حدود دولت انگلیس انجام یافته است، متوجه باشد که مردم ارنوای (ارنوی) آنها را زراعت کرده، مالیاتش را به دولت افغانستان بدهند.

پنجم - قبل بر این مردم باجور (باجور)، در حد کوتل بنشی متعلق مردم براول و بنشی متعلق مردم باجور چوب و ذوغال حاصل کرده، از آنجا در باجور می بردند. اکنون آن حدود از مضافات اسمار به شمار آمده، مردم باجور را از بردن چوب و ذوغال باز دارد که از خاک این دولت تحصیل امور ضروری معاشیه خود را نمایند و در حد بنشی تری بیان تا نقطه آبریزه این طرف، دواب و مواشی ایشان را از گردش و چرایش منع کند.

ششم - تجارت غله از قبیل گندم، و برنج و جو و غیره حبوبات را با گاو و بز و گوسپند از این حدود در باجور بردن ممنوع و قدغن داند که در آنجا نبرده به اردوی این دولت بفروشند.

هفتم - مردم مواضع شرتن (شلتن) و حصار و مروره و هندوراج را که با رودات و دیهات شان متعلق به این دولت است. نزد خود خواسته، به درجه اوسط، مالیه برعهده شان گذارد که سپهسالار مرحوم این تکلیف را به ایشان کرده، چون فوت شده ناتمام بماند، باید انجام شود. و جنرال میر عطاخان در سالی شصت خروار گندم و جو بر مردم شرتن (شلتن) و شصت خروار بر مردم مروره و هندوراج و بیست خروار به وزن خود ایشان، بر مردم حصار نهاده، ثبت دفتر فرمود.

هشتم - دواب و مواشی مردم باجور را از آمدن و چرایش کردن در مراتع آبریزه این طرف کوه هندوراج و غیره جبال متعلقه شرتن باز دارد و منع کند که نیابند.

نهم - از کوتل ناوه که آبریزه این طرف آن متعلق به دولت افغان است، مردم چمرکندها و غیره را نگذارند که برای تعمیر عمارات قشلاقیه و بیلاقیه خود، چوب از آنها ببرند و دواب و مواشی خود را آورده بچرانند.

دهم - چرم پوست گاو و بز، از حدود افغانستان در باجاور بردن ممنوع است، نگذارند که کسی ببرد.

این فقرات ده گانه را با شش فقره دیگر، در باب فروش چوب از عرض و اظهار احمدجان خان طبیب و کرنیل افتخاری که با نعلش سپهسالار غلام حیدرخان مرحوم آمده و پس از دفن او در چرخ، به کابل آمده از تلثیم سده علیا مستعد گشت و همواره ندیم و مصاحب سپهسالار و از قراردادی که او کرده بود، آگاهی داشت، رقم فرموده، به جنرال عطا محمدخان فرستاد هم کتابچه مشتمل بر هشتاد و شش فقره امور کشوری اسمار و کافرستان مزین به امضای خاص، برای او ارسال شد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۲۲۸)

از واقعات ماه ربیع الآخر سنه ۱۳۱۵ هـ ق

مخلع شدن کشمیر نام از کفار کانتوز :

و مقارن این حامل کشمیر نامی، از رؤسای مردم برکمتال (برگمتال) کفار کانتوز، که در وقت تمرّد و طغیان مردم آنجا چنانچه گذشت، از راه فرار در چترار رفته بود، به استمالت و دلالت ملاخواجه احمد نام، متوطن ده بیدک گل درّه، معلم مردم سکینه ده برکمتال، که از راه هدایت نمودن فراریان کفار در چترار شده بود، نزد میر عطاخان حاضر آمده، از عطای خلعت چو خای ماهوت و لنگی زرین، شاد خاطر و مأمور اقامت مسکن و موطن خویش گشت و بقیه قوم او از این لطف و نوازش میر عطاخان، امیدوار مرحمت و احسان گردیده، همکنان از چترار در مقام خویش مراجعت کردند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۰۸)

از واقعات ماه جمادی الآخر ۱۳۱۶ هـ ق

شرح جور حاکم و ستم میر عطاخان بر مردم جدید الاسلام :

و هم در این ایام، چندتن از سرکردگان جدید الاسلام قوم کفار پارون و کانتی وای (کانتیوا) از جور حاکم و ستم میر عطاخان جنرال به ستوه آمده، از

راه دادخواهی، وارد کابل و شرفیاب بارشده، به عزّ عرض رسانیده به زبان ضراعت، استغاثت و اظهار نموده، به امر والا آنچه را که گفتند نگار داده، اقرارنامه هفده فقره از جور و مصادرت هردوتن، حاکم و جنرال را به دولت سپردند، که اگر ثابت نکردند، از خود مطابق ادعای خود به حکومت جرم زبان برسانند، و نوشتند که بمبونام حاکم، شش هزار و شصتصد روپیه نقد و پنج خروار و شصت سیر مغز بادام به وزن کابل، از ایشان به جور و اکراه و مصادره گرفته، و هم چنین ملا میرافضل نام معلم دینیات، سه دوهزار و هشتصد روپیه، از ایشان مأخوذ داشته و نیز سه نفر ملایان معلم، سه دختر را به قهر و قسر، در بستری ضجیع و کنار مخالطت و مشالفت خویش کشیده اند و ایشان، نزد جنرال میرعطاخان شده و دادخواسته، او پاسخ داده است اگر چیزی پاره، به رسم تعارف بدهند، معلم ها را عوض و مأمور اقامت دیگر دیهات خواهد کرد. و ایشان از این خواهش او اظهار کرده اند که رشوت نداده معروض حضرت والا می دارند، و جنرال مذکور از این اظهار ایشان ناصبور گردیده و برآشفته سه هزار و دوصد روپیه نقد و یکصد و بیست و پنج خروار کابل روغن زرد با سه نفر دختر پیری پیکر، که نامزد ایشان در جرگه غلام بچه گان حضورند و شوهردار می باشند، از ایشان اکراهاً به دست تصرف آورده، و از این قبیل هفده فقره رقم کرده خاتم بر نهادند. و حضرت والا در روز نوزدهم جمادی الآخری، ده تن از سواران نظام شاهی اول و دوم را مأمور تحقیق و انکشاف صدق و کذب عرض و اظهار آمده فرموده، جنرال میرعطاخان را از مأموریت شان خبر داد، و هم ملا امیرالله خان، قاضی کتر را، فرمان کرد که امور موقعه محققه صحیحه را به ذریعه این ده تن سوار، مجله شرعی نگار و به مهر خود امضاء نموده، ارسال حضور بدارد، که مراسم باز پرس از جابرین به عمل آید. و چون ممیزین مأموره مذکور، وارد کافرستان واقع قرب جلال آباد و اسمار شدند، بمبو از خیانت خویش که از قوه به فعل آورده بود، خائف گردیده، از راه فرار نزد صفدرخان ناوگی، از متوطنین خاک مقبوضه و مستعمره دولت انگلیس شده پناه گزید. و هم بر جنرال میرعطاخان چنانچه بیاید جور و ستمی

که کرده بود، ثابت گشته ، طلب کابل و محبوس شد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۳۳، سال ۱۳۹۰)

وقایع ماه شعبان سنه ۱۳۱۶ هـ ق

شرح مناقش □ معلمین اهالی جدیدالاسلام :

در تضاعیف واقعات ماه ماضی، جمعی از منسوبان و کسان و نزدیکان غلامان پادشاهی، از مردم جدیدالاسلام کافرستان ، که رخصت رفتن در موطن و مسکن اصلی یافتن شان گذشت ، وارد منزل و مقام خود شده ، چون از رسوم و آداب اسلامی و اوامر و نواهی الهی و احکام شریعت حضرت رسالت پناهی ، در عرضه اقامت و توقف خود به کابل ، فی الجمله ، آگاهی حاصل کرده ، حلال را از حرام می دانستند ، و فرق حق را از باطل می توانستند، از ارتکاب مناهی و ملاهی ملایانی که مأمور تعلیمات دینیات اهالی جدیدالاسلام کافرستان بودند، و صرفه از مباشرت و مخالطت با زنان و دختران آن مردم متعلقه خود نمی نمودند، آگاه شده و افعال قبیحه ایشان به چشم سر دیده برآشفتمند. و ملایان معلمه را در تحت انزجار و تحقیر درآورده ، کشاکش بایشان آغازیدند، که ترک افعال خود نمایند. و ایشان که از کردار ناهنجار خویش منفعل و شرمسار بودند ، ملتجی به کارگزاران پادشاهی نتوانسته و افعال نکوهیده خود را مخفی داشته ، عریضه نگار حضور جنرال میرعطا خان ، که اونیز در این امر شریک ایشان بود، و فرق خواهر و مادر در مباشرت نمی نمود، شدند. و او عریضه ایشان را ارسال حضور والا نموده .

حضرت والا در روز دوشنبه پنجم شعبان ارقام فرمود که : « ملایان بی سر و از آئین اسلام بی خبر، هر زن و دختر را که خواسته و میل خاطرش به سوی او شده ، در آغوش خویش کشیده و طریق سفاهت و ضلالت پیش گرفته اند . این عریضه را از عناد جدیدالاسلامان ، باخامه اتهام نگاشته می خواهند رفع غائله مفسده خود کنند. پس باید مخفیانه جاسوس گماشته و از

صدق و کذب این رقیمة ملاها ، علم حاصل نموده ، معروض دارد که در بازپرس مصلح از مفسد و صالح از طالح تمیز و فرق شود.» و جنرال مذکور ظاهر و مکشوف ، اقدام در تحقیق و تفتیش کرده ، ملایان از اقدام او به کُنه کار و امر والا آگاه گردیده ، طریق دیگر اختیار کرده عریضه نگارشند که : « اهالی جدید الاسلام کافرستان ، به واسطه و استظهار غلام بچه گان ، ترک امور مسلمانی کرده ، و پدران آنها بزها را در بتخانه ها ذبح کرده ، خون مذبح آنها را بر سر و روی پسران خود می آلاینند و می گویند شما نجس شده اید. اینک پاک شوید ، وعزم دارند که در روزی از ماه شعبان که عید ایشانست ، گوشت و مشنگ را باهم مخلوط بپزند و می گویند در این روزها ، کیچ (گینبی) نام، خدای ایشان ، در خانه های ایشان می آید. و ترک نماز کرده ، زنان ایشان در مجلس مردان می رقصند.» و حضرت والا که از عریضه غلام بچه گان ، بر ماجرا آگاه شده بود، از رقیمة جانبین مردّد گشته ، از راه خفا جاسوس گماشت که صدق مقال طرفین را معلوم کند. و در پایان کار ملایان از کردار ناهنجار خود، که به صدق انجامید ، دوچار و گرفتار شکنجه سیاست شده ، کیفر کار ناسزای خود دیدند . و جنرال میرعطاخان، دامن خود را آلوده این لوث دیده ، خواست اظهار پاکدامنی کرده ، امر را بر حضرت والا مشتهبه ساخته ، خویش را پارسا ظاهر بدارد، به ذریعه عریضه ، استدعای فرستادن زوجات چندگانه خود را، که از مردم هزاره و غیره در خانه آرزو در راه آورده و متصرف شده بود، از کابل در اسمار فرستادن کرد. و حضرت والا به تصور این که مبدا از خوف مرتکب حرکت خلافی شود، تخت روان از دولت ، برای حمل و نقل زوجات او مقرر فرموده ، ایشان را گسیل اسمار نمود. (سراج التواریخ ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۵۳)

• ... جنرال میرعطا خان را که دست به ایذا و آزار رعیت کشوده و در امور کشوری جلال آباد و نواح آن مداخلت نموده ، در مخالطت با زنان و دختران مردم کفار جدید الاسلام چنانچه از پیش اشارت شد، با معلمین دینیات شرکت ورزیده ، مرتکب بسی قبیاح گشته بود، باخامه قهر رقم کرد که : « خواه شما، خواه جنرال بهاءالدین خان که پس از برخاستن برف، در

اسمار بودید، غلام بچه گان را بابزرگان مردم جدیدالاسلام کافرستان که قرارعریضه و اظهارملایان معلمه دینیات آن مردم ، چوبهای تجارتی دولت را در کوه پارون، آتش زده و سوخته اند، گسیل کابل نمایید. و ازاین اشاره ، خواه شما وخواه جنرال بهاءالدین خان که دراسمار بودید، او را انباه و آگاه فرمود که از کردار ناهنجارخود ، طلب کابل می شوید. « (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۶۴)

• ... درروزبیستم رمضان(۱۳۱۶)، ملایان معلمه دینیات جدیدالاسلام کافرستان را که اقدام درامورخلاف شرع نموده ، زنان ودختران جدیدالاسلام را درآغوش وصال کشیده ،چنانچه گذشت ، طلب کابل شده بودند، مکافات دیده ازأموریت خود معزول گشتند. وجنرال میرعطا خان رافرمان رفت که ایشان را معزول داشته ، دیگر معلم ها مأمور نماید. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۷۵)

• ... جنرال میرعطاخان به عادتى که داشت ، جور و ستم زیاد نسبت به مردم جلال آباد ونواح آن ، از قوه به فعل آورده و زنان ودختران جدیدالاسلامان اهالی کافرستان را به مثابه زنان ودختران مردم هزاره ، که متصرف شده بود، درآغوش وصال چنانچه گذشت ، کشیده ، وهم نقد وجنس زیاد به مصادره گرفته ، وحضرت والا ، ایماء فرمان کرده بود که باغلام بچه گان درکابل می آید. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۳۹۲)

ازحوادث ماه ذی القعدة ۱۳۱۶ هـ ق

شرح جور وستم جنرال میر عطا خان:

درتضاعیف واقعات مسطوره ، جنرال میرعطاخان ، که همواره دست مصادرت به مال ومنال رعیت آخته وبرزنان نامحرم انداخته داشت ، با آن که یک روپیه را نیم چارک روغن زرد در مواضع شگل (شیگل) وجغن سرای (چغسرای= اسعد آباد کنونی)، خرید وفروش می شد ، مبلغی را قرار نیم سیر روغن، به یک روپیه که یک بر چهار، افزون از نرخ روز بود، به جور و اکراه ، به اعداد رعایا داده ، ومحصل نظامی گماشته، هجده

خرواروشصت سیرکابل روغن که به دوهزاروپنجصد روپیه خریده بود ، به ضرب چوب ، حصول کرده ، ازراه تجارت ، گسیل پشاورنمود. وحضرت والا ازعریض وقایع نگاران کتر ونواح آن ، برماجرای جوروستم او آگاه شده ، از وی سبب این تعدی وتطاؤل پیرسید و او انکار آورده ، عریضه نگارشده که: « دوهزاروپنجصدروپیه از دفتر کتر، به نام تنخواه بزرگان جدیدالاسلام کافرستان، به فرمان پادشاهی، براهالی قرای مواضع کتار و کمبیر و شکل (شیگل) حواله شده ، ومحمداکبر خان کمیدان فوج پیاده وردکی، که مأمورممیزی آنجا بود، مردم آنجاها که مبلغ حواله ذمگی خود را نداشتند، پنجصد روپیه را قرار یک چارک روغن، به رضا ورغبت خود گرفته، ونیزخود من، سه صدروپیه را قراربه ذریعه الف خان نامی، قرار نرخ مذکور، از مردم چغن سرای، روغن گرفته ، تجارتی نکردم. » وحضرت والا که ازحالت تمامت مأمورین بزرگ وکوچک دولت وجور وستم ایشان نسبت به اعداد رعیت، نیک آگاه بود ومصادرات همه را می دانست، عریضه اورا بردروغ حمل نموده، ارقام فرمود که : « شمابرای سالاری سپاه نظام، مأموریت اقامت آن موضع ومقام شده اید ، نه تجارت وفرهام آوردن حطام، پس ازاین، ترک رباخوری کرده، مرتکب این گونه امورشوید که مواخذ و رسوا می شوید» و اوترک عادت را موجب مرض دانسته ، دست از کردار ناهنجار خویش نکشید تا که محبوس و چنانچه بیاید، مال و منالش، که ازسالها اندوخته بود، ضبط گشت. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۴۰۷)

وقایع ماه ذی الحجه سال ۱۳۱۶هـ ق

... درروز مذکور(ششم) ذی الحجه ، حاجی حسن خان کابلی و میرافضل خان بابری ، ساکن قندهار، مأمور اقامت پشاور و فروختن چوب تجارتی دولت ، که ازکوه پارون قطع وبه ذریعه آب نهر کتر، درثمرخیل و از آنجا درپشاورنقل داده می شد، گردیده از کابل در آنجا رفتند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۴۲۶، سال ۱۳۹۰)

• ... بس بستی (بستی) نام ، پسر بهادر، از قوم کانتوز جدیدالاسلام کافرستان که نسبت پدر به بهادر خان غلام بچه حضور والا (۷۴) داشت ، به نه تن از بزرگان قوم خود در کابل آمده ، به شرف عتبه بوس علیا نایل و به عطای خلعت فاخره واصل گشتند. و از جمله برای بس بستی (بستی) در سال هفتصد روپیه تنخواه نیز معین و مقرر گشت. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۴۳۵، ویرایش، مقدمه و فهارس دکتر محمد سرور مولایی سال ۱۳۹۰)

• ... از تغییر یافتن و طلب کابل و محبوس زندان شدن معلمین جدیدالاسلام کافرستان ، که از پیش گذشت ، شهزاده اعظم، سردار حبیب الله خان را فرمان شد که : « عده ای از ملایان را گرد آورده ، گسیل کافرستان نماید.» و او اقدام نموده امر والا را به محل اجرا آورد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۴۴۱)

شرح حال جور مأمورین دولت به مردم کافرستان :

و از دیگر سوی در خلال واقعات مسطوره منصب داران نظامی و حکام و عمال ملکی و معلمین دینیات اهالی جدیدالاسلام کافرستان، چنانچه گذشت زنان و دختران و پسران مردم جدیدالاسلام را به نام غلام و کنیز و ملک یمین متصرف شده و نقد و جنس زیاد، به مصادره از آن مردم گرفته ، از عرایض و قایع نگاران و خود مردم کافرستان، به گوش دادنیوش والا رسیده ، عده ای از سواران نظام خاصه شاهی و یک نفر مفتی، مأمور تفتیش جور و ستم مأمورین دولت گردیده و ایشان ظلم و تعدی همه را محقق و مصدق داشته و در کابل بازگشته ، معروض حضور نمودند که بیست و هشت نفر از معلمین دینیات اهالی جدیدالاسلام چون میرافضل و فضل احمد و علی خان و عبدالحمید و فیض محمد و غلام رسول و محمد علی و عبدالله و سمندر و ابراهیم و میر محمد و شکرالدین و عبدالستار و عبدالرشید و محمدنور و بهرام و سلطان محمد و محمدنور غیر مذکور و عبدالقیوم و فضل محمد و سیف الله و عبدالکریم و امیر شاه و شاه محمد و خان علم و عبدالحکیم و غلام رسول غیر مسطور و فیض محمد غیر مزبور را که دختران و زنان آن مردم را متصرف

شده و در آغوش حصول کام و وصول مرام کشیده بودند، نام بردند و اظهار کردند که ملایان مذکور چند روز با زنان متصرفه خود مخالفت و مباشرت نموده، بعد چون شوهردار بوده اند، ایشان را از خود دور کرده اند، «و از عرض اظهار مفتشین آنها چنانچه گذشت طلب کابل شده، دیگر معلم ها مأمور گشتند و نیز اظهار کردند که دو دختر را جنرال میرعطاالله خان روز در بستر مخالفت خود در آورده، بعد از شوهردار بودن ایشان، از خانه خود بر آورده دوتن دیگر را متصرف شده و یک دختر را کرنیل محمد صدیق و دو دختر را کرنیل عبدالکریم خان و دو دختر را میرزا شیر احمد خان منشی جنرال میرعطا خان، متصرف گردیده، چهل و نه نفر زن و دختر دیگر را غیر مأمورین دولت گرفته، و نیز جمعی از سپاهیان و غیره یک یک و دو دو دختر و زن را متصرف شده اند.

حضرت والا همه را که مرتکب و مباشر این فعل قبیح شده بودند، زجر و توبیخ به سزا کرده جنرال میرعطا خان نیز، چنانچه بیاید، طلب حضور و محبوس و مملکاتش را ضبط فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول ص ۴۴۲)

از حوادث ماه صفر سال ۱۳۱۷ هـ ق

از محبس فرار کردن معلمین جدید الاسلام کافرستان :

وهم در این هنگام نود و دو تن ملا، که مأمور تعلیم امور دینی اهلالی جدید الاسلام کافرستان شده و دختران و زنان شوهردار و بی شوهر آن مردم را به مثابه زنان و دختران مردم هزاره چنانچه گذشت متصرف شده، به فرمان طلب در کابل آمده، تحت حفاظت نظر محکمه کوتوالی، روز به سر می بردند، فرصت به دست آورده، همه فرار کردند، و هر کدام در مسکن و مقام ایشان را معلوم و به حکام ولایات و محال، چون عبدالغنی خان فوجدار، جمال آقا و فتح محمد خان حاکم کوه دامن و شیرعلی خان حاکم لهورگرد و کته بیگ خان حاکم چاریکار و غلام حسین خان حاکم وردک و گل محمد خان حاکم گردیز و میرزا احمد حسین خان کوتوال کابل و

محمد عمر خان حاکم جلال آباد و سیف الله خان حاکم کنرعلیا و میر محمد حسین خان حاکم غزنین و فیض محمد خان حاکم میدان و نور احمد خان حاکم نجراب و محمد شریف خان تحصیلدار تگاب که ملایان خیانت و خطا کار مذکور، در تحت حکومت ایشان جا و ماوی داشتند، ارقام فرموده همه را، تحت حراست احضار کابل نموده و مکافات سخت داده، همه را بند به دست و گردن نهاد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۴۸۸، سال ۱۳۹۰)

از واقعات ماه ربیع الاول سال ۱۳۱۷ هـ ق

در کابل فرستادن جنرال بهاء الدین خان زنان و دختران جدید الاسلام را :

و مقارن این حال، جنرال بهاء الدین خان، سی و دو تن پسر و دوازده تن زن را که از جمله دختران و زنان شوهردار جدید الاسلامان اهالی کافرستان بودند و مأمورین دولت، به نام ملک یمین متصرف شده بودند، از دست متصرفین آنها کشیده به فرمان والا گسیل کابل نمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۱۰)

• ... محمد افضل خان بابری، مأمور فروش چوب تجارتی دولتی، که از کوه پارون قطع و در ثمرخیل نقل داده و از آنجا در پشاور فرستاده می شد. وداع زندگی گفته، محمد علم خان برادر او، مأمور کار مذکور و اقامت پشاور شد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۱۲)

وقایع ماه ربیع الاخر ۱۳۱۷ هـ ق

ذکر افعال مذموم □ جنرال میر عطا خان :

و مقارن این حال، جنرال بهاء الدین خان، به فرمان والا پنج نفر از دختران جدید الاسلام کافرستان را، که از جمله یک نفر ثبیه و یک نفر شوهردار و سه نفر شوهردار غیر مدخوله شوهران خود و نامزد بودند، و ایشان را جنرال میر عطا خان که در این باب ولوع زیاد و از حلال و حرام صرفه

نمی گذاشت، کرهاً متصرف شده و چنانچه گذشت، از فرمان و عتاب والا ایشان را به محارم شان سپرده بود، با شوهران و پدران شان زاد و راحله راه داده، در روز دوازدهم ربیع الآخر، گسیل کابل نمود. و جنرال میرعطاخان از این افعال قبیحه خود که در هزاره جات و کافرستان از قوه به فعل آورده مباشر شده بود، چنانچه محبوس و مغلول و دارایی اش، ضبط دولت شد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۲۵)

• ... وهم در خلال احوالی که رقم شده آمد، قاضی عبدالحق، چوب فروش پشوری، به فرمان والا در کابل برای انتظام تجارت چوب اشجار کوه پارون آمده، ده قرا به نصور و نه زوج کفش زری و دو زوج بوت و دو طاقه لنگی زری و شش طاقه نیم زری و سه عدد قطی نصور از آهن حلبی به رسم ارمغان پیش کشیده منظور نظر والا شدند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۳۰)

شرح حال معلمین جدید الاسلام :

و مقارن این حال، ملا محمد حنیف و ملا عبد الغفور و ملا محبوب شاه و ملا موسی و غیره معلمین دینیات جدید الاسلام کافرستان، که دختران و زنان جدیدالاسلامان را چنانچه گذشت و جابه جا رقم گشت، متصرف شده در آغوش وصال و ادخال کشیده بودند و همه طالب کابل و محبوس کوتوالی گردیده، عوض ایشان، دیگر معلمین مأمور آمده و از جمله دوتن گریخته و دیگران محبوس گشته، بعد همه چنانچه گذشت، فرار کرده و این سان به دست آمده محبوس شده بودند، به ذریعه عریضه از حضور، استدعای اطلاق از حبس کردند. و حضرت والا در روز بیست و هفتم ربیع الآخر (۱۳۱۷)، در پاسخ ایشان ارقام فرمود که: «با آن که گرفتن زنان و دختران جدیدالاسلامان از طرف دولت قدغن و ممنوع بود، شما زنان و دختران آنان را برخلاف امر خدا و هدایت و ارشاد پادشاه متصرف شدید و به عوض تعلیم امور دینی، به قبیح افعال شهویه اقدام کردید. آفرین به ملایی و دینداری شما! گناه و خطا از این زیاده تر چه باشد که شما در عالم عالم و فاضل بودن چنین کار کنید پس حالت عامه آن مردم چه خواهد بود و به کدام

فسق وفجور روز به سر خواهند برد؟ از عریضه نگاری و طریق بیهوده سپاری خود را دور دارید تاپس از تحقیق و تفتیش جنبه و جنایت خود و زجر و توبیخ و مکافات دیدن هرامری که صادر گردد معمول خواهید داشت. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۳۳)

• ... از عریض و قایع نگاران مردم جدید الاسلام کافرستان متوطنه قرب اسمار و لمقان تابعان جلال آباد چنانچه گذشت، جور و ستم و دختر وزن به اکراه گرفتن مأمورین دولت و معلمین دینیات از مردم کافرستان مذکور، به گوش دادن و شنیدن حضرت والا رسیده و چند تن از سواران نظام خاص رکاب شاهی اول، مأمور تحقیق و تمیز صدق و کذب این معامله ظالمانه شده، مردم جدید الاسلام مسطور، شرحی از تطاول و تعدی و مصادرت مأمورین و ضبط و عمال کشوری و منصب داران لشکری، که مأمور کافرستان بودند، به ممیزین و مفتشین مزبور اظهار کرده و نگار داده، از جمله دو صد و هفتاد و شش نفر زن و دختر شوهر دار و بی شوهر را بانقد و جنس زیادی، نام به نام، ارقام کردند که از ایشان به جور و تغلب گرفته اند. و حضرت والا، مباشرین این امر قبیح و متصرفین زنان و دختران خوشگل و ملیح را طلب کابل فرموده، ایشان از کار جنایت بار خود انکار آوردند. و حضرت والا از منکر شدن آنان، جنرال بهاء الدین خان مقیم اسمار را احکام و ارقام گسیل کابل داشتن جور دیدگان کافرستان فرمود و وکلای ایشان در کابل آمده هر چه را که نزد ممیزین اظهار کرده بودند بر جائزین ثابت کرده و همگنان را گرفتار شکنجه عتاب و عقاب سلطنت و دوچار فشار سیاست ساختند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۵۶)

از واقعات ماه رجب سال ۱۳۱۷ هـ ق

رها شدن معلمین کافرستان :

و مقارن این حال، در روز هشتم رجب، پنجاه و سه نفر از ملایان معلمه جدید الاسلامان، که به اتهام زن و دختر به اکراه گرفتن از کافرستان، با آنانی که واقعاً دختر و زن گرفته محبوس کوتوالی شده بودند، عدم عصیان

و دختر و زن گرفتن ایشان به وجود پیوسته ، از حبس رها شدند و دیگر ملایان یک سر، کیفر دیدند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۷۰)

• ... چهارتن از کفار پوشال (پوئبال)، سکنه کلوم (کولم)، یک تن از سپاهیان نظام مقیم منگوی لمقان (لغمان) را که با سه تن دیگر از سپاهیان، به عزم آرد کردن گندم در آسیاب رفته و شب مانده بودند، به ضرب گلوله تفنگ هلاک کرده بگریختند. حضرت والا از عریضه سه تن رفقای مقتول آگاه شده، جنرال بهاءالدین خان مقیم اسمار را فرمان کرد که : « هر چهار تن اشرار کفار را گرفتار ساخته ، کیفر دهد که دیگر مرتکب خونریزی نشوند. » (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۷۴)

روغن خرس فروختن اسکیلا نام کافری :

... وهم در خلال واقعات مسطوره، اسکیلا نامی از جدیدالاسلام کفره سکنه برکمتال، که پیشه شکار خرس داشت، پانزده سیر کابل، پیه خرس را که خود او و دیگران در آن حدود کشته بودند ، گردآورده و گذاخته، یک سیر و سه چارک روغن آن را به پیادگان ساخلو، مقیم برکمتال فروخته و چیزی را آگفته نام پدر او در موضع منجان واقع سرحد بدخشان و کافرستان به امان فروخته ، قدری را در چتر ابرده به مسلمانان آنجا بفروخت . و از جمله دو سیر از خانه او به دست ملایان معلمه جدیدالا سلامان که در کانتوز بودند، و تعلیم دینیات به اهالی آنجا می نمودند و صدبازی پیادگان ساخلو و ملک نام از مردم برکمتال افتاده ، ایشان ماجرا در اسمار به جنرال بهاءالدین خان نگار دادند و او فروشنده روغن پیه خرس و پدرش را طلبیده پدر اسکیلا با چهار تن از مردم چترار که مخفیانه و از راه غیر معروف به عزم سرقت در کانتوز آمده گرفتار دست حرسه سرحد شده بودند ، نزد جنرال بهاءالدین خان فرستادند و خود اسکیلا، که اسم او از اسلام آوردنش میرعالم نهاده شده باجمعی از جدیدالاسلامان به فرمان والا در کابل آمده بود، به دست نیامده گرفتار نگشت. و حضرت والا از عریضه جنرال بهاءالدین خان، بدین قضیت آگاه شده، در روز بیست ونهم مسطوره ماه رجب فرمان

کرد که: «دزدان چترار و روغن خرس فروش را محبوساً گسیل کابل نماید تا مکافات کردار ناهنجارشان داده آید.» وهم اسکیلا را در کابل به دست آورده محبوس فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۸۱)

ضبط وحبس شدن جنرال میر عطاخان بارکزی:

وهم درین ایام جنرال میر عطا خان از ذمایم افعال و قبایح اعمال خود که جا به جا رقم شده آمد، طلب کابل و گرفتار سلاسل و اغلال مکافات کردار خویش گشت و تمامت مایملکش که از گوشت و خون بیوه زنان و اعصاب و عروق یتیمان مردم هزاره و اهالی جدیدالاسلام کافرستان و ضعفای نواح جلال آباد، در خزینة حرص و آز اندوخته و عالمی را به آتش جور و ستم سوخته، ضبط دیوان سلطنت گشت. و از جمله چهل هزار رویه نقد که در دیگ بزرگ مسین انداخته بود، به جدوجهد و تفتیش جان محمد فراش پمقانی که به امر والا زمین خانه او را بکافت و بیافت، تحویل خزانه دولت شد. و علاوه بر زنان و دختران شوهر دار و بی شوهر مردم جدیدالاسلام کافرستان که به اجبار و اکراه متصرف شده و در بستر مخالطت و مباشرت و مفاسقت خویش کشیده بود، طومار چهل و هشت هزار و یکصد و هفتاد و هفت رویه نقد و بیست و یک خروار و شش سیر گندم، و هفت خروار جوار که از ضعفای رعیت به مصادرت گرفته و ایشان به ممیزین و مفتشین مامور دولت که از پیش چنانچه گذشت، مامور شده بودند، سیاهه داده به نامه اعمال او ثبت آمد و میرزا محمد حسین خان کوتوال کابل، مامور حصول آن از جنرال مذکور گردید و منصب جنرالی او به افتضاح رسوایی و عذاب و عقاب دنیا و آخرت کشید. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۵۸۳)

• ... وهم در این ایام جنرال بهاءالدین خان به امر حضرت والا، که به نامش ارقام رفت بیست و هشت سیر به وزن کابل غسل مصطفی و سپید، از اسمار و کافرستان که محل حصول آنست، برای مصارف حضور والا به دست آورده گسیل کابل نمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش اول، ص ۶۹۲)

طلب کابل شدن پسر جنرال رستم خان :

سپهسالار فرامرزخان به ذریعۀ عریضه ، استدعای بودن نظام الدین خان پسر جنرال رستم خان را، که ازبطن جاریه ای از مردم هزاره به وجود آمده و پدرش چنانچه گذشت ، ازسبب قتل ملک سپیدنام ، غلام بچۀ کافری که منصب کمیدانی داشت محبوس گردیده به کمال بدحالی بمرد، در هرات نزد خود کرد . وحضرت والا در روز چهاردهم مذکورماه رجب ، چون پدرش بدحالی فوتیده بود، اقامتش را در هرات مناسب ندیده ، فرمان کرد که او را باخواهر ولی دادخان ، که زوجۀ اوست ، گسیل کابل نموده در آنجا نگذارد ، که مبادا طریق خیانت سپارد. (سراج التواریخ، ج ۴ ، بخش نخست، ص ۷۲۷)

واقعات ربیع الاخر سال ۱۳۱۸ هـ ق

وهم درین هنگام جنرال بهاءالدین خان مقیم اسمار بُتی ازبرنج به قدر گنجشک و شکل مرغابی با یک عدد درای که برگردن آن اویخته بود و نیز زنگی در دست داشت و کفار سکنه وای گل آن را می پرستیدند (۷۵) و در سنگلاخی به زیر خاکی پنهان کرده بودند، به واسطه شخصی که از پرستش مردم مذکور مر آن را آگاه بود، به دست آورده ارسال حضور والا نمود وحضرت والا در بیست و چهارم ربیع الاخر ارقام فرمود که : (این صورت و هیات بت نیست زیرا در تواریخ ذکر بُتی بدین شکل نشده است و احتمال که آن را در محافل سرور بر سر چوبی کرده می رقصند و استماع آواز هردو جرس دست و گردن او را می نمایند.) (سراج التواریخ، ج ۴ ، بخش نخست، ص ۶۸۸)

وقایع ماه جمادی الاول سال ۱۳۱۹ هـ ق

ارتحال حضرت ضیاء الملة والدین مرحوم:

الغرض ذات قدسی سمات شاهانۀ شان از مرض نفرس وعارضۀ درد پای طریق صداقت پیمای وتب شدید که از عرصۀ چهارده روز، طبیعت مبارک

ایشان را در زیر فشار وانزجار گرفته بود، به ساعت سه پس از نصف پنجشنبه نوزدهم جمادی الاخری (۱۳۱۹) پدرود تاج و تخت و حیات فانی نموده، روی به سوی سرای جاودانی نهاد، (۷۶) و در قصر میامن حصر باغ بلند، که یکی از ییلاق گاه های چار گانه تابستانی ذات شاهانه، چون باغ بابر و پمقان و قلعه هاشم خان و باغ مذکور بود، جان به حق تسلیم نموده و به ساعت شش قبل از نصف النهار روز پنجشنبه نوزدهم ماه مذکور به موجب وصیت خود آن مغفور در بوستان سرا دفن گردید. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۷۲، ویرایش، مقدمه و فهارس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۳۹۰)

• ... در جمله مستحدثات و تاسیسات و انتظامات حضرت ضیا المله والدین آمده است: ... مردم یونانی (؟) کافرستان رامطیع و منقاد ساخته، به دین اسلام در آورد و بت های ایشان را در کابل حمل و نقل داده همه را نیست و نابود فرمود. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۷۶)

واقعه ماه ذیقعد ۱۳۱۹ هـ ق

... وهم در خلال واقعات مذکوره سید حسین نام گردیزی، به اتهام سرقت، مجوس زندان سیاست حکومت آمده، از حبس او نور محمد نامی، به سرپرستی اسرای جدید الاسلام کافرستان که در لهوگرد (لوگر) مزرع و مسکن از طرف دولت داده شده بودند، مأمور گشته، در این ایام از تحقیقات هیئت تفتیش، کوائف محبوسین، عدم سرقت و عصیان او مکشوف گردیده، از حبس رها و در ماهی پنجاه روپیه تنخواه او بر حال و مأمور سرپرستی مردم جدید الاسلام شده. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۱۹۱)

وقایع ماه ذی الحجه سنه ۱۳۱۹ هـ ق

اغوا نمودن غلامان جدید الاسلام قوم خود را :

وهم در تضعیف واقعاتی که ثبت شده آمد، غلام بچه گان جدید الاسلام کافرستان از امیر مرحوم رخصت رفتن در موطن و مسکن خود یافته و از کابل در کافرستان شتافته، اقوام خویش را پیش خوانده به زبان اغوا نزد ایشان

اظهار کردند که در کابل به تعلیم امور دینی و تلقین و تأدیة نماز پنجگانه یومیه چندان تأکید و توجیه نیست و اگر کسی نماز جمعه را نخواند و ترک تحصیل مسایل اعتقادی حلال و حرام و فرائض و نوافل و واجبات و مستحبات و مکروهات و سنن شرعیه نماید، کسی از او نپرسیده مورد باز پرس و تنبیه و تهدید امر معروف و نهی منکر نمی شود و در اینجا ملایان و معلمین شما را به زور و اجبار واکراه، برای تعلیم و تلقین مسایل دینی و ادای نماز در اوقات پنجگانه احضار می نمایند، باید شما به گفتار شان عمل نکرده در آنچه امر می کنند اقدام ننمایید و خود ایشان نیز به مناهای و ملامت کفریه زمان جاهلیت خود، که بر آنها عادی بودند پرداخته از قوه به فعل و از عدم به وجود آوردن آغاز نهاده، مواظب ارتکاب در اکتساب افعال نامشروع شدند و معلمین را به تحذیر و تخویف نمودن از تعلیم جدید الاسلام بازداشتند چنانچه اهالی کافرستان از اغوا و القای آنان، ترک شعائر اسلامی کرده، از قیود و شروط امور دین داری سرباز زده، به غفلت و بطالت جهالت گراییدند و از اثر مصاحبت و مجالست و مذاکرات غلام بچه گان ثمر کفرو بی باکی از ناصیه حال همگنان پدیدار آمده، جنرال بهاء الدین خان مقیم اسمار ماجرا معروض داشته، تمامت غلامان طلب کابل شدند و در سال دیگر باز از حضور امیر مرحوم خواستار رخصت و اجازت در ملک و وطن خود گشتند و آن مرحوم نظر به این عریضه جنرال بهاء الدین خان، رفتن ایشان را در ملک شان منع نموده، امر کرد که هرگز نروند و در این هنگام از مراجع ملوکانه اقدس والا، که اشتهاارات عدیده در اجازت مراجعت عموم اهالی سکنة مملکت افغانستان در اوطان خود انتشار داد، غلامان قوم جدید الاسلام نیز در طمع افتاده، به اقوام خود پیام دادند که عوض خدمت از ملک برای شان گسیل نمایند که رخصت حاصل کرده و عوض داده در ملک بیایند. و جنرال بهاء الدین خان، از این پیام مکیدت ارتسام ایشان آگاه گردیده، ماجرای مذکور را سراپا برنگاشت که: «اگر رخصت و اجازت در ملک شدن به ایشان داده شود همان آتش در همان کاسه ریخته خواهد شد و اگر بعضی از ایشان زن و عیال در ملک داشته باشد، به کابل خواسته

شوند و خود شان درملک نیابند ، اقرب به صواب و بعید از پیچ و تاب اضطراب خواهد بود تا باز به کفر خود رجعت نکرده و مرتد نشوند .»
و حضرت اقدس والا در روز بیست و سوم مذکور ذیحجه ارقام واحکام کرد که : « درملک نرفته اگر بعض شان عیال داشته باشد، عیالش درکابل خواسته شود که مبدا ارتداد ورزیده زحمات و خسارات دولت که در تسخیر کافرستان و اطاعت کفار و ادخال شان در دین اسلام به روی روز آمده به هدر رود و فلسفه مکررات تاریخی افغانستان از ارتداد آنان به تکرار کفر شان یاد آور آمده نیکی به بدی مبدل شود.» (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم ، ص ۲۰۸)

از حوادث ماه شوال ۱۳۲۰ هـ ق

به منصب کرنیلی رسیدن مبارک شاه خان:

و در روز شنبه سوم شوال (۱۳۲۰ هـ ق) مبارک شاه خان جدید الاسلام که منصب صوبه داری فوج پیاده اردلیان حضوداشت ، دودرجه بالاتر ترفیع یافته به منصب کرنیلی مفتخرآمد. (۷۷)

مبارک شاه ، از این روز تا سنه ۱۳۳۷ هجری روز خدمت به اخلاص و صداقت در آنجا به سر برده ، در سنه مذکوره چنانچه وقایع نگار عهدامیرامان الله خان ثبت ورقم خواهد کرد، در تحت امر سپهسالار محمدنادرخان ، در محاربه بادولت انگلیس ، دادشجاعت و شهامت داده پس از اختتام جنگ به اندک زمان پدرود جهان کرد. و زوجه اش که از اسیران هزاره جاغوری بود، بایک پسر از او بازمانده ، به قدر مکفی ازدولت تعیین وجه معاش ایشان شد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۳۳۹)

از گزارش های ماه ذیحجه سال ۱۳۲۰ هـ ق

شرح زن دوستی حضرت والا (امیر حبیب الله):

... و از حصول لذت مخالطت با آنان فرمان و تأکید کرد که مردم جدیدالاسلام کافرستان، که لهو گرد و غیره مواضع از نواح کابل جا و مأوی داده شده اند، عموماً دختران خود را که سابق دختر و پسر را نامزد مزاجت کرده درج کتاب پادشاهی می نمودند و پس از دست خط و امضای امیر مرحوم، عقد مزاجت بسته ضجیع و هم بستر او را داخل سیاهه و درج کتاب کرده، به ناظر محمد صفر خان برسانند و او از حضور اجازت حاصل نموده، در هر جا که امر شد احضار حضور نماید. بعد هر یک پسند و مطبوع افتاده نگاه داشته شد، در زیر نام او رقم می شود و هر کدام که قابل حصول کام نباشد نوشته می شود که مرخص است. سپس دختران رخصت یافته با هر که از قوم خود راضی باشد، اختیار زوجیت و ضجیع نماید و الا اگر خود سر برخلاف این سر رشته یکی از دختران را در بین خود نامزد کنند، جزا و سزای آن قتل است و هم چنین اگر یکی از دختران مرخصه، به غیر از قوم جدیدالاسلام به کدامی از خواص یا عوام دیگر مردم بدهند، سزا و جزایش قتل است و آن کس که از قوم جدیدالاسلام نباشد و دختر رخصت داده شده جدید را به زنی بخواهد، مکافات او نیز قتل است. و ثبیات ایشان بعد از انقضای و انصرام ایام عدۀ خود، خواه عدۀ طلاق و خواه عدۀ وفات باشد، مختار است که هریک از احاد جدیدالاسلام را به شوهری بپذیرد. و از این روز به بعد، دختران سیزده سالۀ جدیدالاسلام را ناظر محمد صفر خان در خانه خود که معتمد بود بخواسته و در فرصت و جای خلوت، همه را تقدیم حضور کرده، ذات شاهانه هر کدام را که میخواست متصرف شده، تا روز قتلش قرب دو بیست و سه تن از دختران جدیدی (۷۸) و هزاره و درۀ نوری و منگلی و بدخشی و اوزبیک و تاجیک و افغان را به تصرف مباشرت در آورده، در هر جا و هر سراء چون خانۀ والدۀ ماجده و

همشیره محترمه و عمارت مکرمه از دو الی پنج وشش وده نفر را امر اقامت کرده ، در اوقات خلوت و فرصت، ایشان راهمی دید و تا که به علیا حضرت سراج الخوانین ، سرور سلطان دختر ایشک آقاسی شیردل خان میل خاطر داشت و نمی خواست که او مکدر و رنجه خاطر شود . بدین منوال با آنان روز مخالطت به سر می برد و پس از آگاه شدن آن بانوی مشکوی حرم و حرم احترام ورشک بردن وزشت خوئی و درشت گویی نمودن ، حتی دشنام به ذات شاهانه دادن ، اوهمه را یکجا نموده و به هریک لقبی نهاده و از بین ایشان سرجماعه ها قرار داده تا که در پایان کار لقب اهالی حرم برایشان نهاده و هر یک را به خطاب جداگانه از قبیل سراج الحرم و نجم الحرم و عزت الحرم و نخل السراری و زاهدۃ السراری و غیره و غیره مخاطب ساخته ، شب و روز را با گلرخان سروقد سیم اندام پری چهره به سر برده و در سالی دوسه جشن زنانه ترتیب داده، زنان اعیان بارو خادمان اخلاص شعار و اهل کار صداقت دثار را که از انسلاک در سلک ملازمت دولت افتخار و درجه اعتماد و اعتبار حاصل داشتند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۳۸۸)

از وقایع ماه جمادی الاول سال ۱۳۲۱ هـ ق

تعیین جنس در عوض مالی □ نقد کافرستان :

وهم در این ایام ، از قلت بل عدم نقدین و زروسیم مسکوک و مروج در کافرستان و دچار زحمت و مشقت شدن مردم جدید الاسلام کافرستان در ادای مالیات دیوانی خود حضرت اقدس والا از عرایض و قایع نگاران آن جبال و مأمورین خیرسگال دولت آگاه گشته ، در روز هفدهم جمادی الاول (۱۳۲۱ هـ ق) نظر ترحم و تطف به سوی مردم ناتوان کافرستان حال موسوم به نورستان ، که به واسطه قبول کردن دین اسلام و اطاعت و متابعت پادشاه مسلمانان این نام را دارا شدند، انداخته هفت طغرا منشور راحت و رفاهت دستور به نام مردم سکته مواضع شگل (شیگل) و کامدیش و کانتوز و پارون و واما و بادیل و پیچ و اسمار و کچرو و دیوگل و ملدیش (مولدیش)

ارقام وبا خامه خاص امضا ومصحوب ملک محمد خان ارسال فرمود که در عوض مالیات نقدیه (۷۹) خود را قرار یک روپیه را یک چارک و یک پاو روغن زرد که هر سیری به وزن کابل سه روپیه و خمس یک روپیه به شمار آید به عمال و مأمورین دولت داده در طلب روپیه نقد عقب زحمت نگردند و مشقت نکشند و آن مردم وحشی جاهل ضال و مضل با آن که در ظاهر از بیم جان ایمان به خدا و رسول و دین اسلام آورده و در باطن هنوز ترک عقیده کفریت خود نکرده از تعلیمات و هدایات معلمین که از طرف دولت چنانچه گذشت مأمور تعلیم و تلقین امور مکلفه شرعیه اسلامیه به ایشان شده بودند به اوامر و نواهی آئین اسلامی مستبصر و رهبرای شعایر و افعال و عمال اسلامیت نیامده بودند، از کوه صید خرس کرده و روغن و گوشت و پیه آن را کشیده و باروغن زرد مخلوط نموده به کار کنان دولت و مصارف کارخانه طبخی و آشپزی سلطنت همی دادند و همه از اظهار اسلامیت ظاهری ایشان وادای کلمه طیبه که به زبان می نمودند، پاک و حلال به شمار رفته صرف راتبه داران و ریزه خواران خوان احسان پادشاهی همی شدند و اثرات و نتایج آن در قلوب خورندگان آن روغن ها قساوت و نفاق تولید همی یافتند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۴۹۱)

از حوادث ماه ذیقعد سال ۱۳۲۱ هـ ق

... محمد اسلم خان حاکم لمقان ، به فرمان حضرت والا سرک و راه کافرستان را الی کوتل منجان بدخشان به عزم تعمیر و مرمت به قید پیمایش و ذرع آورده ، از حد نیلاب و کدوال تا ناوک و بدخشان که حصه و بهره ساختن و پرداختن مردم تگاب و نجراب و کوهستان و پنجشیر و پریان بود، دولک و یازده هزار گز به شمار آمده ، به حضور والا نگار داده استدعای اجرای کار آن کرد. و حضرت والا فعلاً کار آن را معطل فرموده رقم نمود که در سال آینده به کار پرداخته آن راه را بسازد. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۵۵۳)

• ... جمعی ازدختران هزاره گان متفرقه و مردم جدیدالاسلام کافرستان و مردم چترار و شغنان و افغان و تاجیک و اوزبک و غیره را به نام سربیتی متصرف آمده ، نام اهالی حرم چنانچه بیاید ، برایشان نهاده ، هریک را به لقبی از قبیل نجم الحرم و سراج الحرم و عزت الحرم و نخل السراری و کریمه السراری و غیره و غیره ممتاز فرموده اختصاص داد، ویست و سه پسر و بیست و هشت دختر، که در موقعش نام برده شد، از تمامت بانوان مشکوی شاهانه و اهالی حرم باز گذاشت. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش دوم، ص ۵۵۴)

از وقایع ماه شعبان سال ۱۳۲۳ هـ ق

حدود بدخشان و پامهر (پامیر) و چترار (چترال) و کافرستان :

از شنیدن این خبر در تضعیف واقعاتی که ثبت و ضبط گشت ، قبل از حرکت خود از موضع بهارک احمدجان خان طیب و برگد اعزازی نایب خود را مأمور مشاهده و کشیدن نقشه آن حدود نمود و او راه سیر و سیاحت و مشاهدت برگرفته، از موضع بهارک وارد موضع مینجان (منجان) شد و حدود شرقی آنجا را که حد مشترک کافرستان حال موسوم به نورستان و چترار است ، سراسر گشته و نقشه مغربی آن را برداشته از آنجا به کوتل دوراه (دورا) مفصل مذکور چترار شد و به زیر کوتل فرود گردیده ، مکشوف داشت که قرار تحدید و تقسیم دولتین و تعیین خط فاصل کوتل مینجان (منجان) و سلسله کوه و کوتل های کافرستان نماینده و مقرر حدود کوتل آب ریزه سمت چترار است که طرف مشرق آن متعلق به دولت انگلیس و جانب مغربش حصه افغانستان است و قرار قاعده و قرارداد پادشاهی آمدن آن دو تن انگلیس در آن موضع، از حدود حوض واقع دامن کوتل مفصل دوراه (دورا)، ناجایز و غیر مستحقانه بوده و نیز معلوم کرد که قبل از آن نیز یک نفر انگلیس (۸۰) در آن حدود آمده و تفنگ به روی کشاده داده شده است و از آنجا به طول سلسله این جبل که کوتل زیباک و مواضع نقصان و خارتیزه و غیره اند، راه سیروسیاحت و مشاهدت برگرفته و

تا نقطه سرحد واخان واقع شغنان قطع مسافت کرده ، تمامت آن کوتل ها و سلسله کوهی که از پامهر (پامیر) جدا شده نیک دیده نقشه مکملی برداشته به نحوی نمود که آن حدود از کوتل مفصل دوراه (دورا) تا پامهر (پامیر) گسترده شده ، سلسله کوهی است که طرف شرق آن حدود انگلیسیه و جانب غربش حدود و حق افغانیه (۸۱) است. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش سوم، ص ۶۹)

از وقایع ماه ذیحجه سال ۱۳۲۳ هـ ق

اعطای منصب به تعلیم یافتگان جدیدالاسلام :

وهم در اثنای این حال ، احاد و افراد جدیدالاسلام کافرستان ، حال موسوم به نورستان، که در سلک سپاه نظام سالک خدمت دولت شده و تعلیم مسایل دینی و قواعد مقننه نظامیه یافته بودند، هریک به مراتب درجات اعلی و اوسط و ادنی از امتحان برآمده، از جمله یکصد و شصت نفر، یازده نفر به منصب صوبه داری و هفتاد و پنج نفر به منصب حواله داری امتیاز یافته سرفراز شدند، و پنجاه نفر که لازم امتحان برآمده ، چون کوچک و کودک بودند ، داخل نظام نگردیده در ماهی یک رویه تنخواه ایشان افزون گردید، ارقام رفت که از غره محرم سنه ۱۳۲۴ هجری تنخواه مناصب ایشان را بدهند. (سراج التواریخ، ج ۴، بخش سوم ص ۱۱۸ ، ویرایش، مقدمه و فهارس دکتر محمد سرور مولایی، سال ۱۳۹۰)

فشرده □ فتح کافرستان:

میر غلام محمد غبار و اوقات اشغال کافرستان را در عهد امیر عبدالرحمن خان این گونه فشرده ساخته است: امیر عبدالرحمن خان در سال ۱۸۹۱ م متوجه نورستان شد که هنوز از مطامع دولت انگلیس محفوظ مانده و از قرن ها در داخل دره های دشوار گذر و منزوی استقلال محلی و عنعن و لهجه و مذهب قدیم خویش را نگهداشته بودند. امیر به سپهسالار غلام حیدر چرخ که قوماندان و والی ننگرهار و لغمان بود هدایت داد که

مقدمات کار (اشغال کافرستان) را فراهم نمایند. تا آن وقت بعضاً از مردم نورستان به دربارهای کابل رفت و آمد داشته و احیاناً داخل ماموریت های می بودند و قسمتی هم که درهمسایه گی پنجشیر بودند مالیات به دولت می پرداختند. اما بعضی دسته جات آنان درجوار لغمان گاهی به حمله و یغما مبادرت می کردند و چون تباین مذهبی موجود بود، حمله و دفاع شکل مذهبی بخود می گرفت. سپهسالار چرخي برای انضمام نورستان بدواً به کشیدن راه های عبور متوجه شد و هم یک قشون چهار هزار نفری را آماده مارش نمود. اما این کار تا وقتی که مسایل سرحدی شرق افغانستان با دولت انگلیس یک طرفه نمی گردید، نمی توانست عملی شود.

در ۱۲ نوامبر ۱۸۹۳ معاهده منحوس دیورند چترال را در دهن استعمار انگلیس انداخت و آن دولت در ۱۸۹۵ چترال را اشغال کرد. امیر عبدالرحمن خان مجدداً متوجه نورستان گردید، درحالی که علاقه اسمار را قبلاً تحکیم کرده بود.

سردار پسر امان الملک مهتر سابق چترال در جلال آباد و شیرافضل خان مبارز مشهور چترالی در کابل و همچنین بعدها عمرخان باجوری یکی پی دیگری، بعد از معاهده دیورند و تسلط انگلیس بر علاقه های شان، در افغانستان پناهنده شدند.

در هر حال سپهسالار چرخي قبل از حمله بر نورستان، در بریکوت قشونی مقیم ساخت و بامردم نورستان ارتباط دوستانه قایم نمود. تا جایکه رجال نورستانی نزد او آمد و رفت شروع نمودند و بعضاً به رهنمونی او تادیه مالیات را پذیرفتند. اکثر مردم کشتوز اظهار انقیاد و قبول اسلام نمودند. مردم کاموز (مناطق کام) دین اسلام را پذیرفتند ولی اطاعت دولت را گردن نهادند. این لیاقت سپهسالار بود که مردم جنگجوی را به تغیر دین اجدادی و به قبول اطاعت با حد اقل تلفات و استعمال شمشیر واداشت. دیگر نه کشتار انبوهی صورت گرفت و نه مردم به بردگی کشانده شدند.

در سال ۱۸۹۶ سپهسالار جاده ی تا اسمار و دهنه نورستان تمدید کرد و به مردم نورستان ابلاغ کرد که هدف دولت فقط تمدید راهی ازبین

نورستان تا بدخشان است و بس. متعاقباً خود با قشونی داخل نورستان شد. قشون چهارهزار نفری او با پانزده روزه اذوقه در چهارستون به استقامت کامدیش، گوردیش، پتی گل و بزگل مارش نمود و خودش پای پیاده در محل رود گوردیش کوهی را عبور کرد. در اینجا مردم نورستان دو دسته شدند. دسته ی اطاعت سپهسالار را پذیرفت و دسته ی به دفاع برخاست. از آنجمله مردم بزگل مساکن خود را گذاشته به کوه ها برآمدند. قسمتی از مدافعین بعد از یک تصادم مختصر، دست از دفاع کشیدند.

سپهسالار داخل دره کمو شد و روسای کاموز با اهالی آن اظهار انقیاد کردند و دین اسلام را پذیرفتند. همین ها بودند که یک نفر جاسوس انگلیس را با چهار نفر طرفداران وطنی او ازین خود اخراج کردند زیرا آنها مردم را به اطاعت از انگلیس ها و ضدیت با امیر دعوت می کردند. متعاقباً کامدیش و پتی گل و منده گل گرفته شد. مردمانی که به کوه ها فرار کرده بودند همینکه از روش سپهسالار آگاه شدند، از کوه ها فرود آمدند و تسلیم شدند. آنانی که از طرف سپهسالار به کابل فرستاده شده بودند هم به توصیه او از طرف امیر عبدالرحمن خان مخلع گردیدند. شدیدترین جنگی که بین سپاه و مدافعین رخ داد در موضع کلوم (کولم در غرب نورستان) بود. تلفات قشون دولت به ۲۰۰ نفر رسید. مدافعین درین جنگ تفنگ، کتاره، نیزه، تیر و کمان استعمال کردند.

سپهسالار (در شرق نورستان) به شدت مشغول تمدید راه ها و ساختن پل ها بود تا این ولایت را تحت کنترل آورده بتواند. سپهسالار لندی سین را نیز بگرفت، نیشه گام را مطیع ساخت و دره پیچ را تامین کرد. آنگاه او بت خانه ها را بر انداخت، مساجد بنیاد نهاد، معلمین مذهبی بگماشت و به روسای اهالی جوخه ماهوت و لنگی های زرین انعام داد.

سپهسالار ۱۹ مجسمه چوبی ارباب انواع و مقداری تیر و کمان نورستانی را به کابل فرستاد، و ۸۰ نفر معلمین مذهبی بخواست و به تعلیم دین اسلام پرداخت. بعد ها سپهسالار معلمین مذهبی بیشتری از کاپیسا، پروان، لوگر و لغمان به نورستان آورد و توسط ترجمانان مستخدم از

نورستان، به تعلیم اهالی پرداخت. معهداً تبدیل دین قدیم به دین جدید به زودی میسر نبود و هنوز ۱۳۶۰ خانواده در قصبات ... (در غرب نورستان) در بت پرستی باقی ماندند. امیر امر نمود مسلمانان قدیمی لغمان در بین آنها داخل و مخلوط گردند، تادین اسلام در نورستان تعمیم گردد.

سپهسالار برای مساحت اراضی مزروعه نورستان مساحین مقرر و مقدار مالیه نقدی و روغن معین نمود و شمار مال مواشی مردم را به غرض تعیین مالیات امر کرد. همچنین مالیات مواشی را از چهل (یک) مقرر کرد و بالای اراضی مزروعه شان (دوازده هزار و چند صد روپیه) مالیات گذاشت.

امیر که از عدم قبول سفید پوشان نورستان دین اسلام را شنید به جنرال تاج محمد خان قوماندان بدخشان امر سوقیات مکرر به نورستان و مسلمان ساختن سفید پوشان نمود. سپهسالار نگذاشت و کتباً امیر را قانع ساخت تا جنرال را با عسکر و توپخانه اش از عرض راه بدخشان عودت داد.

به این صورت الحاق کافرستان تکمیل شد. نام این ولایت به نورستان تبدیل شد و سپهسالار به بریکوت برگشت. تمام این کار در مدت هشت ماه (سال ۱۳۱۳ مطابق ۱۸۹۶) به انجام رسید. در حالیکه تلفات قشون سپهسالار بیشتر از ۲۲۹ نفر کشته و ۳۰ نفر زخمی نبود، ۵۰ نفر عسکر در کوتل باندول از شدت بر فباری بمردند ولی باندول، انیش و ممو (مو) را گرفتند.

مجموع اسرای مدافعین نورستان بر ۲۳۰۹ نفر بالغ می شد که به کابل آورده شدند. این عده اسرا کسانی بودند که از طرف محمد علی خان وکیل سیغانی (از غرب نورستان) به کابل فرستاده شدند نه از طرف سپهسالار. عده کمی از مدافعین (شرق نورستان) به چترال فرار کردند. معهداً طبق توصیه سپهسالار برای ایشان از طرف امیر محل رهایش و خوراکه و پوشاکه مقرر گردید. و اما دسته های سه هزار نفره متعلق محمد علی خان وکیل سیغانی و محمد صدیق خان حاکم تگا و عبدالمجید خان حاکم پنجشیر که از طرف امیر عبدالرحمن خان به راه پنجشیر مستقلانه در نورستان سوق شده

بودند گرچه موضع کورپتو (کورپیتو) را گرفتند ولی تلفات جانی بیشتری دادند. (افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۶۷۱، چاپ چهارم، سال ۱۳۶۸)

یادداشت: هرچند فیض محمد کاتب در سراج التواریخ از جلد پنجم هم سخن رفته است، اما محترم وسیم امیری مسوول نشرات امیری که تتمیه جلد ۳ و بخش های جلد چهارم را به نشر سپرده است، از نبود جلد پنجم سراج التواریخ در افغانستان مطمئن می باشد.

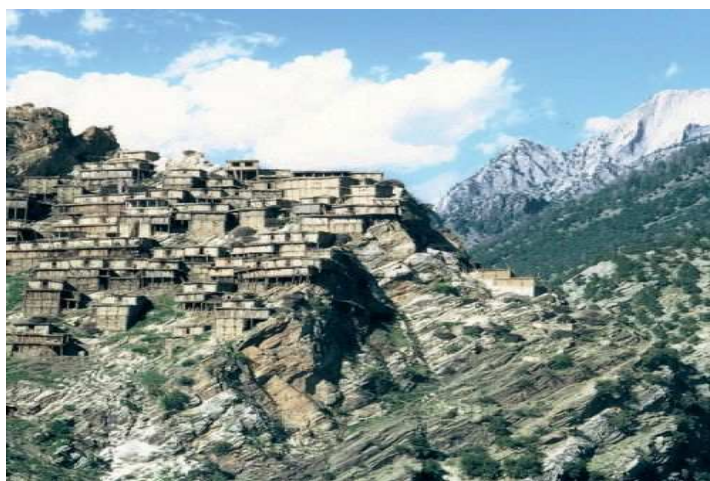
***

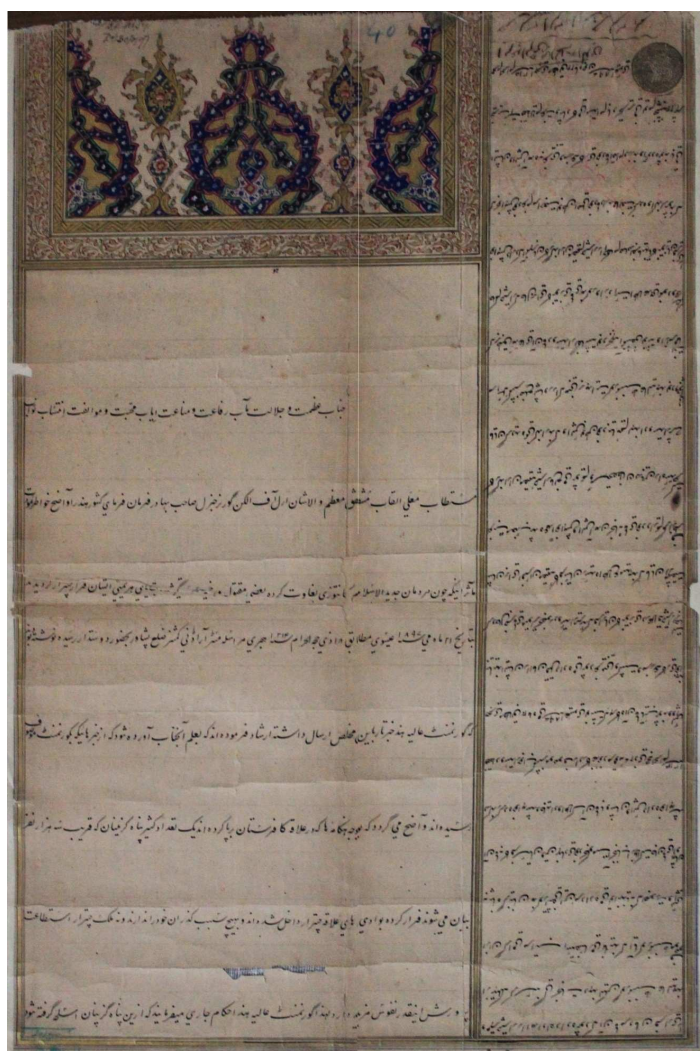
سپهسالار غلام حیدرخان چرخي

امير عبدالرحمن خان

در انتخاب موقعيت و ساختمان دهات کافرستان، ظرفيت هاي دفاعي آن هميشه اولويت داشته است.

فرمان امیر عبدالرحمن خان به نماینده انگلیس در چترال، در مورد عدم
ممانعت از بازگشت کافران به مناطق شان

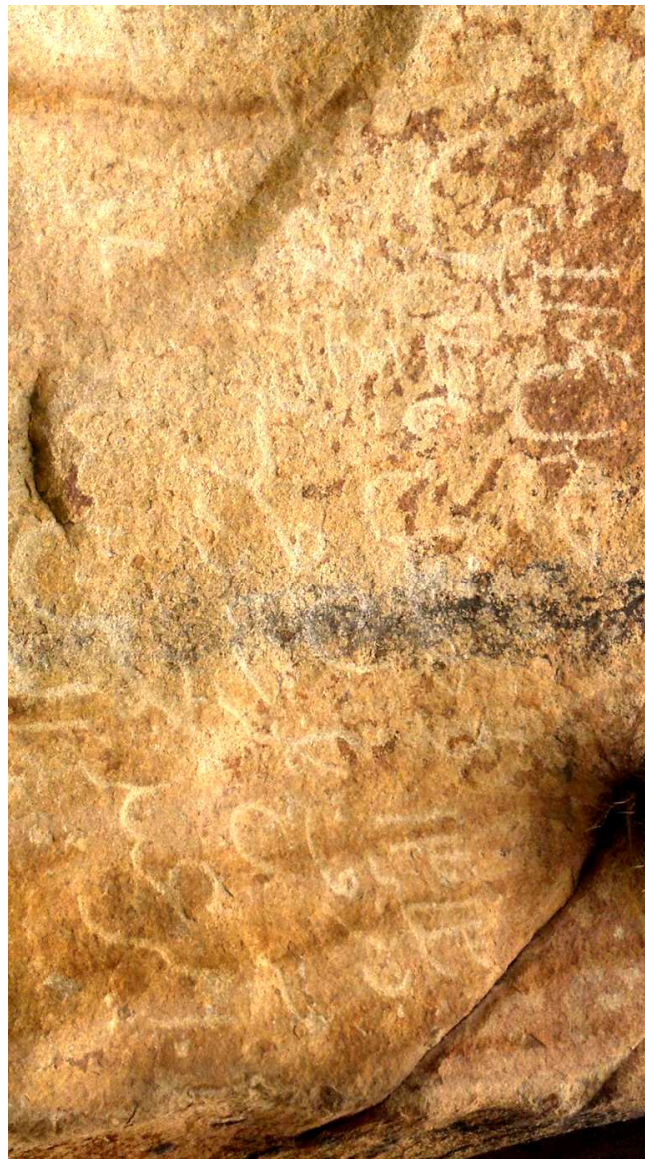
تصاویری از کتیبهٔ پچا که یادگار

جنگ های امیر تیمور در

کافرستان و فتح امیر عبدالرحمن

خان می باشد

یادداشت ها و تعلیقات

۱ - تیمور درین مورد نوشته است: به طرف کوه کتور پیش رفتم. وقتی دربارہ وسعت این منطقه ازمعضد که سرکرده مردم اندراب بود استفسار نمودم او به من معلومات داد که وسعت این منطقه ازکتور (چترال) تا سرحد کابل امتداد دارد و درین منطقه بسیار شهرها و دهکده ها وجود دارد. میوه ها از قبیل انگور، سیب، زردالو، و دیگر انواع حاصل میدهد. برنج و دیگر غله جات زرع می شود. شراب زیاد تولید می شود و همه مردم از بزرگ و خورد می نوشند. مردم گوشت خوک را می خورند. مواشی و گوسفند درین منطقه فراوان است.

اکثر باشندگان آن بت پرست اند. مردمان نیرومند اند و سیمای خوشنما دارند. زبان آنان از زبان ترکی، فارسی و هندی و کشمیری متفاوت است. اسلحه آنان تیروکمان و شمشیر و فلاخن است.

وقتی که من به خواواک رسیدم یک قلعه خراب را یافتم که تصمیم به ترمیم آن گرفتم. [همایون پسر بابر در راه مراجعت ازخوست و پریان پنجشیر به کابل با ورود به این قلعه که تیمور بعد از حمله بر کتور نورستان در قسمت علیای دره پنجشیر در سرکوتل خواواک بنا نهاده و نام آن را اسلام آباد گذاشته بود، امر مرمت را به پهلوان دوست میربر داد که در ظرف یک هفته دروازه و کنگره های آن را مرمت کرد. احمد علی کهزاد، بالاحصار و پیش آمدهای تاریخی آن، ج ۲، ص ۱۵۰] لہذا به زودی عساکر را به این کار گماشتم که به سرعت انجام یافت.

اکثراً قسمت سنگلاخ است و نشیب تند دارد. من به اعزه و عساکر امر کردم که اسب ها و شترها و صندوق های علاوه گی را درین قلعه بگذارند. به اطاعت از این امر اکثراً اعزه و عساکر پیاده مرا همراهی کردند. من به

عنایت خداوند بزرگ امیدوار بودم که در جریان روز توقف و استراحت صعود نمودن بر کوه شروع نمودم. با وجود حرارت و باد برف زیاد بود پای انسان و مواشی در آن فرو می رفت. لهذا من مجبور بودم که در جریان روز توقف و استراحت کنم. در شب وقتی که برف ها را یخ می زد بالای یخبندان راه می پیمودم. تا اینکه به قله کوه برسم. در روز هنگام استراحت وقتی که یخ ذوب می شد قالی ها و گلیم های اسب هموار می شد و اسب ها بالای آن نگهداری می شدند.

در هنگام شب دوباره مثل شب پیش راه می پیمودیم و به این ترتیب چندین کوه های بزرگ و بلند را عبور کردیم. اما اعزه مجبور بودند با اسب های که با خود داشتند به قلعه مراجعت کنند. وقتی که به قله کوه جاییکه بلند از آن نبود، رسیدم من به این کافران شریر و تبهکاران که در مغاره های بلند کوه، بودند و مدخل آن از برف پوشیده شده بود، برخورددم. با کوشش و مجاهده من راه پایین شدن از کوه را می پالیدم. مجبور بودم به عساکر شجاع خویش اوامر صادر کنم تا هر قدر خوبتر می توانند فرود آیند. بعضی به پهلوی برف می لغزیدند و خود را به پایین می غلتانیدند. عده ریسمان خیمه را به کمر خود می بستند و سردیگر ریسمان را به درخت بسته می کردند و آهسته پایین می شدند.

دوباره خودم امر دادم که از نباتاتی چون درخت بید تگری بسازند. وقتی که تگری را ساختند، چهار گوشه آن را محکم با ریسمان به درازی (۱۵۰) یارد بستند. چون خودم اقدام به حمله علیه این کافران گرفتم، لذا تمام خستگی ها و مشقت را متحمل شدم.

به تگری نشستم و یک تعداد مردم سر های ریسمان های تگری را به دست گرفتند و مرا پایین کرده رفتند تا اینکه ریسمان خلاص شد و یک عده اشخاص از بالا به پایین آمدند و جاییکه فرود آمدم و برف ها و یخ ها را به بیل ها و کلند دوسره پاک کردند و یک جای برای من آماده کردند که در آن ایستاده شوم.

دسته اول مردم و سپس مرا به خوبی پایین کردند تا که ریسمان رسید. پنج بار این عمل تکرار گردید تا اینکه به پایین کوه رسیدیم. اعزه واسپ ها را نیز به همین ترتیب از کوه فرود آوردند. به پای وشانه های آنان ریسمان بستند و فرود آوردند.

از تمام اسپ ها تنها دو راس آن به سلامت به پایین کوه رسیده باقی همه تلف شدند. وقتی که هیچ یک از همراهان من در بالا باقی نماند و چون هدف من قلع و قمع کافران بود، عصای سلطنتی خود را به دست گرفتم، اندرون کشور سنگلاخی یکجا باقشون خود پیاده به راه افتادم.

حکمران کتور قلعه داشت که یک طرف آن دریا بود، و آن طرف دریا یک کوه بزرگ بود که دامان آن به آب میرسید. به من گفته شده بود که این قلعه مهمترین قلعه حکمران نیرومند این نواحی است. تصمیم گرفتم که آن را مطیع خود سازم.

وقتی که به نزدیکی آن قلعه پیشرفت کردم هیچ اثری از این کافران را نیافتم. و همینکه به محل رسیدم دیدم که آنان مجبوراً به ترک و فرار شدند. من بسیار گوسفندان و دیگر اشیای آنان را به تاراج گرفتم و امر کردم که به جا های که اطراف قلعه است، آتش بزنند و با خاک یکسان کنند. سپس از دریا به عجله عبور کردم و اثر دشمن را تعقیب نمودم. من به دامان کوه رسیدم که کافران در بلندی آن به جایهای محکم تر بر سر گردنه موقعیت گرفته بودند. به زودی به عساکر شجاع و ورزیده خود اوامر صادر کردم که بالا شوند. با فریاد های تکبیر به جنگ و حمله شروع کردند. آنان به عجله حمله کردند و پیش از این شیخ ارسلان (از تومن کبک خان) که در روز جنگ چون شیر اند، به کوه به طرف چپ بالا شدند، جنگ را شروع کردند. دشمن را تعقیب نمودند و یک تعداد آنان را به جهنم فرستادند.

تو اچی علی سلطان به نوبه خود نیز شجاعت به خرج داد و با دسته ی از عساکر خویش دشمنان کافرا را تاراج و یک تعداد آنان را به دوزخ فرستادند.

(احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، ص ۱۶۶)

در ظفرنامه علی یزدی درمورد هجوم لشکر امیر تیمور برکتور و نتایج آن این گونه ذکر گردیده است: ... قلعه داشتند که در دامن آب بغایت بزرگ می گذشت و از آن سوی آب کوهی عالی بود سر به فلک کشیده و عقاب بلند پرواز از رسیدن برفراز آن طمع بریده و آنها پیش از وصل سپاه ظفرپناه به یک شبانه روز آگاه شده بودند، مقام خود را باز گذاشته و از آن آب گذشته رخت ها را به بالای آن کوه عالی کشیده بودند و به تصور آنکه کسی آنجا نتواند رسید، در آن محل متحصن شده بودند و چون لشکر اسلام با قدوم سعی جمیل به قلعه آن گمراهان رسیدند کسی آنجا نبود. اندک گوسفند که داشتند گرفته خانه های آن خاکساران را آتش زده و چون باد از آب بگذشتند و اشارت علیه بنفاد پیوست که عساکر گردون مائر از اطراف و جوانب به آن کوه برآیند.

مجاهدان دلاور چالاک زمزمه تکبیر و تهلیل به مسامع مسبحان صوامع افلاک رسانیدند و به قصد آن سندلان روی جلادت بکوه نهادند. شیخ ارسلان با تومان کبک خان در قنبل چرانغار پیش از همه اعدای دین را رانده به قلعه ای برآمد که برایشان مشرف بود و علی سلطان تواچی از طرف دیگر کافران را رانده جای ایشان فرو گرفت و شاه ملک در موقف قتال وجدال با آن زمره ضلال سعی و کوشش بحد کمال رسانید و از غازیان سعادتمند چهار کس از بالای کوه در افتاده به مرتبه بلند شهادت فایز گشتند و مبشر جنگهای مردانه کرد و منکلی خواجه با جمعی از بهادران قشون خود پیش رفته به بالای کوه برآمد و سونجک بهادر نیز با مردم خود داد مردی و مردانگی داد و شیخ عالی (علی) سالبر دلاور پیش از قوم خود به بالای کوه درآمد و دشمنان را رانده جای ایشان را بستند و موسی و کمال و حسین ملک فوجین و امیر حسین قورجی دست بردهای بهادرانه نمودند و باقی امرا هزاره و قشون با تمامی لشکر منصور از اطراف حمله آوردند و نصرت اسلام را به جان کوشیده اثار شجاعت و دلاوری به ظهور رسانیدند و بسیار از آنها به تیغ آبدار (جهاد) بگذرانیدند و بعد از سه شبانه روز که پیوسته

جنگ بود، آن روز بر کشته گان به تنگ آمدند و به عجز وزاری امان خواستند.

حضرت صاحب قران آق سلطان کشی را پیش آن مردمان فرستاد که اگر به قدم انقیاد و اذعان بیایند و زبان ودل را به کلمه توحید و نورایمان بیارایند خون و مال شما ببخشم و این ولایت را به شما ارزانی دارم. آنها را کاربجای رسیده بود که چون آن سخنان به وساطت ترجمانی که داشتند بشنیدند. روز چهارم همراه با آق سلطان به درگاه اسلام پناه شتافتند و اظهار مسلمانی کرده زبان مسکنت و تضرع برگشادند که ما بنده ایم و هر چه فرمان آن حضرت باشد متابعت کنیم. عاطف شاهانه ایشان را خلعت پوشانیده و استمالت داده باز گردانید و چون شب در آمد آنها... بر امیر شاه ملل شبخون آوردند و بعضی از ایشان خسته و جسته جان بیرون بردند و قریب صد و پنجاه کس اسیرگشته کشته شدند و تمام لشکر اسلام به آن کوه برآمدند و آنچه مانده بودند مردان را به تیغ غزا بگذرانیدند و فرزندان و زنان را اسیر کردند و به قله آن کوه و سرفول از سرهای بی دینان که هرگز سربه سجده حق درنیاورده بودند، منارها بر افراشتند و حکایت غز نامدار را که در ماه مبارک رمضان سنه (ثمانیه مائة) (۸۰۰هـ) وقوع یافته با تاریخ همانجا بر سنگ نگاشتند تا به تمامی روزگار خلاق بدیده اعتبار مطالعه نمایند و شمه از کمال شوکت و اقتدار صاحب قرآن موید کامگار دریابند، چه اهالی آن دیار برآوند که در هیچ عصر از اعصار هیچ پادشاه رفیع مقدار، حتی سکندر ذوالقرنین بر آنجا دست نیافته است.

حضرت صاحب قران دین پرور بعد از فتح کشور و قهر قتل ... جلال اسلام و علی سیستانی را ابا جمعیتی بفرستاد تا محل بیرون رفتن را آن دره را تفتیش نمایند و راه آماده سازند و لشکریان را فرمان داد تا زرع بی دینان ستم پیشه را که در آن موسم هنوز سبز بود از بیخ برکنند و چون جلال اسلام و علی بر حسب فرموده جای برآمدن پیدار کردند و در بعضی محل برف را سوراخ کرده راه راست ساختند و حضرت صاحب قران در زمان عون پروردگار مظفر و کامگار روان شد و از عقب کوه گذشته به خاوک (

خواواک) نزول فرمود و جمعی را به محافظت آن قلعه که به عمارت آن فرمان داد بود باز داشت و در آن محل پاسبانان رسیده تمام امرا و لشکریان که از مدت هجده روز باز پیاده به غزو کفار قیام نموده بودند، سوار شدند و از آنجا نهضت نموده در ظل رایت نصرت شعار به فتح و فیروزی با غرق همایون پیوستند و چون برهان اعلان محمد آزاد و لشکری که با ایشان بود به معسکر ظفرپناه رسیدند .

حضرت صاحب قران، برهان اعلان را که جنگ ناکرده از پیش کافران گریخته بود به مجلس همایون راه نداد و در معرض خطاب و عتاب آورده با امرا بر سیل سرزنش امر فرمود که نفس قران مجید بآن ناطق است و اگر از مسلمانان بیست کس در کارزار مصابرت نمایند بردویست کس از کفار غالب آیند و او با ده هزار مرد از پیش اندک نفری از کفار گریخته است و مسلمانان را در مهلکه انداخته و با این جریمه او را گناهکار شناخته از نظر بینداخت و محمد آزاد که پیاده با چهارصد کس در جنگ همان گروه پای ثبات فشرده بود و بسیاری از بی دینان را به تیغ جهاد گذرانیده و ایشان را مغلوب گردانیده بود و هرچه از سپاه اسلام برده بودند باز ستانده بود، به تربیت و عاطفت خسروانه سرافراز گردانید و با نعمات بیدریغ نواخته قشون ارزانی داشت و جماعتی که با او آثار جلالت و مردانگی به ظهور رسانده بودند همه را به عطایای پادشاهانه نوازش فرمود. (دیده شود: مولانا شرف الدین علی یزدی، ظفرنامه، ج ۲، ص ۲۲، تهران ۱۳۳۶ و همچنان روضه الصفا نوشته میر محمد بن سید برهان الدین خواند شاه مشهور به میرخواند، ج ۶، صص ۲۷۰-۲۷۶، تهران ۱۳۳۹)

محمد اکبر شورماچ درین مورد نوشته است: امیر تیمور گرگانی در اخیر ماه جوزا و روزهای اول ماه سرطان سال ۸۰۰ هـ ق به اثر شکایت مردم اندراب از کافری ها بالشکریکصد و سی و پنج هزار، شخصاً به کافرستان غربی (رمگل) حمله برد. مردم قرا و قصبات حصص بالایی این دره خود را به عمق دره های متعدد نزدیک کافرستان مرکزی عقب کشیدند و به جنگهای چریکی عنعنوی خود دست زدند.

تیمور مدت هجده روز به کشتار مردم گیرمانده به سوزانیدن خانه و کاشانه، از بین بردن حاصلات زراعتی و دیگر ذخایر غله و دانه و در مجموع به دستبرد تمام هستی مردم آنجا پرداخت. تیمور بنابر مواجهه شدن به مشکلات اکمالاتی و امنیتی مجبور به عقب نشینی گردید و منطقه را ترک کرده از راه کوتل آریو از کافرستان به پنجشیر بازگشته و از آنجا راهی هند گردید. (محمد اکبر شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، ص ۶۸۶)

بخشی از شکایت نامه مردم اندراب که توسط ملک عزت الله نام به حضور تیمور ارایه گردید، این گونه است:

نه ترکم نه تاجیک و نه ایرانی	زنسل شاهین داد پیرانی ام
ز ظلم کفار کتور به جان آمده ام	قدمبوس شاه جهان آمده ام
ندارند سپاهی که جنگ آورند	که خود را زیر کمند آورند
نه کار و کمان و نه اسباب جنگ	همه نیزه در دست و کتا در کمر

(نورستان در گستره تاریخ، ص ۴۲۵)

۲- سبکتگین بعد از جنگ با جیپا ل مرکز لغمان که معمورترین شهر گندهارا بود، و بسیار بلاد مجاور آن را فتح کرد و اسلام را در آنجا ها پخش نمود. بتخانه ها ویران و مساجد بنا گردید. (۳۸۱ هـ - ۹۹۱ م). (خلیل الله خلیلی، سلطنت غزنویان، ص ۱، کابل ۱۳۳۳) با این رخداد روابط کافر ها یا نورستانی های قدیم با جنوب قطع گردیده، و سرحد عقیدوی و دینی میان شان به میان آمد.

سلطان محمود غزنوی (۹۹۸ هـ - ۱۰۳۰ م) اولین حکمران مسلمان بود که به صورت مشخص بر حدودات سرزمین کافرستان حمله کرد. اما نتوانست اسلام را در آنجا پخش نماید.

سلطان محمود در جریان چهاردهمین لشکرکشی خود به طرف شرق، بر دره های نور و قیرات نیز یورش برده است. (۳۱۴ هـ)

هودیوالا می نویسد: نور و قیرات دره های کافرستان اند که به طرف شمال لغمان افتاده است. گردیزی فتح نور و قیرات را در سنه (۴۱۱ هـ - ۱۰۲۰ م) به دست محمود وقتی میداند که از جنگ نندا و گنگ برگشت.

وی در معرفی این دو دره نوشته است : دو یکی را قیرات گویند و دیگری را نور. جا های محکم است و مردم آن کافر بت پرست اند. قیرات جای منزّه است. مردمش شیرپرست. شاه قیرات مسلمان شد و بسیار مردم از قیرات مسلمان شدند، اما مردمان نور تمرد کردند.

امیر محمود فرمود مرحاجب علی بن ایل ارسلان قیرات فتح کرد تا به نور شد و آن را فتح کرد و قلعه بنا کرد و مرعلی بن قدرچوق را کوتوالی آن قلعه داد، و ایشان اسلام پذیرفتند و اسلام اندر آن دیار شد. (قاضی منهاج السراج، طبقات ناصری، ج ۱، تصحیح و مقابله و تحشیه عبدالحی حبیبی، ۴۱۲)

درزین الاخبار گردیزی ذکر است که پس خبر آوردند امیر یمین الدوله را که دو دره است یکی را قیرات گویند و دیگری را نور و جا های محکم است و مردم آن کافر و بت پرست. یمین الدوله قصد آن دره ها کرد. به سپاه خویش بفرمود کارگران انبوه از آهنگران و دروگران (نجانان) و سنگ شکن با لشکر برفتند تا راه را همی پیراستند، و درختان همی بریدند، سنگ همی شکستند. چون آنجا رسیدند قصد قیرات کردند و قیرات جای منزّه است و مردمانش شیرپرست. هوای او سرد سیر و میوه فراوان و چون شاه قیرات خبر یافت پیش آمد اطاعت نمود، زینهار خواست. امیر محمود رحمه الله او را پذیرفت نیکویی کرد.

شاه قیرات مسلمان شد و بسیار مردم قیرات مسلمان شدند. به تبعیت شاه استادان را پذیرفتند و آغازیدند شرایط آموختن و شریعت را ورزیدن. اما مردمان نور تمرد کردند. پس امیر محمود رحمه الله بفرمود مرحاجب بن ایل ارسلان القریب به نور شد و آن را فتح کرد و قلعه بنا کرد مرعلی بن قدرچوق را کوتوالی آن قلعه داد و بفرمود یا عنف یا اکراه و به شمشیر اسلام اندر کردن ایشان کرد، و ایشان طایعاً و مکرهاً پذیرفتند و اسلام اندر آن دیار اشکار شد و این فتح نور و قیرات اندر سده احدی عشر و اربعمائه (۴۱۱ هـ) بود. (ابوسعید عبدالحی بن الضحاک ابن محمود گردیزی، زین الاخبار، مقابله و

تحشیه عبدالحی حبیبی، ص ۱۸۵، تهران ۱۳۴۷)

به عقیده بوسورت دره نور و قیرات با اسم موجوده نورگل به دره سفلائی کتر، نورستان جنوب شرقی تطابق می نماید. (کابل ونورستان، ترجمه سدید، مجله ادب شماره اول سال ۱۳۵۵، ص ۱۵۰-۱۴۱) در آن زمان دروادی کتر اقوام کافر سکونت داشتند.

درقشون سلطان محمود درجمله اقوام مختلف، هندو ها نیز حضور داشتند، که رهبری آنها به دست شخصی به نام تلک بود. ابوالفضل بیهقی درمورد هندوان کتور که به سپهسالار تلک هندو یکی از رجال دربار محمود و مسعود گرد آمد بودند، ذکر کرده و به قول العتیبی در تاریخ یمینی، درلشکر سلطان خلجیان، افغانان و هندوان موجود بودند. به گفته حبیبی به احتمال قوی این کتور کنونی با کتور سابق ربطی داشته باشد و درین شکی نیست که قبایل کتور همین مردم نورستانی اند و یقیناً کتور بیهقی و طبقات اکبری هم ایشان اند. (عبدالحی حبیبی، تاریخ افغانستان بعد از اسلام، ص ۸۶، کابل ۱۳۵۷)

یکی از دلایل هجوم سلطان محمود غزنوی به اراضی کافرستان در حصص شمالی لغمان و کتر شکایت مردم لغمان نیز بوده است. علی بن عمر بن احمد نظامی عروضی سمرقندی درمقال اول چهارمقاله اش که در سال ۵۵۰ هـ ق تالیف شده، شکایت مردم لغمان را به دربارغزنه از دست کفار چنین ذکر می کند. لغمان شهریست ازدیاری سند ازاعمال غزنین و امروز میان ایشان و کفار کوهی است بلند و پیوسته خایف باشند ازتاختن و شبخون کفار ... مگر در عهد یمن الدوله سلطان محمود انارالله برهانه. یکی شب کفار بر ایشان شبخون کردند و به انواع خرابی حاصل آمد.

ایشان (مردم لغمان) خود بیخاک مراغه کردند. چون واقعه بیفتاد تنی چند از معارف و مشاهیر برخاستند و به حضرت غزنین آمدند و جامه ها بدریدند و سرها برهنه کردند و واویلاکنان به بازار غزنین درآمدند و به بارگاه سلطان شدند و بنالیدند و یزاریدند ... (چهارمقاله عروضی سمرقندی، به کوشش دکتر محمد معین، چاپ سوم، ص ۲۹، تهران ۱۳۳۳)

باحملات سلطان محمود به سرحدات جنوبی کافرستان و پخش اسلام در آن مناطق، سرحد و حد فاصل میان مردم کافرستان که هنوز مناطق وسیع را در وادی های جنوب هندو کش در اختیار داشتند، و مردم دیگر که به اسلام گراییده بودند، به میان آمد که بالاخره به نام مسلمان و کافر، منتج به جنگ های خونین مذهبی میان دو طرف گردید که بیش از هزار سال دوام کرد، و هزاران تن کشته به جا گذاشت.

۳- در دوره مغل ها به امید اینکه کافرستان را اشغال و مردم آن را به دین مبین اسلام مشرف سازند، تلاش صورت گرفت.

کهنزاد می نویسد: ظهیرالدین محمد بابر خود در ضمن کشور گشایی، به کثر رفته و معلومات با ارزشی را از جنوب سرزمین کافرستان، به خصوص از میوه و شراب که به باجور صادر می شد، می دهد. همچنان از نیمچه مسلمانانی یاد آور می شود که در چغسرای در محل اتصال دریا های کثر و پیچ زندگی می کردند.

بابر شخصاً چندین حمله به ساحه لغمان و سرحد جنوبی کافرستان نموده است. وی در سال ۹۲۶ هـ - ۱۵۲۰ م دوباره به کوتل بدیش به غرض مطیع ساختن چند سرکرده کافر برگشت و از آنها تحایف شراب حاصل کرد. (از سربوبی تا اسما، ص ۱۸، کابل ۱۳۳۳)

بابر در مورد بلوک چغانسرای نوشته است: یک بلوک دیگر چغانسرای است که اصلاً دهکده بود و جای محقری است در دهانه کافرستان موقعیت دارد. اگر چه مردمش مسلمان اند، اما به خاطر آمیزش با کافران، رسوم آنان را به جا می آورند. رود بزرگ که به چغانسرای شهرت دارد، از شمال شرق چغانسرای می آید و عقب باجور جریان می یابد. از طرف غرب رود کوچک دیگری به نام پیچ از کافرستان آمده، با این آب یکجا می شود.

چغانسرای شراب های تند و زرد گونه دارد، که با شراب دره نور هیچ قابل مقایسه نیست. انگور و باغ هم ندارد. آن را از کافرستان بالایی و کافرستان پیچ می آورند. هنگامیکه چغانسرای را تصرف کردم، کافران پیچ به کمک این مردم، آمده بودند. شراب در آنجا چنان شایع است که

هر کافر یک خيگ شراب را به گردن آويخته وبه جای آب می نوشند.
(بابرنامه ، ترجمه وفهارس سرمحقق شفيقه يارقين، ص ۴۶، اکادمی علوم افغانستان، کابل ۱۳۸۶)

در عصر بابر در حدود چهارصد سال قبل بر اينکه باشندگان چغان سرای مسلمان شده بودند، کافره های دره های داخلی نورستان هنوز با مردم آنجا مزوج بودند و اين وضع نه تنها در چغانسرای بلکه ازنجرا ب تانورستان عليا در تمام دره های جنوبی سلسله کوه هندوکش ديده می شد. (ازسروبی تا اسمار، ص ۱۸)

در جای دیگر بابرنامه آمده است ، یکی دیگر تومان پنجهر است که بر سرراه واقع شده و چون به کافرستان نزدیک است، رفت و آمد کافران و قطاع الطريق نیز ازین جاست. به خاطر نزدیکی با کافران از آن مالیه می گیرند.

درین نوبت که من هندوستان را فتح کردم، کافران در پنجهر آمده کسان زیاد را کشته و خرابی ها بیشماري ببار آورده اند. (بابرنامه، ترجمه سرمحقق شفيقه يارقين، ص ۴۷)

بابر در معرفی تومان لمغان نوشته است، اگرچه نینگنهار یکی از پنج تومان لمغان است، اما سه تومان آن را لمغان گویند. از آن سه تومان یکی الیشنگ است که در شمال آن پیوست با کوه هندوکش، کوه های پر برف و مضبوطی وجود دارد. این کوه تماماً کافرستان است. کافرستان میل به الیشنگ از همه نزدیکتر واقع شده و رود الیشنگ نیز از میل سرچشمه می گیرد. (بابرنامه، ص ۴۴)

تومان دیگر آن کنرونورگل است. این تومان از لمغانات جدا افتاده و در میان کافرستان یک ولایت سرحدی می باشد. اگرچه بزرگی آن به اندازه دیگر تومان های لمغان است، اما جهت اینکه مال کمتر دارند، کمتر خراج میدهند. آب چغانسرای از طرف شمال شرق از بین کافرستان عبور کرده از میان این ولایت می گذرد و در بلوک کامه با آب باران (دریای کابل) یکجا شده به سمت شرق جریان پیدا می کند. (همان کتاب، ص ۴۵)

کامه اگرچه محل جدا نبوده و از توابع نینگنهار است، ولی آن را هم بلوک می نامند. دیگر تومان نجراو است که به طرف شمال شرق کابل در کوهستان موقعیت دارد. کوه های عقب آن همه کافرستان است. گوشه واقع شده انگور و میوه اش بسیار و شرابش نیز خیلی زیاد است ولی جوشیده می سازند. (بایرنامه، ص ۴۶)

کهزاد نوشته است: سکندر مقدونی و بابر گرگانی در فاصله قریب دو هزار سال هردو به چغسرای آمده و هر دو با آهالی قدیم نورستان تماس پیدا کرده اند.

در عصر بابر در حدود چهارصد سال قبل با اینکه باشندگان چغسرای مسلمان شده بودند، بانورستانی های دره های داخلی نورستان هنوز ممزوج بودند، و این وضع نه تنها در چغسرای بلکه از نجراب تا نورستان علیا، در تمام دره های جنوبی سلسله هندوکش، دیده می شود. (ازسروبی تا اسمار، ص ۱۸)

غلام محمد غبار می نویسد: بابر در قرن شانزده (۱۵۰۵م) نه تنها چترال و نورستان را به اسم کافرستان یاد کرد، بلکه چغانسرای را جز کافرستان شمرده است، و ازین به روشنی معلوم می شود، که در عهد بابر اهالی بلورستان، بر قطعات متجاوز باجور، قابض بودند. (افغانستان ونگاهی به تاریخ آن، مجله کابل شماره ۱۲، ص ۴۹، سال ۱۳۱۱)

دردوره جلال الدین اکبر (۱۵۵۶ - ۱۶۰۵م) و حکمرانی جهانگیر (۱۶۰۵ - ۱۶۲۷م) بخش های از مناطق تگاب و نجراب، مناطق کنر و لغمان به اسلام گراییدند. (دیده شود: ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۸۹)

کهزاد می نویسد: حکیم میرزا برادر جلال الدین اکبر نیز به نوبه خود برای فتح کتور لشکر فرستاد که جریان آن در صفت نامه یا جنگنامه درویش محمد خان غازی در سال (۹۹۰هـ) در شانزده داستان بیان شده است. درین اثر از کافرهای ۶۶ دره بحث می کند، که نه تنها از نگاه تاریخ، بلکه در روشن ساختن اعلام جغرافیایی و رجال، اهمیت زیاد دارد، و راجع به کافرستان قدیم و نورستان فعلی، یک ماخذ بسیار مهم به شمار می رود.

لشکر محمد حکیم نواسه بابر، با اهالی قسمت علیای الیشنگ، جنگ ها کرد اما موفق به مسلمان ساختن اهالی کتور نشد.

قاضی محمد سالم مولف جنگنامه یا صفت نامه، لشکرکشی حکیم را بعد از لشکرکشی سلطان محمود، سومین کارنامه تاریخی علیه کافرهای می خواند. (بالاحصار و پیش آمد های تاریخی، ج ۲، ص ۲۲۰ - ۲۲۲)

۴- قوای نظامی دولت درهجوم بر کافرستان شامل بود بر:

۱- از سمت بدخشان به قوماندانی جنرال کتال خان (بعد سیدشاه خان) چهار هزار نفر بایک بطریه توپخانه کوهی.

۲- از سمت پنجشیر تحت قوماندانی محمد علی خان کپتان سیغانی (بعداً سراج الدین خان حاکم پنجشیر) سه فوج پیاده (هزار نفری) یک فوج رساله، چهار بیرق خاصه دار با توپخانه کوهی صحرایی با بیست و چهار بیرق عساکر نظامی و ملکی.

۳- از سمت لغمان به قوماندانی فیض محمد خان چرخي (بعداً اولیاقل خان) هزار نفر سپاه و سواره.

۴- از سمت اسمار به قوماندانی سپهسالار غلام حیدرخان چرخي دوفوج پیاده نظام (هزار نفری) و هزار قشون ردیفی از سواره و پیاده مع یک بطریه توپخانه. (محمد اکبر شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، ص ۶۸۴ و ۷۱۲)

تشکیلات قطعات نظامی زمان امیر عبدالرحمن خان این گونه بوده است:

هرغند پیاده ۷۰۰ نفر

هرغند سواره ۴۰۰ نفر

هربطریه توپخانه ۱۰۰ نفر با شش توپ

هرغند پیاده خاصه شاهی ۱۰۰۰ نفر

هرغند سواره خاصه شاهی ۸۰۰ نفر

ایله جاری جمعاً ۱۰۰۰۰ نفر. (عبدالحی حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، ص ۳۰۱، کتابخانه دانش، ۱۳۷۷ و فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ص ۴۲۹)

هر فوج شامل هزار نفر بود.

۵- شیخ محمد عبدالله که نام قبلی اش (ازار) بود، یکی از باشندگان منطقه برگمتال نورستان بود که در هنگام لشکرکشی امیر عبدالرحمن خان از زادگاه خود فرار و در کمپ جلندرهند اقامت گزید. مورگنسترن در مورد وی می نویسد که او اولین نورستانی است که بعد از فرا گرفتن زبان اردو در هند، کتابی راجع به تاریخ، مذهب و فرهنگ نگاشت که در نوع خود منحصر به فرد می باشد.

مورگنسترن در سال ۱۹۲۹م ازار را در چترال ملاقات و نسخه خطی کتاب موصوف را از نزدش خریداری نمود. نسخه قلمی مذکور دارای ۱۲۹ صفحه بوده به خط نستعلیق زیبا نوشته شده است. سبک آن سلیس و روان بوده، تاریخ تحریر آن نوشته نشده است.

کتاب در مورد وقایع سال ۱۹۰۸ م بحث می نماید. کتاب مذکور دو قسمت داشته در قسمت اول معرفی قبیله کاتی، رسوم و عنعنات، مذهب و تاریخ شان است. در قسمت دوم درباره زندگینامه مولف می باشد که بیشتر در هند سپری کرده است. (احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، اکادمی علوم افغانستان، ص ۱۷۸، کابل ۱۳۷۰)

۶- به یادداشت شماره یک مراجعه شود.

۷- در شماره دهم مورخ پانزدهم ذی الحجه سال ۱۲۹۰هـ شمس النهار، نخستن نشریه زمان سلطنت امیر شیرعلی خان، مطلبی از کافرستان تحت عنوان (خبر بدخشان) نشر شده است، که متن آن را عیناً در اینجا می آورم.

کار سپاندت بدخشان می نگارد که در سال حال برف در حدودات و خان (واخان) و شغنان بکثرت باریده و دربدهشان هم به نسبت سال های سابق دوچند و سه چند شده، ده نفر کافر باشند های کافرستان وارد مقام فیض آباد گردیده، مشرف به اسلام گردیدند. منجمله آن کافر ها شخصی مسمی وان که ملک ورئیس پنجصد خانه است نقل عجیب بیان کرد که به سبب عجیبی بنابر اندراج اخبار عرض میکنم.

مسمی وان بیان نمود که ملک مایان که به فاصله دوصد میل از بدخشان واقع است و آن ملک را سورا می گویند، دره ایست که سه قوم سورا، کووا، مانکا تقریباً سه هزار خانه در آن آباد هستیم، متصل آن دره، کوهی است نهایت بلند که تقریباً هفت هشت هزار فـت از سطح سمندر بلند است، و شاخ کوه همالیه است. در آن سوراخی است قوم مایان دستوری دارند که وقتی که عروسی می کنیم اول زن را در آن غار برده سه گنجه زن را در آن غار رها می کنیم. بعد از آن، آن زن را کشیده به خانه می آریم و عادت مذهب با این است که گاهی آن زن احوال آن غار را بیان نمی کند و نه شوهر و یا قوم آن زن از آن استفسار می کنند.

الحال وان نام بیان کرد که وقتی که عروسی کردم دوسال بعد یک شخص سوداگر مسلمان به معرفت میرچترار در ملک مایان آمده سوداگری اجناس پوشیدنی را آورد. من هروقت به نزد وی میرفتم و آن مسلمان خفیه خفیه تعلیم و تلقین مسلمانی میداد و چونکه مرا تعشق به همراه زوجه خود بود، جمله احوال به زوجه خود می گفتم. چنانچه بعد ششماه اسلام در دل بنده و زوجه ام اثر کرده خفیه مسلمان گردیدیم.

روزی از زوجه خود استفسار کردم که درین غار که در بیخ کوه است و عروسهای نو را در آنجا می برند و مردان هرگز در آنجا نمی روند، و در آنجا چیست. زنم به بنده گفت که در آنجا به فاصله پنجاه قدم وقتی که رفته شود، یک بت نهایت بزرگ است و یک چشمه آبی است به غایت شیرین. زن رفته از آن چشمه آب می نوشد و قدم بت بزرگ را میبوسد. لیکن به سمت شمالی آن بت به طرف یک گوشه روشنایی معلوم می شود، لیکن من نرفتم و نه زن ها آن طرف میروند.

چونکه دریافت احوال آن روشنایی نهایت بدلم میل کرد، و مذهب اسلام نهایت در دلم اثر کرده بود، مذهب سابقه خود را عین ضلالت می پنداشتم، روزی صبح دو سه هفته نان پخته کردم و به وقت تاریکی داخل آن غار شدم وقتی که فاصله پنجاه شصت قدم رفتم بتی نهایت بزرگ دیدم به صورت زن از طلا یا برنج که تشخیص آن به خوبی کرده نتوانستم و متصل

آن چشمه آبی بود، که از سنگ برآمده بود نهایت سرد و شیرین که به اعتقاد خود زن های قوم مایان می گویند که بلاشبهه این بت، زن بابا آدم است و این چشمه چشمه از چشمه های جنت است. داخل شدن مذکر درین غار، موجب هتک حرمت زن بابا آدم است. ازین جهت گاهی مردان درین غار داخل نمی شوند، و نه این احوال از زن خود می پرسند که پرسیدن را هم موجب هتک حرمت میدانند.

وقتی که روشنایی را به طرف شمال بت دیدم، قدم جرأت را گشاده پیشتر رفتم سنگی حایل دیدم به قوت خود آن سنگ را به قدری دور کردم که مرور و عبور در آن ممکن باشد. وقتی که پیشتر دیدم یک مکان وسیع دیدم که در آن خم های آهن مانده پر از عرق انگور و در آن مرده ها نهایت قوی هیکل که بالفعل سرشش نفر مساوی سربیک شخص آن مرده میتواند شد، در آن عرق ها مانده سه صد و هشتاد خم را شمار کردم و میدان نهایت وسیع و جای های خوب عمارت از سنگ سرخ و سیاه در آنجا ساخته و اوزار (ابزار) آهنگری و زرگری در آنجا نهاده سه عمارت کلان مقفل دیدم، چونکه تنها بودم خوف در دلم اثر کرد پیشتر جرأت نکردم، صرف وقتی که نزدیک یک مکان مقفل رفتم، آواز جرس متواتر می آمد.

به وقت شام واپس آمدم و این نه نفر همراهیام که به سبب تلقین من مسلمان شده بودند، این احوال باو شان گفتم و عزم مصمم نمودیم که رفته و آن مکانات مقفل را می گشائیم و از ملک خود میگریزیم، که اگر بر این سرکسی واقف شد، که کسی از مذکر داخل غار شده، آن را قتل می کنند.

در آن روزها زنم به عارضه تب محرقه وفات یافت. دلم از ملک کافرستان سرد شده عزم آمدن ترکستان نموده اول همه ده نفر داخل آن غار شدیم. وقتی که به بسیار مشقت ها آن مکان مقفل که از آن آواز جرس می آمد گشادم. سقف آن مکان به مقدار دو هزار فوت بلند دیدم. در آن جرسی به کلانی پانزده من آویخته دیدم که بعد از یک منب حرکت کرده آواز می کرد و در آن مکان وفور بت های سنگین و برنجی بود و بوی مشک به بسیار کثرت می آمد و بکطرف صندوقهای بسیار افتاده بودند، شمار نکردم

مگر به قیاس میگویم که از هزار دو هزار بسیار بودند و به طرف جرس که نگاه کردم هیچ به خیالم نیامد که حرکت وی به سبب چیست، شاید طلسمی کرده باشند. فوراً آن خانه را بند کرده خانه دویم را گشادیم. در آن طویلۀ اسپان بود و بقدر یکصد اسپ ها به آخورها بسته بودند.

در ابتدای نظرخیال کردم که حقیقت اسپ ها اند. وقتی که خوب تامل کردم دیدم که اسپ های ازسنگ تراشیده اند، مگر آفرین برصانعان مانی نژاد که به قسمی تصویر پیکر اسپ تراشیده بودند که موج موی های دم اسپان در آن تصویر نمودار بودند.

به طرف شمال آن خانه که رفتم در آن جا چشمه بسیار شیرین از آب سرد برآمده بود، مگر در همان زمین غرق می شد. معلوم نمی شد که آب وی بکدام طرف میرفت. متصل چشمه یک سوراخ بود به قدر هفت فـت مدور و از آن روشنایی میتافت، و متصل چشمه یک بت ازبرنج یا طلا که تشخیص کرده نتوانستم، به قدر ده فـت بلند به دو زانو نشسته و یک شمشیر که آن را ازبرنج ساخته بودند، و تاج شاهی به سر آن بت مانده، چشم های آن بت ازسنگ سرخ بودند، مگر تعجب آنکه به مثل چشم انسان پلک می زد ندانستم که در آن چه حکمت به کاربرده بودند.

بعد از آن، آن مکان را هم بسته کرده مکان سوم را که ازهمه مکان ها بلند تر و وسیع تر و دروازه آن هم کلاتر بود، گشادیم. در آن سه دهلیز دیدیم و بر هر دهلیز بیست نفر سپاهیان ازسنگ تراشیده، مسلح ایستاده بودند. وقتی که از سه دهلیزها گذشتیم مکان وسیع مدور بقدر دوهزارفت، تمام صحن آن خانه نقش کاری ازسنگ مرمر و سیاه و سرخ بیک تمثیل فرش بود و گرداگرد آن به قدر چهارصد کرسی ازسنگ مانده برهریک آنها بتی به صورت انسان نشسته به دست هریک، یک قبضه شمشیر و به طرف مغربی آن مکان، یک تخت هست پایه به قدر نه فـت بلند نهاده، بر آن تصویر بت به قدر سی فـت بلند از مس و ملمع نقره کرده، تاج چهارقبه بسر نهاده نشسته بود. به خیال چنان آمد که تصویر کدام پادشاه بود، و در این خانه بوی مشک به کثرت بود و نزدیک تخت آن پادشاه دو تصویر بچه های خور

از مس ساخته بودند به مثلی که آن دو تصویر خورد، پسران آن پادشاه باشند.

این عجایب را از آن مکان دیده برآمده درعرصه بیست وهفت یوم به سبب کثرت برف که در این روزها درحدودات شغنان و ووخان(واخان) و زیباک افتاده بود، وارد این مقام گردیدیم.

۸- غلام مرتضی خان منشی کسی است که کتاب مولفه منشی سلطان محمد نام هندی را که مدتی به حضور اقدس والا(عبدالرحمن خان) به کار مکتوب نویسی پایه عزت و اعتبار داشت، و اخرا الامر بدون صدور امر به مدلول (الخاین خایف) روی از دولت وسعدت برتافته زن را که از مردم کابل به عقد نکاح در آورده بود فرو گذاشته از راه فرار در قرارگاه اصلی خود رفت و کتاب (پند نامه دنیا ودین) حضرت والا را که از زمان صباوت خویش تا روز حرکتش از (خوقند) جانب افغانستان و ورودش به خطه بدخشان به قلم خاص رقم و درمطبع کابل باسمه وطبع فرموده بود از فارسی به زبان انگلیسی نقل کرده یک جلد قرار داده، ووقایع افغانستان را که از اعداد مردم شینده وهم خودش از دربار پادشاهی ازخادمان حضور مسموعاً اخذ کرده بود،جلد جداگانه نوشته مبالغ خطیر ازاین دو کتاب حاصل کرد تا که هر دو جلد کتاب مولفه او درمشهد به دست منشی مذکور(غلام مرتضی خان) افتاده از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده (تاج التواریخ) اش نام نهاد، و ما جلدی را که در کابل چاپ شده بود چون از روی خط خاص حضرت والا بود جا به جا در جلد دوم این کتاب ثبت نموده جلد دومش را که سند صحتش به دست نبود نقل نداده به حالش گذاشتیم. (سراج التواریخ جلد ۳ بخش ۱، تالیف ملا فیض محمد کاتب هزاره، موسسه تحقیقات و انتشارات بلخ، ص ۵۱۶)

۹- سوم اگست ۱۸۸۶ م مکاتیب از هند جلد (۴۷) ترجمه مکتوب عطا الله خان سردار بهادر نماینده برتانوی از کابل به سکرتریت حکومت هند، شعبه شماره (۶۲) دریغمان پراگراف (۸).

چنینکه صرف غذا می کردم به امیر گفتم: حکومت هند آرزو دارد که یک نقشه از کافرستان را به دست آرد یا اطلاعاتی از شخصی به دست آرد که جغرافیه آن منطقه را بداند و در باره کوتل های آن معرفتی داشته باشد. امیر در جواب گفت: من سرحدات کافرستان را دیده ام اما یک نقشه درست کافرستان را کشیده نمی توانم سپس امیر یک نقشه را به دست خویش کشید که کاپی آن را ضمیمه ارسال می دارم.

... من از امیر استفسار کردم که آیا کوتلی وجود دارد که از آن به بدخشان و هند عبور کرد. امیر در جواب گفت: به آن طرف راه عبور نیست. در عصر چغتای مردم به دره نور داخل می شدند و به بدخشان می برآمدند. این کوتاهترین راه است اما نهایت باریک یک سوار دومیل سواره و دومیل پیاده برود.

... امیرافزود: سرحد افغانی از کُنر تا سرحدات چترال وسعت دارد. چترال و اسماریگانه جا های اند که شامل قلمرو افغانستان نیست. سال گذشته مهتر چترال به اسمار قصدی کرده بود، مردم آنجا از من معاونت خواستند من به مهتر چترال نوشتم که چنین فکری را از سرش دور سازد، در غیر آن جنگ خواهد شد.

کافرستان منطقه پرنفوس است که دردو جناح قرار دارد. از امیر پرسیدم آیا جاده ی از کافرستان به سوات وجود دارد. امیر جواب داد که سرک به کُنر ختم شده است. سپس امیر گفت که طول کافرستان تقریباً شصت میل به خط مستقیم است. (معمدی، ص ۱۷۲)

۱۰- پیشرفت روس ها به طرف پامیر سبب شد تا انگلیس ها هم مواضع خود را در جنوب پامیر مستحکم سازند. افغانستان به واسطه موافقتنامه دیورند (۱۸۹۳) از وادی های مورد منازعه مانند چترال، سوات، باجور، وزیرستان و چمن دست کشیده اما در عوض نواحی واخان، اسمار و کافرستان به صورت قطعی به افغانستان تعلق گرفت. (دکتر مارتین فویگت، کافرستان، ص ۱۴)

۱۱- جامعه شناسان به این عقیده اند که ابتدایی ترین جوامع بشری نیز دارای تمدن خود هستند، که ممکن است به نظر افراد جوامع پیشرفته

وحشی و عقب مانده، تصور شوند. مردم کافرستان وارثان تمدن آریایی بوده و هیچگاه وحشی نبوده بلکه دارای یک تمدن عالی بشری بودند که برای سایر مردم افغانستان در قرن نژده، کاملاً عجیب، بیگانه و نا شناخته بود. لینارت ایدلبرگ محقق دنمارکی نوشته است: قبل از اینکه محققین وارد نورستان شوند همسایه های شان بنا بر خصوصیت مذهبی، نورستانی ها را مردم فاقد کلتور و فرهنگ و وحشی معرفی می نمودند. اما هنگامی که محققین وارد نورستان شدند، در فرجام مطالعه ساختار جامعه، نژاد، کلتور و فرهنگ مردم آنجا، دریافتند که مردم نورستان برخلاف تصور دیگران، دارای فرهنگ بسیار عالی انسانی می باشند. (نورستانی بلدنگز، مویسگارد- دنمارک، ۱۹۸۴، ص ۱۶)

جوامع کافرستان توسط دو شورا براساس قوانین ومقررات منضبط وقوی اداره ورهبری می شدند. برای هر بخش اجتماعی، اقتصادی ونظامی قوانین مشخص وجود داشت که بر همه افراد جامعه یکسان تطبیق میگردد. به عقیده جامعه شناسان، این یکی از عواملی بود که نورستانی ها توانستند مدت بیش از هزار سال در برابر حکام دولت ها وهمسایه های متعصب مذهبی، بجنگند ومقاومت نمایند.

بنابر همین ویژه گی ها بود که دانشمندان جامعه شناسی کافرستان را، به نام (کشور هندوکش) و فرهنگ وتمدن آن را، به نام (تمدن هندوکش) یاد کردند. (سمیع الله تازه، ریشه های تاریخی وفرهنگی نورستان، ص ۲۹۴)

۱۲- در گذشته در مورد نورستانی های قبل از اسلام وفرهنگ شان مانند این، معلومات دروغین زیاد منسوب ساخته شده است. آنها که با همسایه های خود دایماً در حال جنگ وبرخورد بیرحمانه مذهبی بودند، چگونه ممکن بود که زنهای خود را با ماده گاو همسایه ها معاوضه نمایند. علاوه خود آنها از نگاه مالدار غنی تراز همسایه ها بودند. البته برده داری وبرده فروشی مروج بوده است. شك وجود ندارد که کنیزهای خود را حتا به همسایه های مسلمان به فروش می رسانیدند.

یک محقق المانی نوشته است: در اثر مشاهدات خودمان نتوانستیم صفات زشتی را که در مورد کافر ها به ما گفته شده بود یافته و خبر های قبل را تایید نماییم. همچنان اظهاراتی را که گویا از فسق و فجور، حسد و رشک کافر ها بوده و درباره آنها گفته شده است، نتوانستیم در بین آنها این صفات سجوی را هم بیابیم. همانطور هم عادت سست و سخیف کافر ها را که به آن اشاره کرده اند و عبارت از فروختن اطفال و زنان شان به جمعیت های همسایه می باشد، این عادت را در کافرستان هرگز مشاهده کرده نتوانستیم. (دکتر مارتین فویگت، کافرستان، ص ۸۸، ترجمه غلام جیلانی، دستنویس)

۱۳- بابر دره کتر و نورگل را جزیک تومان و به فاصله قریب لغمان قرار میدهد و این دو دره را جز کافرستان و حاشیه بیرونی آن حساب می کند. (کهزاد، از سروبی تا اسمار، ص ۱۸ - ۲۰) مورگنسترن نوشته است مردم وای می گویند که آنها از جلال آباد از طریق چغسرای وارد منطقه کنونی شده اند. (زبان وایگلی، ص ۱۵۱) بناءً معلوم است که نورستانی های قدیم در ساحات وسیع مناطق ذکر شده سکونت و تسلط داشته اند.

در حیات افغانی ذکر است، معلوم می شود که در آغاز تمام باشندگان دره نور و سایر دره های که در جنوب هندوکش، کابل و جلال آباد حتا جنوب نگرهار زندگی داشتند، از قوم کافر بودند. چنانچه اسمای کامه، گوشته، راجگل [پیچگرام یا بیچگرام که پچیر و اگام امروز باشد. (تازه)] و سایر اسمای قدیمی که تا اکنون در حوالی نگرهار و خیبر شهرت دارند. هنگامی که مسلمانان نیرومند شدند، بعضی از آنها مسلمان، و بعضی شان به طرف شمال به عقب نشینی مجبور ساخته شدند و اراضی شان را مسلمانان به زور شمشیر به تصرف خود در آوردند. (محمد حیات خان، ژباړونکي محقق فرهاد ظریفی او محقق عبداللطیف یاد طالبی، مخ ۴۸۶، دانش خپرندویه ټولنه، دوهم چاپ، ۱۳۸۶)

در تواریخ خورشید جهان در مورد نورستانی های قبل از اسلام آمده است: اوشان می گویند که مردم اهل اسلام هنگام شروع اجرای اسلام اوشان را از ملک قندهار [ارزقی دانشمند عرب متوفای ۲۵۰ هـ اسم گندهارا را به شکل قندهار نوشته است. عبدالحی حبیبی، در تحشیه این اسم

، آن را تحریف شده اسم گندهارا می داند. (یک تحقیق نوین درباره کابل شاهان، ص ۱۲) همچنان پوهاند حبیبی درپاورقی صفحه ۲۸ جلد اول تاریخ افغانستان بعد از اسلام، بازهم این مطلب را ذکر نموده است. [خارج نموده تدریجاً طرف شمال شرق خارج گردیده اول از وادی کابل تا سند آباد شدیم، وقتی که به این ملک نیز غلبه اسلام رسید بعد از آن به کوهستان های شمالی رفته، درین ملک که الحال است آباد گردیدیم. اوشان می گویند که چهار قوم بودیم سه مسلمان و چهارم از وطن خود جلا وطن شده، به این کوهستان آمدند. (شیرمحمد گنداپور، ص ۳۱۷، سال ۱۳۱۱ هـ المکتبه حقانیه محله جنگی پشاور)

۱۴- امیر عبدالرحمن خان درمورد اشغال اسمار نوشته است: تیمور میرزاشاه حکمران اسمار در سال ۱۸۸۷ م نسبت به من تعهد اطاعت نموده خود را و مملکت خود را تحت حفاظت من درآورده تا از بیم دشمن قوی خود عمراخان باجوری، مطمئن گردد. چون مشارالیه را یک نفر از غلام های او مقتول نمود، سپهسالار من جنرال غلام حیدر خان درماه دسامبر سال ۱۸۹۱ م اسمار را تصرف نمود و این امر اسباب زیادی تغییر دولت هندوستان گردید، زیرا که آنها به تمام این محالات یاغستان چشم طمع می داشتند. ... دولت هندوستان اصرارها نمودند که من اسمار را تخلیه نمایم ولی چون نقطه مذکور در دروازه محالات مملکت من یعنی کنر، و لمغان (لغمان) و کافرستان و جلال آباد می باشد و مشرف بر راههای پامیر و چترال می باشد، نگهداشتن این دروازه معتنای مملکت خودم برای نگاهداشتن هرات و قندهار و بلخ که درسه گوشه دیگر مملکت من می باشد، لازم بود. دولت هندوستان اصرار کرد که چغای (چگای) راهم تخلیه نمایم و در کافرستان و تمام یاغستان و بلوچستان وسعت چمن هم مامورین سرحدی هندوستان دائماً مداخله می نمودند... (تاج التواریخ، ص ۴۱۸)

۱۵- برده داری در کافرستان تا اخیر قرن نوزده به شکل بیرحمانه آن مروج بوده و از تمام قبایل کافر، مردم کامدیش غلام بیشتر داشتند. درقریه کامدیش بازار برده فروشی موجود بود. درقریه کامدیش هرنفر به طورعادی از پنج تا بیست برده داشتند و کسی که غنی تر از دیگران بود، تا

یکصد و هشتاد برده و کنیز داشت. در سایر قبایل کافر نیز برده دارای رواج داشت. در بعضی موارد چند فامیل یک برده داشتند. (کسیلا کوف، نورستان قدیم، مجله آریانا، شماره ۵ سال ۱۳۱۵، ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۷۸)

در یکی از یادداشت های یک نماینده انگلیس آمده است: مکاتیبی از هند جلد (۵) ترجمه مکتوب عطا الله خان سردار بهادر نماینده انگلیس. به سکرتریت حکومت هند شعبه خارجی شماره (۸۳) مورخ ۱۸ اکتوبر ۱۸۸۷ بعد از احترام به اطلاع میرسانم که والا حضرت شان به روز شنبه به بالا حصار مراجعت کردند و من به حضورشان رفتم. بعد از احوال پرسی به چوکی نشستیم. پنج دختر و یک زن کافر را که طفلی در بغل داشت، به حضور امیر آوردند که امیر امر قیمت گذاری آنان را عنایت کرد.

نصف قیمت ایشان به خزانه دولت پرداخته و نصف دیگر به شخصی که آنان را ربوده است، پرداخته می شود. به اساس آن چهار صد روپیه قیمت گذاشته شد، دو صد آن به شخصی که آنان را آورده بود، داده شد. از والا حضرت استفسار نمودم که آنان را به این تازه گی ها آورده اند. والا حضرت شان در پاسخ اظهار داشتند: بلی. مردم همیشه آنان را می آورند بعضی اوقات کافران از مسلمانان افغانی را گرفتار می کند و با خود می برند. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۳)

۱۶- به نورستانی ها به نسبت ضبط و ربط خود در قشون افغانی بیشتر قیمت داده می شود، و قدر می شوند. مخصوصاً به حیث عساکر فعال اهمیت داشته و بیشتر مقام و رتبه افسری را اشغال می کنند. (داکتر مارتن فویگت، کافرستان، ص ۸۹ ترجمه غلام جیلانی)

جوانان نورستانی که در زمان امیر عبدالرحمن خان به کابل آورده شدند در صفوف مختلف نظام عسکری مانند رکابی و اردلی شامل وعده نیز تحت تربیه نظامی گرفته شدند، که به مرور زمان به مناسب بلند نظامی رسیدند. آنها در حوادث مختلف کشور از جنگ استقلال تا فرونشاندن بغاوت ها در نقاط مختلف کشور با شهامت و شجاعت سهم گرفته وعده نیز به شهادت رسیده

اند که اسمای شان در کتیبه های طاق ظفر پغمان و منار علم و جهل دهمزنگ کابل، درج می باشد.

۱۷- امیر به مشوره غلام بچه های حضور فصل زمستان را برای آغاز جنگ انتخاب و آمادگی عملی جنگ از فصل خزان آغاز گردید.

۱۸ - میرغلام محمد غبار می نویسد: دولت انگلیس در برابر افغانستان زیر پرچم مقابله با خطر روس وبعد ها زیر بیرق انتی کمونیزم قرار گرفت تا دنیا مخصوصاً مردم انگلستان را اغفال نماید. در حالیکه دولت روس تا جایکه در اسیا رسیده بود، توقف داشت و درصدد عبور از دریای آمو نبود.

امپراطوران روس شیفته رقابت با دول بزرگ درمسایل اروپا و مساعی بیشترشان، مصروف آن قاره بود. دولت روس آقایانی اسلامبول و بالقانات را در خواب می دید و روس کمترین و دور ترین خطر نسبت به هند بود. (افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۴۴۷)

دولت روس بعد از استقرار در آسیای مرکزی عجلتاً ارضا گردیده با آنکه هندوستان را خزانه جهان میدانست، هنوز خواب استیلا برهند را نمی دید در عوض تسخیر اسلامبول و شمال ایران توجه آن را جلب می نمود. البته در اوایل قرن نژده طرح های حمله برهند بوده، اما هیچگاه عملی نگردید. دولت روس به عوض حمله برهند، در اوایل قرن بیستم با کمال خوشی افغانستان و ایران را طبق معاهده ۱۹۰۷ م با انگلیس در مناطق نفوذ خود برادرانه تقسیم کردند. پس افغانستان از نظر سیاست دولت روس فقط میتوانست عنداللزوم به شکل یک آله تخویف و تهدید در برابر انگلیسهای هند قرار بگیرد. (غبار، ص ۴۹۳)

روس ها در اوایل قرن بیستم نقشه حمله برهند را فراموش کرده بودند. بعد از شکست در مقابل جاپان، معاهده مشهور ۱۹۰۷ را با رقیب انگلیسی خود بستند، و قبول کردند که افغانستان خارج از ساحه نفوذ روسیه بوده، و روسیه هیچ نمایندۀ به افغانستان نمی فرستد و در امور سیاسی مربوط به افغانستان از راه حکومت انگلیس معامله می نماید. امیر حبیب الله این

معاهده را تایید نکرد، اما روس ها همچنان به معاهده پایدار ماندند . (غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۵۰۰)

در مورد تماس نورستانی های قبل از اسلام با روس ها هیچگونه سندی وجود ندارد، اما شکی وجود ندارد که روسها در قرن نزده از هروسیله برای رسیدن به هند استفاده می نمودند. اما اینکه امیر در مورد روسها و نیات آنها در مورد کافرستان مشکوک بود، در جای دیگر دواثر منسوب به خودش یعنی تاج التواریخ و سراج التواریخ نیز یاد آور نشده است که به کدام دلیل ازین بابت تشویش داشته است. تاجای که من درین مورد تجسس نمودم، نیز سندی را به دست نیاوردم. بدون شک امیر تحت تاثیر تبلیغات انگلیس ها قرار گرفته بوده است. به تعبیر دیگر انگلیس ها به عنوان هجوم روس ها، امیر را در سایه ترس و وهم نگهداشته بودند، تا به انگلیس ها بیشتر و بیشتر متکی باشد .

محقق المانی نوشته است: برای حرکات و پیشرفت نظامی بحیث راه های رفتار روس مقابل هند راه های صعب المرور کافرستان جالب به نظر نمی آید. زیرا در اثنای کدام واقعه از راه های مذکور تنها عساکر پیاده دریگ قطار یکی عقب دیگر حرکت کرده می توانند. حرکات قطعات بکلی نا ممکن است. به همین دلیل کانون دلچسپی (نظامی) انگلیس و روس در اینجا نبوده بلکه در جنوب یعنی کوتل خیبر بوده است. (کافرستان، ص ۱۹۹)

عبدالرحمن خان در اشغال نورستان، که گویا ممکن است روس کافرستان را اشغال نمایند، معلوم است که تحت تاثیر تبلیغات دروغین انگلیس ها قرار گرفته بوده است.

۱۹- یک محقق المانی نوشته است: جمعیت خشن و درشت کوهی کافر ها روح سرشار، عشق سرشار به وطن خویش را در خود می پروراند. عشق به آزادی و استقلال، کافر ها را یک ملت جنگی مردانه ساخته است. از اینجاست که تا انجام قرن نزده مقابل تمام امتحانات برای تبدیلی دین آنها، زیاد مقاومت به خرج دادند.

کافر ها در آن وقت به حیث مردان شجاع جنگی شناخته شده و برای جمعیت های همجوار وحشت فوق العاده آفریده بودند. جنگ های مذهبی که علیه کافر ها اجرا شده ندرتاً به دشمنان شان نتیجه خوب داشته است. آنها شجاعانه از عقیده و استقلال خود دفاع نموده اند.

انسان به ظهور شجاعت شخصی کافر ها بسیار زیاد بر می خورد. در زمان بروز واقعه، آنها شجاع و بی خوف بوده، در مقابل اقارب خون شریک شان در شمال غرب هند، کمتر متعصب می باشند. (دکتور مارتین فویگت، کافرستان، ص ۸۸)

۲۰- امیر با جسارت تصمیم گرفت که عملیات نظامی را در کافرستان در زمستان اجرا نماید. گرچه این تصمیم قوای مهاجم را در کوه های مستور از برف کافرستان با مشکلات بی نهایت مواجه ساخت، اما از طرف دیگر نیروی مقاومت محلی را نیز ضعیف می نمود، و مردان جنگی کافرستان نمی توانستند به کوه ها پناه ببرند و در سال آینده جنگ را از سر گیرند.

به این صورت در زمستان سال مذکور (۱۸۹۵م) چهار لشکر از چهار سمت پنج شیر، لغمان، اسمار و بدخشان به کافرستان حمله کرده، کافر ها که غافلگیر آمده سلاح درست برای مدافعه نداشتند، تنها در چند نقطه به مقاومت جدی پرداختند. چون از هر طرف در محاصره بودند نمی توانستند یکی به دیگری کمک برسانند و مجبور به تسلیم شدند. (میر محمد صدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، قسمت اول، ص ۴۳۲، سال ۱۳۷۱)

۲۱- در سال ۱۸۹۶م درلندن یک فراخوان برای کمک به کافر ها، از طرف یک عده علمای مشهور (عیسوی) دستخط شده بود، و برای استمداد آخرین اخلاف آریایی ها ندا می کند که اینها با موافقت حکومت انگلیس از طرف امیر عبدالرحمن خان در رشته غلامی کشیده می شوند، نشر می کنند والام کافر ها در آن به گونه جدی خاطر نشان ساخته شده بود. (مارتین فویگت، کافرستان، ص ۹۷)

۲۲- محمد اکبر شورماچ در این رابطه نوشته است: امیر قبل از حمله بر کافرستان چهار دسته فوج را آماده و در محلات معین جا به جا نمود.

دسته اول - شامل سه فوج پیاده و یک فوج رساله و چهاربیرق خاصه دار با توپخانه کوهی و صحرایی تحت قوماندانی کپتان محمد علی خان وکیل سیغانی از راه پنجشیر.

دسته دوم - دوفوج پیاده نظام و هزار نفرقشون ردیفی ازسواره و پیاده با یک بطریه توپخانه تحت قوماندانی سپهسالار غلام حیدرخان چرخنی از طرف اسمار.

دسته سوم - متجاوز از چهار هزار نفر سواره و پیاده نظام با یک بطریه توپخانه کوهی تحت فرمان جنرال کتال خان از راه بدخشان که رهبری جبهه را به نوبت جنرال سید شاه خان و جنرال تاج محمد خان نیز عهده دار بودند.

دسته چهارم - هزارنفر پیاده و سواره ازراه لغمان تحت رهبری اولیاقل خان حاکم لغمان و کمیدان محمد صدیق خان. (نورستان درگستره تاریخ، صص ۶۸۳، ۶۹۰)

۲۳- قوای امیر توانستند درطول زمستان به نقاط مختلف کافرستان خود را برسانند و به گونه سمبولیک نورستان را اشغال نمایند، اما مقاومت ها به شکل جمعی و پراکنده مسلحانه وجود داشته و نمونه آن بغاوت در برابر حاکمان دولت و ملاها درسال ۱۳۱۴ هـ می باشد که صورت گرفت. علاوه بر گزارش های آمده درسراج التواریخ نشان می دهد که مقاومت تا سال ۱۳۱۸ هـ به گونه های مختلف درمناطق مختلف دوام یافته است.

۲۴- من با تمام تلاش توانستم این کتاب را دستیاب نمایم. به احتمال غالب قبل از چاپ درجریان حوادث، ضایع شده و یا نزد کسی محفوظ باشد.

۲۵- نورستانی های قبل از اسلام بت پرست نبودند بلکه معتقدات و آیین خاص خود را داشتند، که ریشه درمذهب ابتدایی آریایی ها داشت.

مذهب مردم کافرستان شامل بر سه رکن عمده :

۱- پرستش ارباب الانواع

۲- پرستش جن ها (که بیشترشکل تابو، را داشت)

۳- بزرگداشت از ارواح نیاکان باتور و جنگاوران شان.

- پرستش ارباب الانواع نورستانی های قدیم به گفته احمدعلی کهزاد، ریشه در معتقدات اولیه هندوآروپایی و هندوآریایی دارد. آنها به مانند آریایی های عصر ویدی، مجموعه ارباب الانواع داشتند که بیشتر از عناصر طبیعی، ترکیب یافته بودند. (تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۲۳ و ۱۶۰)

تحقیقات به عمل آمده نشان داد که کافرهای قدیم هندوکش به حیث کتله آریایی هندوکش مانند سایر قبایل آریایی در اصل مجموعه ارباب الانواع داشتند که با تحولات عصر اوستایی، یما در مقام بالا و عالی قرار گرفت. (کهزاد، افغانستان در پرتو تاریخ، ص ۲۷۹ - ۲۸۰) او همان یما پادشاه آریایی می باشد که به الوهیت رسیده است. (سمیع الله تازه، نگاهی بر سرزمین نورستان، ص ۱۰۸) یما معادل وارونا (رب النوع آسمانها) در عصر ویدی، و اهورامزدا (دانای توانا) در عصر اوستایی می باشد. (تازه، روایات اساطیری آریایی در اساطیر نورستانی، ص ۹۸) به نوشته معاون سر محقق عبدالغفور لیوا ل، یما در دیانت نورستانی های قبل از اسلام همانند زیوس اساطیر یونانی، ژوپیتر اساطیر روم و براهمای اساطیر هندی می باشد. (مجله جاین، شماره جدی - حوت ۱۳۹۴، وزارت اقوام و قبایل و سرحدات)

نورستانی ها قبل از اسلام علاوه بر یما، ارباب الانواع دیگری مانند گبین (خدای جنگ)، بگبین (خدای آب)، ایندر (خدای شراب)، مونی یا مادی (پیامبر یما) دیسانی، کرومی و نیرمالی که معبودان و حامیان زنان و اطفال محسوب می شدند، نیز داشتند، که در تمام کافرستان معروف بودند. گذشته از این ها، در هر محل و قریه، خدایان کوچکتر محلی نیز بودند، که پرستش می شدند، و شمار آنها به ده ها می رسید، که بعضی از آنها به حیث حامی قریه و اهالی آن، شناخته می شدند.

فراموش نباید کرد که کافر ها به یوش (رب النوع شر) نیز معتقد بودند، که بسیار خشن و به انسان شدیداً بیرحم تصور شده که انسانها زنده می بلعد، که معادل ویا شبیه اهریمن دیانت و عقاید اوستایی می باشد. در جمله دلایل

متعدد، این هم یکی از دلایلی است که محققین منشای حیات اجداد نورستانی ها را در حیات مشترک آریایی های بلخ و باختر قرار میدهند.

- باور و عقیده به مداخله جن ها در زندگی انسانها بخش دیگری از معتقدات نورستانی های قبل از اسلام بود. آنها می پنداشتند که جن های نیرومند و مضر می توانند به انسانها صدمه بزنند و معتقد بودند که جن ها به انسان ها مضر هستند. بناءً آنها تصور می نمودند که قله های بلند و صخره های ترسناک کوه ها، جایگاه جن ها بوده در صورت نزدیکی به این محلات باید با اهدای قربانی، حاکمان آنجا ها را راضی و خوشنود ساخت.

- اهالی قدیم نورستان فکر می کردند که ارواح نیاکان بزرگ و جنگاورشان همیشه در حول و حوش آنها قرار دارند. لذا در هنگام جشن ها، مناسبت ها، ارایه قربانی و نذور، ارواح نیاکان خود را دعوت می دادند تا در مراسم شان اشتراک ورزند و به خواست ها و نیازهای شان گوش فرا داده و به داد شان برسند.

کافر ها بدو به دو جهان یعنی جهان بالا که در آن زندگی میکنیم و جهان پائین که بعد از مرگ به آنجا می رویم، معتقد بودند. در جهان پایین تحت سرپرستی شخصی که به نام (ماراملیک) یعنی پادشاه مردگان یاد می شود، قرار می گیرند. در آنجا او نمی گذارد آنها دوباره به جهان بالا یا جهان زنده ها، برگردند. درین عقیده بعداً دیدگاه اسلامی نفوذ نموده، مسایل جهان ماورای طبیعت یا جهان آسمانی، جنت و دوزخ شامل آن گردید.

- مراسم پرستش و عبادات مانند آریایی ها ساده و بی تکلف بوده و شامل بود بر قربانی حیوان، ارایه نذور، برپایی رقص های مذهبی، ودعا خوانی به نام خدایان، جن ها و ارواح نیاکان. آنها رهبر مذهبی داشتند که به نام اوتا یاد می شد که موروثی بود. اوتا مراسم مذهبی و دینی و دعا خوانی را رهبری می نمود.

احمد علی معتمدی می نویسد: مراسم پرستش و قربانی نورستانی های قبل از اسلام عیناً از نمونه های است که در متون ویدایی تذکار رفته است. اساطیر آنها با اساطیر ویدایی شباهت دارد. داستان ها و سرود های آنها قدیم ترین مجموعه مذهبی است، که در حقیقت حکمت و فلسفه نیاکان نورستانی ها یعنی آریاییان از آن سرچشمه می گیرد و در دره های زیبای هندوکش در دل مردمان آزاده آن، از عصر ویدا (هزاره دوم قبل از میلاد) تا عصر ما سینه به سینه انتقال گردیده است. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۶۲، اکادمی علوم افغانستان، کابل ۱۳۷۰)

به گفته دانشمندی مبالغه نیست اگر گفته شود که فرهنگ نورستان قدیم بر زندگی اجتماعی و مذهبی آریاییهای قدیم هند و ایران، به پیمانه زیاد، روشنی انداخته است. (همانجا، ص ۱)

زبانهای آنان به زبان پیشقراولان مهاجمین هندوآریایی به یک مرحله بعدی حتا پیشتر از سانسکریت و ویدا، میرسد. از لحاظ قاموس مذهبی، اکثراً نام های معبودان هندی به نظر میخورد. بعضی اساطیر نورستانیان نیز به افسانه های مذهبی هندی شباهت دارد و میتوان فرض کرد که مذهب آنان نیز مانند زبانهای شان از بسا جهات به زمانه های پیش از ویدایی میرسد.

مقایسه بین دین هندی و مذهب قدیم نورستان ما را موفق به فهمیدن قدیمترین عقاید اولین دسته آریاییانی می سازد که به پنجاب وارد شدند. (معتمدی، مذهب قدیم نورستان، ص ۱۶۱)

نورستانی های قدیم مرده های خود را دفن نمی کردند بلکه در تابوت های کلان چوبی با لباس فاخر دور از قریه در کنار کوه ها می گذاشتند. بعد از پوره شدن یک سال از مرگ میت، تمثال یا مجسمه متوفای جنگجو را ساخته، آن را چرب نموده، در کنار تابوت اش ایستاد می کردند. در واقع همین گونه مجسمه ها بودند که بعد از فتح کافرستان، به دست قوای دولت افتاده است. با مشاهده تعداد فراوان این گونه تمثال ها، افراد و اراکین دولت فکر کردند که مردم کافرستان، بت پرست بودند، در حالیکه چنان نبود.

۲۶- غالباً این اسم پمقان یعنی پغمان امروز باشد، که برخی از نورستانی های کوچ داده شده در آنجا جابه جا ساخته شده بودند.

۲۷- امیر تمام جوانان و خورد سالان نورستانی را به سه دسته تقسیم و شامل کار و وظیفه نمود:

۱- تعدادی از جوانان را به قطعه نظامی که به نام رکابی ها یاد می شدند، شامل خدمت نظامی ساخت.

۲- گروه دیگر جوانان در قطعه نظامی که به نام قطعه اردلی یاد می شدند، و وظیفه گرفتند.

۳- خورد سالان به مکتب خورد سالان شامل و تحت تربیه نظامی گرفته شدند، که بعداً به رتب و مقامات عالی نظامی رسیدند. (محمد اکبر شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، ص ۷۲۷)

۲۸- بدون شک در کنار انتشار دین مبین اسلام، بزرگترین خدمت امیر عبدالرحمن خان برای نورستانی ها این بود که هیچ نورستانی نه به برده گی گرفته شد و نه به برده گی داده شد، آن چیزی که برای نورستانی ها غیر قابل قبول بوده است. رابرتسن نوشته است: کافر ها طبعاً مغرور، شجاع و آزادند چنانچه تا چندین قرن در مقابل حملات دیگران مقاومت ورزیده اند. کافر ها مستحق همانگونه احترام اند که انسان درباره مردمان اصیل باید داشته باشد، یعنی آن طور مردمی، که مرگ را نسبت به قبول یوغ اجانب هزار بار ترجیح می دهند. (نورستان، عبدالغفور، مجله کابل شماره ۷۰ سال ۱۳۱۵)

۲۹- در سال ۱۸۸۵م لارد دوفرین Lord Dufferin ویسرای هند مصمم شد که باید معلومات درستی درباره منابع طبیعی و مردمان هندو کش بدست آید. لهذا اعزام یک هیات را تحت ریاست کلونل لوکهارت Colonel W.Lockhart در ماه جون همان سال از هند، تصویب نمود. هیات در ماه سپتامبر ۱۸۸۵ از کوتل زیدک عبور نموده، از طریق احمد دیوانه به دره باشگل [باشگل یک کلمه چترالی است. چترالی ها نه تنها مردمانیکه در دره باشگل (قسمت بالایی دره شرقی نورستان) زندگی می کنند، باشگلی می نامند، بلکه تمام باشندگان کافرستان را به نام باشگلی یاد می کردند. امکان

دارد این نام از اسم بزرگ که نام یکی از دهات است، گرفته شده باشد. (معمدی، ص ۱۲) رابرتسن به تقلید از مردم چترال، قسمت بالایی دره شرقی نورستان را به نام باشگل و کاتیرگول، قسمت مرکزی را به نام مومن و گاهی مدوگل، و قسمت پایینی را به نام کامدیش ذکر نموده است. [فرود آمد و تا لوت ده (برگمتال) پیش رفت.

لوکهارت بعد از چند روز اقامت در آنجا یک معاهده با کافران بست. این معاهده بین کلونل لوکهارت و سه نفر از سرکردگان قبایل باشگل در قسمت علیای دره، که پسران شان نیز حضور داشتند، انعقاد یافت. موافقتنامه طی مراسم عنعنوی (با تقسیم قلب بز) تصویب شد.

متن موافقتنامه که نقل آن به انگلیسی تهیه شده به مارا Mara تسلیم داده شد تا خود و اخلافش آن را حفظ کنند. موافقتنامه بین لوکهارت به نمایندگی از حکومت انگلیس، سرکرده گان آتی قبایل باشگل به عمل آمد:

۱- مرو (مرا)

۲- ملیک

۳- گلمیر

۴- چنللو = چنلو (پسر مرا)

۵- میرک (پسر ملیک)

۶- شتالوک (پسر گلمیر)

شرایط موافقتنامه این گونه بود:

در صورت تجاوز دشمن بر سرحدات قلمرو تحت الحمايه برتانیه سرکرده گانی که در بالا نامهای شان ذکر شد، مردان کاتی را خواهند فرستاد، تا ناحیه تهدید شده را از حضور دشمن مهاجم، تخلیه نمایند. در مقابل از طرف حکومت بریتانیه برای هریک از سرکرده گان فوق الذکر، ماهانه مبلغ ده روپیه در محل خود شان پرداخته خواهد شد، تا برای خویش اسلحه تهیه بدارند. سرکرده های قبایل باشگل یک افسر و پنجصد سرباز برتانوی را برای تعلیم جوانان قبایل خود نیز می پذیرند. این موافقتنامه با

مراسم تقسیم قلب بز بین سرکرده گان فوق امضا گردید. (احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، ص ۱۶۸)

جنرال ویلیام لوکهارت اولین اروپایی است که به کافرستان قدم گذاشته است. به این شخص وظیفه داده شده بود که کوتل های هندوکش را از نقطه نظر سوق الجیشی تحقیق نماید. در ۱۸۸۵م برای چند روز در حصه جریان بالایی دریای باشگل توقف کرد اما به نسبت اغتشاش مجبور شد، آنجا را ترک و به چترال مراجعت نماید. (دکتر مارتین، کافرستان، ص ۱۴)

در مکتوب محرمانه شماره (۱۰۴۳) مورخ ۶ جون ۱۸۸۵م کوننگهم Cuningham عنوانی کلونل لوکهارت در ماده سوم، وی را چنین هوشدار داده است:

سعی کنید در صورت ممکن به کافرستان داخل شوید . حکومت (انگلیس) خاصاً آرزو دارد تمام معلومات ممکن را درباره مردم و کوتل های آن، به دست آرید. در حال حاضر آرزو این نیست که از کافرستان به کدام منطقه افغانی داخل شوید. بهتر است که مقامات اداری افغانی وجود شما را در کافرستان درک نکنند .

در ماده هفتم می نگارد : تمام مکاتیب بین حکومت هند و مامورین هیات شما باید از ملاحظه شما بگذرد و از مکاتبه با موسسات جغرافیایی و انجمن ها خود داری نمایید. ... وقتی از سرحد عبور می نمایید ، هر قدر کمتر از شما آگاه شوند، بهتر است. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۰)

همچنان مکتوب قلمی محرمانه به تاریخ ۱۵ اگست ۱۸۸۵ م هانری مارتیمر دیورند Henry Mortimer Durand عنوانی اوند تودورچنین تذکر گرفته است: ... امید است کوتل های هندوکش، واخان و بدخشان به درستی توسط لوکهارت و هیات آن مطالعه شود ... به لوکهارت توصیه شده است که از هر گونه نشرات خود داری نماید تا کسی فکری درباره کافرستان نکند. امیر نباید از این قسمت کارما آگاه شود.

همیشه اندکی در این مورد اندیشه داشته ام مبدا تفنگ های پر کرده ی ما به سوی قبایل آزاد خاصاً کافران دور بخورد ، مرحله نخستین انقیاد آنان خواهد بود. علاوه بر آن آرزو ندارم حرکات لوکهارت به روسها انتشار یابد.

هدف سفر هیات لوکهارت از مکتوب مورخ ۲۸ اگست ۱۸۸۵ ، دوفرین Duffrin عنوانی لارد چرچیل Churchile به خوبی روشن می گردد. چه موصوف در ماده دوم مکتوب خویش نوشته است که مرام شان از فرستادن لوکهارت این است که مناسبات دوستانه با حکمران چترال مهتر امان الملک برقرار نمایم و اطلاعات درست درباره سرک ها، کوتل ها، منابع و باشندگان چترال و منطقه شمال شرق هندوکش به دست آید. در ماده سوم نوشته است که علاوه بر آن آرزوی ما این است اگر ممکن باشد مناسبات دوستانه با کافرستان قایم نمایم و خلای معلومات خویش را بپرکنیم.

در دوم فیروزی سال ۱۸۸۶ م از هند به امیر عبدالرحمن خان نامه فرستاده می شود که هیات کلونل لوکهارت از واکان بدخشان عبور کرده در ۲۵ مارچ ۱۸۸۶ م همین که زمستان بگذرد، داخل کافرستان می شود و در صورتی که در مورد سفر هیات موصوف اعتراضی نداشته باشد، التجا کرده است تا موضوع را به مامورین خویش ابلاغ نمایند.

امیر عبدالرحمن خان طی نامه مورخ ۲۳ مارچ ۱۸۸۶ از دستور خویش به مامورین سرحدی اطمینان میدهد، اما طی مکتوب مورخ ۱۰ اپریل ۱۸۸۶ عنوانی ویسرای هند نوشت که هدف رفتن هیات کلونل لوکهارت را به کافرستان نمیداند و موافقت خود را دریغ می دارد، تا اینکه هدف حرکت هیات واضح نگردد.

در ۲۲ اپریل ۱۸۸۶ م جواب نامه را حاصل میدارد که هدف هیات محض گرفتن اطلاعات درباره سرزمین و مردم آن می باشد و حکومت هند برتانوی هرگز در فکر اشغال کافرستان نیست.

امیر عبدالرحمن خان مکتوب فوق الذکر را اطمینان داده می نگارد که به هیات اجازه داده نمی شود که از بدخشان به کافرستان داخل شود.

به تاریخ ۹ جون ۱۸۸۶ م به امیر موصوف نامه ی فرستاده می شود و در آن اطلاع می دهد که هیات کلونل لوکهارت قبلا به طرف واخان حرکت کرده است و ویسرا اظهار امیدواری کرده است که امیر تصمیم خود را عوض نماید.

در ۱۶ جون ۱۸۸۶ تلگرام به معاون کمیساری پشاور فرستاده می شود و در آن به موصوف دستور داده است که پیام فوری را به امیر صادر کند که هیات لوکهارت راپور داده است که به مشکلات زیادی گرفتار بوده و درخواست پول و مواد را نموده است. ویسرا از امیر توقع دارد که او امر فوری صادر نماید که با هیات رفتار دوستانه شود و از مهمانوازی برخوردار گردد.

در ۲۲ جون ۱۸۸۶ م امیر عبدالرحمن خان در جواب مکتوب ۹ جون ۱۸۸۶ اطمینان داده و رفتن هیات موصوف را ممانعت می کند، زیرا آشوب های در حال بروز است. (احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، صص ۱۶۸، ۱۷۱)

۳۰- یک نوع دیگر اردو را خاصه دار می گفتند که مرکب از دسته جات بوده، هر دسته عبارت از صد نفر به زیر دست یک نفر صد باشی بوده و افسر بزرگ این دسته جات را سرهنگ می گفتند. سرتیپ هم داشتند که برهشتصد نفر یک نفر سرتیپ مقرر بود. (میرزا محمد طاهر، خاندان فیض، ص ۴۵، اثر قلمی)

۳۱- ده دم - نام قدیمی مرکز ولایت کنر است که بدون شک در زمان چغتائیان گذاشته شده است که در زبان دری به معنای قریه اول، قریه نزدیک ویا قریه دم، می باشد. این قریه که به مرکز فرماندهی چغتائیان که در پوزه چغان بود موقعیت داشت، نزدیک بوده و به این سبب به نام ده دم، معروف شده است. این نام ویا نام این قریه با پیروی از نام دری آن، در پشتو نیز به نام دم کلی یاد شده است. کاربرد کلمه دم، در زبان پشتو با ترکیب کلی، نشان مید هد که پشتون ها بعد ها وارد این محل شده اند. ده دم مرکز ولایت کنر در زمان حکمروایی چغتائیان به نام چغتایان سرای، بعداً

به نام چغان سرای و سپس چغسرای مسما شد. چغسرای اکنون مرکز ولایت کتر بوده، نام رسمی آن، اسعد آباد می باشد.

بابردمورد چغان سرای نوشته است: حینیکه درسال ۹۲۰ هـ وارد چغانسرای شدم بر مزار میرسیدعلی همدانی که در اینجا می باشد، بقه آباد کردم. بلوک چغان سرای مشتمل بر یک دهکده است و ساحه آن محدود است و در مدخل کافرستان افتاده. اگر چه باشندگان آن مسلمان هستند ولی با کافرها مزج شده اند، و طبق عرف و عادات اینها زندگانی می کنند.

(احمدعلی کهزاد، از سروبی تا اسمار، ص ۱۷)

۳۲- الفنستون درباره ویژه گی های روابط نورستانی های قبل از اسلام با مردم مناطق همجوارشان که با هم همکیش نبودند، نوشته است: خصوصیت ویژه کافرها دشمنی، خصومت و جنگ متواتر با دشمنان مذهبی شان است، که از آنها نفرت دارند. در واقع گروه گروه و دسته دسته از مخالفان عقیدوی آنها به دفعات بر سرزمین شان یورش می برند تا برده به دست آورند، که تا حال (۱۸۳۸ م) یک یا دو حمله بزرگی را نموده اند. در حدود سی سال قبل علیه آنها یک جهاد سرتاسری اعلام شد. خان بدخشان کم از کم یک شهزاده قشقار و پادشاه (پاچا) کتر، باز با جور و چندین خان یوسفزایی علیه شان متحد شدند و بر سرزمین شان یورش بردند ولی آنها با وجود موفقیت نتوانستند در آنجا تاب مقاومت آرند و با قبول تلفات، ناگزیر شدند که این سرزمین را ترک نمایند. (سمیع الله تازه، ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۴۰)

۳۳- میرزا محمد طاهر تشکیلات سپاه پیاده نظام آن وقت مشرقی را این گونه معرفی می کند: فوج یا سپاه پیاده مرکب از چند کندک بود. هر کندک هزار نفری بوده و در فی کندک پنجاه نفر باجه نواز بودند. یک نفر کرنیل و یک نفر کمیدان به حیث نایب کندک مشر و یک نفر سارجن و دو کپتان در همان یک کندک می بود. هر کپتان بالای دو صوبدار و هر صوبدار بالای پنجاه نفر سپاهی مقرر بود.

یک صنف توپچی بود که ششصد نفر سپاهی داشت و یک کمیدان یک رجمت سوار رساله بود که هشتصد نفر مشتمله هشت طرب و هر طرب

یکصد نفر سوار داشت تحت اداره یک نفر اجیدان که حثیت کمیدان را دارا بود. نوع دیگر را خاصه دار می گفتند که مرکب از دسته جات بوده هر دسته عبارت از صد نفر به زیر دست یک نفر صد باشی و افسر بزرگ این دسته جات را سرهنگ می گفتند. سرتیپ ها هم داشتند که برهشتصد نفر یک سرتیپ تقرر داشت. (خاندان فیض، دستنویس، ص ۴۴)

یک نوع ملازمین دیگر هم بودند که آن را کوتوالی می نامیدند. آنها مخصوص به نزد کوتوال ها یعنی قوماندان های کوتوالی نفری خوش به رضا از خود اهالی سمت مشرقی جمع شده اجرای امورات منطقه را میداشتند. وهم چهارصد نفر نوکر در اسمار بودند که عوض معاش زمین سرکاری برای شان داده شده به تهنجات نورستان و دانگام و غیره خدمات نورستان مصروف بودند. منصبداران شان به نام ملک یا دمی شدند. (خاندان فیض، ص ۴۵)

۳۴- امیر عبدالرحمن خان با درک روابطش با هند برتانوی طی یک اقدام به منظور تحکیم متصرفات خود بسیاری از قلمروهای واقع در سرحد هند و افغان را تحت کنترل خود در آورد که موجب رنجش و سو تفاهم بین امیر و وایسرای هند، گردید.

در دسمبر ۱۸۹۱ م غلام حیدرخان قوماندان اعلائی امیر اسمار را اشغال نمود و خان آنجا تیمور میرزا شاه در سال ۱۸۸۷ م تابعیت خود را برای امیر اعلان نموده بود. با این اقدام، امیر موصوف اسباب رنجش حکومت هند را فراهم کرد. انگلیس ها اصرار ورزیدند که افغان ها آن منطقه را تخلیه نمایند مگر امیر تسلیم نشد. از اینکه امیر از استرداد مناطق اشغال شده امتناع ورزید، انگلیس ها آرزو خاظر شدند. (افغانستان و هند برتانوی ۱۹۰۷-۱۷۹۳، ص ۲۵۱-۲۵۲، اصغر حسن بلگرامی، ترجمه عبدالوهاب فنایی، اکادمی علوم افغانستان، کابل ۱۳۶۱)

با وجود اصرار برتانیه امیر عبدالرحمن خان اسمار را نسبت موقف و اهمیت استراتژیک آن برای افغانستان که در یک نقطه مرکزی بالای ولایت جلال آباد واقع و راه مواصلاتی به سوی چترال و پامیرات را کنترل می کند،

واگذار نشد. امیر اهمیت اسمار را برای سلطنت افغانستان مساوی و معادل هرات و قندهار میدانست. (همان کتاب، ص ۲۵۶)

مطابق موافقتنامه ۱۲ نوامبر ۱۸۹۳ م که توافق و توصل به آن قسماً نسبت شکیبایی، درایت و صمیمیت سرمورتیردیورند بود که به امیر اجازه داده شد تا واکخان اسمار و وادی بالای آن، نورستان، مهمند و یک قسمت وزیرستان را به قلمرو خود محفوظ بدارد. از طرف دیگر امیر متعهد گردید که در امور سوات و باجور مداخله نکرده و از ادعای خود بر قلمروهای تحت اشغال انگلیس به شمول داوار (دور)، وادی کرم، جاجی و چمن جدید منصرف شود. (همانجا)

۳۵- در مکاتیب از هند، پشاور روزنامه چه محرمانه شماره (۱۸) مورخ ۲۲ اگست ۱۸۹۲ ذکر است که: گزارش رسیده که علاقه مومند مورد تهاجم کافران کامدیش واقع شده است و تعداد زیاد صافی های دره پیچ را کشته اند. ملکان دره پیچ نزد امیر کابل رفته خواهش نموده اند تا غلام حیدر خان را هدایت دهد که آنها را کمک نماید. ... گزارش دیگر حاکیست که مردم دیر از دست تهاجم کافران سخت در رنج اند. (معمدی، ص ۱۷۵)

۳۶- در ۱۱ مارچ ۱۸۹۲ م غلام حیدرخان (۲۳۰) کافر را از کمپ خود مرخص کرد. اما قبل از مرخصی از آنها تعهد شفاهی گرفت که به حکومت کابل وفادار باشند. آنان دو بار شتر بتان و پنج بار شتر تیروکمان و دیگر سلاح های شان را که در کافرستان استعمال می کردند، به امیر تقدیم کردند. (معمدی، ص ۱۷۵)

۳۷- ۲۳ فبروری ۱۸۹۲ از مکاتیب هند جلد (۶۵) روزنامه چه محرمانه از پشاور شماره (۵) تحت عنوان عمرا خان و کافرستان آمده است:

وقتی که قبایل کافر در زمستان در کرانه های چترال و دریای کنر فرود می آیند مسلمانان باجور در فرصت های مناسب بالای آنان تاخت و تاز و حمله ناگهانی میکنند. اطفال و دارایی های شان را به یغما برده، به فروش می رسانند.

به ادامه این رسم و رواج یک گروه تاراج کننده گان باجور اخیراً به کلبه کافری که در کنار چترال واقع بود حمله کردند اما کافران سه تن آنها را دستگیر و دست های شان را قطع نمودند. عمراخان به غرض انتقام به وسیله ریسمان ها از دریا موفقانه عبور نمود. بعد از جنگ سه مرد پنج زن و یک تعداد زیاد بز را به غنیمت گرفت. اما در مراجعت هفده نفر از همراهان جندول به دریا افتادند که از آنجمله چهارده نفرشان غرق گردیدند. یک زن از جمله پنج زن راعمراخان به غلام خان اسمار طور تحفه فرستاد. یکی از زنان که زیبا و خوش اندام بود احتمالاً زن یکی از سرکرده گان کافر بوده باشد، برای استرداد آن، کافران سه هزار روپیه پیشنهاد کردند. اما عمراخان این پیشنهاد را رد کرد.

در بین قبایل کافر فروش زن و دختر بسیار قابل اعتراض است اما در مقابل رهایی یک محبوس یا گروگان زنان بری (برده) را در مبادله به طرف متخاصم می دهند. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۴)

۳۸- مورگنسترن نوشته است گجرها لهجه هندوآریایی را از میدان های هندوستان با خود آورده اند. گویند آنها اصلاً از شاخه راجپوت گجرات هندوستان اند که زمانه آنها را به اینجا آورده است و یا انگلیس ها به مقاصد خود به این منطقه کوچ داده اند. بعضی به این عقیده اند که آنها از مناطق دیر و سوات و کوهستان هزاره به اینجا آمده اند.

هنری والتریلیو درین مورد می نویسد: جت ها در افغانستان به نام گجر شناخت می شوند که یک اصطلاح هندی و افاده کننده گله بان و دهقان بوده و به تعداد زیاد در منطقه یوسفزی و بخصوص در تپه زار های سوات، بونیر، و باجور یافت می شوند. (نژاد افغانستان، ترجمه دکتر لعل زاد، ص ۲۸، انتشارات سعید ۱۳۹۱)

حکایت محلی حاکی است وقتی که اهالی کامدیش با گجرها که چند فامیل بودند آشنا شدند، آنها را در دره ناپری جا به جا ساختند. (سمیع الله تازه، ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۳۱۴)

۳۹- در اکتوبر سال ۱۸۹۰م نخستن بار جورج رابرتسن سفر مختصری به کامدیش (قسمت سفلی دره باشگل) نمود. سفر او وظیفه خاص بود که از طرف شعبه خارجی حکومت هند در گزارش محرمانه شماره (۹۶۵) ذکر شده است:

... او نوشت به نظر من جای تاسف است که یک نژاد خوب نیرومند چون کافران، زیر یوغ امیر یا مهتر و یا فاتح دیگری در آیند و دوستی و معاونت آنان را حکومت برتانیه برای همیشه از دست بدهد. آیا لازم است چنین شود بخشنده گان تفنگ ها، دهنده گان کمک های مالی دولت به خوبی حالی خواهند شد که هجوم از کافرستان به موافقه آنان نخواهد بود. اگر دلیلی پیدا شود شاید این باشد که افسران انگلیس از منطقه دیدن کرده اند.

این شاید یک خیال باشد که فرض کنیم قبایل کافر برای همیشه با هم ملحق می گردند و یک ملت واحد را تشکیل می دهند اما این کار متقاضی دقت و فداکاری است شاید علایق مشترک را پدید آورد که برای توحید آنان بکار آید و این امر برای آن است که آنها از راه اتحاد به جلوگیری مهاجم قادر گردند و این عمل سال های طولانی را ایجاب می کند.

در عین زمان برای تشویق و امید وار ساختن و سلوک دوستانه آنان با انگلیس میتوان کارهای دیگر انجام داد و به آنها نشان داد که تمام پیشروی ها از جانب ما مشفقانه و از روی نیکخواهی است. چانه زدن ها و تحفه های بی جا آنها را به طور دایم دلسرد می سازد. هرگاه دوستی بین آنها یک بار از روی پرداخت روپیه ارزیابی و متداول شود، توقعات خویش را چندان توسعه می دهند که قبولش دشوار باشد. اکنون روابط شان با ما خوب است باید همینطور باقی بماند و اگر نه دوستی آنان به قهر تبدیل شده، دشمنان ناراضی خواهند شد. مردم کامدیش به هرحال مدتیست که از افغانها و چترالی ها در هراس اند. (احمد علی معتمدی، مذهب قدیم نورستان، ص ۱۶۹)

۴۰- یادداشت ماورای سرحد مکتوب شماره (۲) مورخ (۲) جنوری ۱۸۹۵ گلگیت، چترال، دره سند. روابط بین عمرا خان و مهتر نظام الملک

بیش از پیش متشنج شده است. یک کاروان برنج که از سوات برای مهتر روان می شد، به اساس اوامر عمرامراخان توسط شیرافضل یکی از پیروان او در دیرگشتانده شده است. در حال حاضر در حدود شصت چترالی در آنجا پناهنده شده اند.

مهترپلانی جهت تلافی آن طرح کرده است. عمرامراخان به این تازه گی به کافران کامدیش احوال فرستاده و از آنها خواهش نموده که با او دوست شوند و به آنها اجازه داده تا به نصرت تجارت نمایند. کافران موضوع را با نظام الملک در میان گذاشتند و او آنها را نصیحت کرد که پیشنهاد عمرامراخان را قبول نکنند. هرگاه خلاف عمرامراخان باشند، هرنوع معاونت را با آنها خواهد کرد. (معمدی، ص ۱۷۷)

۴۱- نفوذ اسلام در کافرستان حتا در زمان سفر رابرت سن به کافرستان (۱۸۹۰ - ۱۸۹۱ م) آغاز شده بود. او نوشته است که دهات کنار و اطراف کافرستان تقریباً دین خود را عوض نموده و دین اسلام را شعار خود ساخته اند. به این ترتیب در ساحل چپ دریای باشگل قریه های وجود داشت که اهالی آن عموماً به دین اسلام داخل شده بودند. در وادی وایگل خصوصاً دین اسلام خود را وسعت داده بودند.

او می نویسد که چگونه مردم یک قریه ارباب الانواع خود را معدوم و نیست کردند، دین قدیمی در وادی پارون دیرتر دوام آورد، اما محوو ویرانی مکانهای دینی دره باشگل کافرستان از همه بیشتر در هنگام سفر جنگی غلام حیدرخان به وقوع پیوست. (دکتر فویگت، ص ۹۸)

هرچه از بتخانه وبت بود بشکست و بسوخت

شد مساجد هم نماز و بانگ ها دروی استوار

(میرزا شیر احمد خان)

۴۲- در مکاتیب هند جلد (۵۵) پشاور روزنامه چه محرمانه شماره (۷) مورخ ۱۷ اپریل ۱۸۸۸ ذکر است که : ۵ - ۱۰ کافر سیاهپوش از طریق کنر به جلال آباد رسیدند تا به حضور امیر باریاب شوند. آنان به امیر اظهار کردند که در منطقه شان سه هزار خانوار امرار حیات می کنند که هریک با هم کینه می

ورزند و خواهش کردند که آنان را با اسلحه گرم تقویت و حمایت کند. ایشان حاضراند قبایل خویش را مجبور سازند تا تسلیم وی شوند. امیر موافقه کرد به کلونل محمد امین در کنرها نوشت که به آنان معاونت کند. (معمدی، ص ۱۷۴)

۴۳- احتمالاً این اسم نیشی گرام باشد. زیرا مردم نیشه گام که مربوط ولسوالی اسمار بود، از قبل مسلمان بوده اند.

۴۴- عمراخان طی نامه ی به نظام الملک مهترچترال نوشته است: بدون سبب و یا دلیلی قبایل کافر پیوسته به جندول دست به چپاول می زنند و سرک بین دیر و چترال بسیار بی امنیت است. در زمان مهتر امان الملک سرک آنطرف لاوری حتا برای یک نفرمسافر مصون بود؛ اما حالا سرک آنقدر نامصون است که من مجبور می شوم ۸۰ - ۱۰۰ نفرمحافظ بادهسته امنیتی حکومت برتانوی ارسال نمایم. ... اگر آرزوی حفظ روابط دوستانه را با من دارید، مانع تاخت و تاز قبایل کافر شوید تا به قلمرو من تجاوز نکنند. (معمدی، ص ۱۷۶)

۴۵- عمال بریتانیا با به کاربرد زور و رشوه نفوذ خود را روز تا روز بیشتر در قلب منطقه قبایلی به استقامت افغانستان گسترش میدادند. امیربا آگاهی از این اوضاع، پیش از آمدن هیات انگلیس جهت تعیین سرحدات شرقی، سعی کرد تمام مناطقی را که تصرف برآن عملاً امکان پذیر بود، توسط اردوی افغانستان اشغال نماید. چنانچه دره کتر را که در تسخیر بعدی کافرستان نقش قاطع داشت، توسط سپهسالار چرخی تامین کرد. (میرمحمد صدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، قسمت اول، ص ۴۱۵، سال ۱۳۷۱، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان)

امیر با فتح اسمار و ارناوی موفق شد تا یگانه راه ارتباطی کافرستان را با جهان خارج قطع نماید و بعد از آن در سال ۱۸۹۵ به فتح آن اقدام نمود. از نگاه سوق الجیشی جغرافیایی میتوان گفت که الحاق کافرستان به افغانستان خساراتی را که از ناحیه جدایی بعضی از نقاط سرحدی به اساس معاهده

دیورند رخ داده بود، تاحدی جبران کرد. (میرمحمد صدیق فرهنگ، افغانستان در پنج قرن اخیر، ج ۱، قسمت اول، ص ۴۱۸، سال ۱۳۷۱)

۴۶- میرغلام محمد غبار با بد بینی ایکه که از نظام داشت، واقعه را به گونه دیگر نو شته است. در سال ۱۸۹۴م یک نفر سپاهی حین رسم گذشت عسکری پای غلط انداخت. کمیدان عبدالملک خان نورستانی (معروف به ملک سفید) جوان در باری، سپاهی را دشنام ناموس داد. سپاهی از صف خارج شده و کمیدان را به گلوله تفنگ از اسپ پایین انداخت. همینکه این سپاهی به دربار امیر برده شد گفت کمیدان دشنام داد و من او را کشتم، علت دیگری درین نیست. امیر امر کرد که او را با جنرال فرقه رستم خان تحت شکنجه قرار دهند تا اعتراف نمایند.

سپاهی درجاده کوتوالی به درختی بسته شد و سه روز و شب تحت اقسام شکنجه قرار گرفت. از جمله با حلقه ای از خمیر سر او را به شکل کاسه ای در آورده و روغن جوشان در بین آن می ریختند. سپاهی بیهوش بوده و علامه زنده گی او این بود که گاهی چشمان خون آلودش باز می شد، تا از زحمت زنده گی برست. (میرغلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ چهارم، ص ۶۵۶)

محمد اکبر شورماچ در مورد عبدالملک خان نوشته است : طفل ده ساله از آغیل واقع چراگاه دره کانتیوا توسط یکی از باشندگان بدخشان ربوده مستقیماً به میر بدخشان می سپارد. امیر عبدالرحمن خان با شنیدن این قضیه به میر مذکور امر کرد که طفل را به کابل بفرستد. میر مذکور بدون معطلی طفل را حضور امیر تسلیم کرد و نام او را عبدالملک گذاشتند.

طفل مذکور در صف غلام بچه های امیر قرار گرفته نزد امیر رسوخ و منزلت عالی کسب نمود. بعد از مدتی به رتبه کمیدانی ارتقا نموده، خار چشم رقیان گردید. موصوف بنابر دسیسه، توسط یکی از افراد قطعه مربوط خودش در میدان تعلیم به اثر فیر تفنگ به قتل رسید. (نورستان در گستره تاریخ، ص ۵۶۳)

غبار درمورد جنرال رستم نوشته می کند که جنرال رستم مرد قوی پیکر دلیر و کم سخن، در اسپان بلند می نشست و روی لباس ابره کمر بند زرین می بست و شمشیر می آویخت. او حاضر بود به یک اشاره امیر شهری به تل خاکی مبدل کند و اینک او را مثل سگی در زنجیر زیر گنبد کوتوالی و معبر عام میخ کردند و از سبیدی که در پشت او بسته بودند، آب، نمک و نان نمک بخورد و امیدادند و با برچه او را بیدار نگه میداشتند. آخر چشمان جنرال بسته شده و با فرو بردن برچه در پشت و پهلویش باز نگردید. (افغانستان در مسیر تاریخ، چاپ چهارم، ص ۶۵۶)

۴۷- سرهنری مارتینرند دیورند متولد ۱۴ فبروری ۱۸۵۰م پسر میجر جنرال سر ایچ، ایم دیورند در سال ۱۸۷۳م در خدمت کشوری بنگال شامل شد و در سال ۱۸۷۹م سکرتر سیاسی رابرتس در کابل بود. از سال ۱۸۸۴ - ۱۸۹۴م سکرتر امور خارجه حکومت هند و بعد از آن سفیر انگلیس در تهران، مادرید و واشنگتن بود. (عبدالحی حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، ص ۳۰۰، کتابخانه دانش، ۱۳۷۷)

۴۸- در مکتوب مورخ ۲۲ مارچ ۱۸۹۶ تحت عنوان مکاتیب از هند جلد (۶۵) پشاور روزنامه چه محرمانه شماره (۷) آمده است: عمراخان به دهکده کافران حمله برده در حدود دوازده هزار بز، گاو، نرگاو را از کافران به تاراج گرفت و اراده دارد که حمله دیگر را بعد از (۲۶) اپریل به دهکده کافران انجام دهد. دو نفر از سرکرده گان کافرها که توسط عمراخان اسیر شده اند، یکی آن میرک نام دارد که چندین بار بالای مسلمانان تاخت و تاز نموده و تعداد زیاد را به قتل رسانیده است، و از طرف قبیله لقب (بتور) یعنی بهادر، را حاصل کرده است.

عمراخان اراده داشت او را بکشد، بعد تصمیم خود را تغییر داده او را نزد برادر خود محمد شاه خان فرستاد. میرک اکنون مسلمان شده است. عمراخان هدایت داد قبل از آنکه میرک توقع رهایی نماید، نزد خانواده اش فرستاده شود. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۵)

۴۹- برای تفصیل بیشتر مربوط به موضوع تعیین سرحد میان افغانستان و هند برتانوی به صفحه ۹۷۰ سراج التواریخ چاپ ۱۳۳۳ مراجعه فرمایید.

امیر عبدالرحمن خان در مورد تعیین سرحدات نوشته است: در زمان ضعف سلطنت حکمرانی جدم امیر دوست محمد خان دولت انگلیس این فرصت را مغتنم شمرده بعضی از ولایات را از سرحدات افغانستان مجزا نموده، تحت حمایت خود در آورد. مجدداً در ایام امیر شیرعلی خان و محمد یعقوب خان جلگه کرم و دره خیبر و قدری از خاک پشنگ و بعضی نقاط دیگر از افغانستان گرفتند و در زمان حکمرانی خودم هم با وجودی که من قویاً ایستادگی کردم، باز اجزای حکومت لرد لانسدون فرمانروای هندوستان، ماموران مرا از محل بلند خیل و وزیرستان و سایر نقاط اخراج کردند، و تهدید نمودند اگر بیرون نروید، سرنیزه های عساکر دولت انگلیس به طرف کابل کشیده خواهد شد، و ایستگاه راه آهن چمن نو را هم بدون اجازه من یا اذن ملت من، در خاک مملکت من بنا نمودند.

اگرچه سفارت مارتیمورند دوران یک قسم عوض به من داد و این مطلب را اصلاح نمود. من هم کاملاً قانع و راضی می باشم. زیرا که از آنچه در دوستی با دولت انگلیس باخته ام، بیشتر از آن، به دست من آمده است.

این مطلب را محض آن اظهار میدارم که اگر چه دولت انگلستان قطعاً از قطعات مملکت افغانستان را لازم ندارد، ولی باز ابداً موقعی را از دست نمی دهد که قطعه را از مملکت مذکور هنگام فرصت به دست آورد. این دولت بیشتر از دولت روس، از ما گرفته است. (تاج التواریخ، ص ۴۸۹، کابل ۱۳۷۳)

۵۰- میرزا محمد طاهر در مورد نقش پدرش (میرزا شیر احمد خان) در هنگام مشخص ساختن سرحد هند بریتانوی و افغانستان در حدود اسمار و نورستان در رساله دستنویس خود تحت عنوان (خانندان فیض) می نویسد: نماینده گان بریتانیا بنابر دسایس که ممزوج نژاد شان است می خواستند که نورستان را تماماً در حدود خود بیاورند لذا در پیشنهاد خود نوشته بودند

که از ارنوی با باشگل تعلق بریتانیا باشد. حال آنکه با این لفظ هیچ یک قریه در سرحد شناخته نمی شد.

انگریزان خیال داشتند که هیات اسلامی (افغانی) باشگل را خیال کدام قریه کوچکی متصل ارنوی دانسته به ما واگذار خواهند شد و در وقت تصفیه حدود که سند به دست بیاوریم ثابت خواهیم نمود که مراد از باشگل نورستان بوده و حدود نورستان وابسته است به بدخشان و خان آباد (شاید منظور نویسنده و اخان باشد).

پس پدرم که منشی هیات اسلامی و مطلع دسایس انگریزی بود، بخوض وغور دریافت که مراد از باشگل کدام خطه ایست ماورای دریاچه ارنوی به جانب جنوب دریای کنر واسمار بوده، و شاید باشگل کدام تپه نامعلومی که به اهالی هم ظاهر نیست خواهد بود. چه فکر کرد که هموزن باشگل کدام قریه خواهد بود. دریافت که در نورستان قریه مسمی به بزگل است. پس صنعت تحریر را بجا کرده به جواب پرداخت که شما نوشته اید ارنوی یا باشگل از ما باشد. درین دو، ارنوی را به شما گذاشته، باشگل را بخود وابسته نمودیم.

انگریزان در جواب نوشتند که ارنوی یا باشگل نبوده ارنوی با باشگل است. .... اگر نویسنده مدقق نمی بود، چه میدانست که ارنوی به جانب جنوب دریاست. شاید فکر می کرد، پهلوی آن کدام موضع به این اسم مسمی بوده و باشگل از ارنوی به مسافه سی میل دورتر و به جانب شمال دریا واقع و آنهم به تغیر نام، چه بزگل در نورستان واقع در دره لندی سین است و آن خطه را مجموعاً لندی سین می خوانند. ارنوی که یک قریه کوچک است، به انگریزان گذاشته و دره لندی سین را که تخمیناً پنجاه میل طول وسی میل عرض دارد، به فضل خدا، در نتیجه جواب و سوال متعدد، تمام دره اسمار را، از خود کردند. (ص ۵۸)

دسیسه دیگر را انگریزان در حدود اسمار به کار برده و حدود خود دشت زربت را به امیر عبدالرحمن خان نشان داده بودند، که از جانب غرب دشت کوچکی است و هیات اسلامی ما دشت نمربت را که ماورای دریای لندی

سین افتاده نشان دادند، که مسافه بین زربت و نمربت از هشتاد میل بیش است. ... امیر عبدالرحمن خان به هیات حد بخشی خود امر داد که خط فاصل را بالای زربت بگذرانید. هیات ما برای امیر عبدالرحمن خان عرض نمودند که شما به چشم سر این حدود پریچ را ملاحظه نکرده اید. اگر ما درگذر شویم، تمام نورستان و بریکوت الی اسمار همه از دست ما می رود و این خیانت بزرگی است به حکومت و ملت و روز قیامت خداوند تعالی از ما می پرسد، جواب خدا را گفته نمی توانیم. هرگاه شما این حدود را به انگریز ها می گذارید هیات دیگری را مقرر داشته، ما را موقوف سازید. و الا چیزی که ما در خلال مذاکرات خود با انگریز ها کرده و می کنیم و خللی رخنما شد، جوابده می باشیم. امیر عبدالرحمن خان در جواب عرض اظهار خوشنودی نموده، اختیار به خود هیات داد تا فیصله به همان نمربت شد. ... نمربت به تمام از حدود جغرافیایی و طبیعی و قومی مردم اسمار و نورستان خارج بوده و زربت د حدود دره کنرها به منزله سینه واقع است که تا شیوه و بهسود زیر او می باشد. (ص ۵۸)

۵۱- داکتر حسن کاوون در مقاله تحت نام (نورستان) نوشته است: تا سال ۱۸۹۵ که هند برتانوی توسط منطقه قبایل نشین نیمه آزاد پشتون از نورستانی ها جدا شده بود قادر به این نبود که با نورستانی ها روابط مستقیم و نزدیک قایم نماید. لذا از طریق مهترچترال که بر نورستانی های باشگل هیچ نفوذ نداشت، تماس غیر مستقیم خود را حفظ نماید.

دره باشگل یا نورستان شرقی که در کنوانسیون کابل توسط دیورند یک منطقه تحت نفوذ حکومت هند برتانوی شمرده شده بود، از آنجای که امیر از موقعیت جغرافیایی باشگل و ارناوی معلومات دقیق نداشت لذا به اشتباه به آن موافقت نشان داد بود. دو سال بعد در هنگام تعیین سرحدات امیر عبدالرحمن خان تهدید کرد که اگر تا آخرین خانه کافرستان به دستش نیاید، مذاکرات را ترک خواهد گفت. بناءً حکومت هند برتانوی از ادعایش بر نورستان صرف نظر کرد. (سمیع الله تازه، ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۱۰)

۵۲- در سال ۱۸۹۰ م شخصی به نام ملا خلیل به اتفاق مریدان ملا نجم الدین جمع کثیری از اقوام سالارزی، مهمند و غیره را علیه مردم کافرستان برانگیخت کافران از امیر عبدالرحمن حمایت خواستند. امیر مهاجمین را مغلوب نموده چون بالای رعیت امیر هجوم برده بودند، دو هزار افغانی جریمه شدند. (معمدی، ص ۱۹)

۵۳- ۲۲ سپتامبر ۱۸۹۵ مکاتیب از هند جلد (۸۳) نماینده گی گلگیت.

۱- کافران کامدیش قاصدان را با اخبار ذیل نزد مهتر چترال فرستادند.

الف- در مذاکره با سپهسالار (غلام حیدرخان) بعضی کافران موافقه کردند که به دین اسلام مشرف شوند، اما درخواست کردند که تنها چند نفر ملا به منطقه شان فرستاده شوند، تا آنها را تعلیمات اسلامی بدهند و هیچ عسکری به کافرستان فرستاده نشود، و امیر آن باج را که به چترال می پرداختیم قبول نماید.

سپهسالار این شرط را قبول نکرد و به آنها گفت که علاوه بر اینکه دین اسلام را قبول می کنید، عشر عایدات را هم بردارید. باید به کشیدن سرک به کافرستان موافقه نمایید و یکصد و بیست نفر را به خدمت عسکری و چند دخترزیا را نیز برای حرم بدهید.

کافران فکر کردند که شرایط بسیار سخت است و تصمیم گرفتند که جنگ نمایند.

ب- لشکر افغانی در ماورای گوردیش پیشرفت کرده اند.

ج- یک شیخ (کافر مسلمان شده) و دو افغانی به حیث نماینده به کامدیش فرستاده شدند. کافران شیخ را پس فرستادند اما دو نفر افغانی را نگهداشتند و هم درخواست نموده اند که در صورت شکست در مقابل امیر به ایشان اجازه پناهنده گی در اراضی چترال داده شود. درخواست اخیر توسط مهتر چترال به معاون نماینده گی انگلیس رجعت داده شد. (معمدی، ص ۱۷۷)

۵۴- گرچه حملات و لشکر کشی قوای امیر به کافرستان از چهار سمت در عین زمان آغاز یافت ولی پیشبرد جنگ در شرق کافرستان از اهمیت خاص به جهت برخورداری بود که این منطقه در سرحد هند برتانوی قرار داشته نزاکت

باریک سیاسی را دارا بوده است. کسب پیروزی در آنجا شاید تا حدی هم مرهون هوشیاری سیاسی و نظامی سپهسالار غلام حیدرخان چرخ‌ی بوده است. (سمیع الله تازه، ریشه‌های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۱۹)

۵۵- دکتر حسن کاوون نوشته است که این گونه واقعه دوازده بار واقع شده است. (ریشه‌های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۱۲) بدون شک این یک نوع تکتیک جنگی در کافرستان بوده است تا نیروهای مهاجم هیچگونه زمینه و امکانات پایداری و اشغال دوامدار منطقه را نداشته باشند.

۵۶- از سال ۱۸۸۹ - ۱۸۹۵ م سرکرده‌های نورستانی دسته دسته به دیدار امیر می رفتند و نیز برای ملاقات سپهسالار که نماینده امیر بود به جلال آباد و اسمار رفتند و از آنها سوغات پول و لباس به دست می آوردند. به امیر وعده‌های بلند و بالایی می دادند که اقوام شان رعیت امیر خواهند شد. بعضی ایشان در حضور امیر به دین مبین اسلام مشرف می شدند ولی عده دیگرشان وعده می دادند اما اسلام را نمی پذیرفتند.

دیپلوماسی تهدید و زور امیر میان نورستانی‌ها تا مدتی نسبتاً موفق بوده است. عده کمی به اسلام گراییدند، در حالیکه دیگران پابند عقاید قدیمی خویش ماندند.

بالاخره امیر تشخیص داد که باید جنگ قاطعی علیه شان به راه انداخته شود. بناءً به مشوره غلام بیچه‌های نورستانی، فصل زمستان برای آغاز فصل جنگ انتخاب و آمادگی آن از فصل خزان آغاز گردید. (سمیع الله تازه، ریشه‌های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۰۹)

۵۷- امیر عبدالرحمن خان تمام اسرای کافرستان را که از راه لغمان، پنجشیر، تگاب، نجراب و بدخشان به کابل آورده شده بودند، نخست روسای آنها را به کاروانسرای محمد قمی تحت نظارت نگهداشت و اطفال تازه بالغ و جوانان آنها را در سلک غلام بیچه‌های مسلح (اردلی، رکابی) تربیت نموده و همه را ختنه کرده به تحصیل درس مسلمانی مامور ساخت. (محمد اکبر شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، ص ۷۲۷)

۵۸- میرزا محمد طاهر در مورد پدر خود میرزا شیر احمد خان، نوشته است: میرزا شیر احمد خان در جنگ کافرستان شرکت داشت. سپهسالار مفتی شیر احمد خان را در کانتوز گماشت، تا بت خانه ها را بسوزاند و مسجد اعمار نماید و به همه تعلیم دین دهد، و مردم که به کوه ها فرار نموده بودند دوباره آمدند. هر روز تقریباً چهارصد و پنجمصد نفر از مردم کاموز و کشتوز به اسلام مشرف می شدند. اسلحه مردم دهات جمع شد. بتخانه ها بسوختند، و مساجد آباد گردید. (خاندان فیض، ص ۴۲، اثر قلمی)

پدرم مجاهد بود. در این جهاد از ابتدا تا انتها شامل عساکر اسلام بود و بسیاری از طبقات مردم جدید الاسلام را کلمه طیبه و شهادت با دیگر شعایر اسلامی تعلیم فرموده که تاحال مردم مذکور در حق او دعا می کنند. اولین اثرش به نام (فتحنامه کافرستان) در سنه ۱۳۱۳ هـ شایع شد. جز وی کسی نبود که حالات این جنگ را قلمبند ساخته در رشته نظم در آورد. او بسیاری از طبقات مردم جدید الاسلام را کلمه طیبه و شهادت با دیگر شعایر اسلامی تعلیم فرمود. میرزا شیر احمد خان بعداً در دربار امیر حبیب الله خان به منصب ملک الشعرا دست یافت. (خاندان فیض، دستنویس، ص ۵۰ - ۵۵)

چنانچه خودش گفته است:

در غزای کافرستان بیشتر از ده هزار

در حضور آن سپه سالار و این عاصی گدا

کافران را یافت ره نور مسلمانی به دل

بودم اکثر را به تلقین شهادت رهنما

یافت احکام مسلمانی و دین روی رواج

سوخت کل بتخانه و بت های کافرها بنار

(محمد اکبر شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، ص ۷۴۲)

۵۹- محمد اکبر شورماچ می نویسد: در هنگام محاصره و اشغال قلعه بلند کولم و انتقال اسیران دو حادثه مهم روی داده است: یکی اینکه یک تعداد از اسیر شدگان داخل قلعه که تسلیم دشمن نشده خود را با فامیل ها یکجا طعمه آتش نمودند، که برخی افراد تا حال این حادثه را به یاد دارند.

دیگر اینکه، بیش از یک هزار و دوصد خانوار اسیر که از کولم از طریق دره الینگار به لغمان توسط نظامیان و لشکر ملکی انتقال می یافتند از راه باریک و دشوار گذر در میان دره و پرتگاه ها گروپ وار عبور می نمودند، تعدادی از آنها در یک پرتگاه عمیق و تنگ یک یا دوتن از لشکر را در بغل گرفته خود را به پایین پرتگاه انداخته خود کشی می کردند، که بالاخر این عمل صدها اسیر و افراد لشکر از میان رفتند. (نورستان درگستره تاریخ، ص ۷۲۰)

۶۰- استاد محمد اکبر شورماچ که خود از آن منطقه بود نوشته است: از جمله هفت هزار و پنجمصد تن زن و مرد و اطفال، دوهزار تن آنان به کابل رسیدند، متباقی یا کشته شدند و یا به اثر تغییر آب و هوا و یا شیوع امراض حین انتقال به کابل تلف شدند. (نورستان درگستره تاریخ، ص ۷۲۶)

۶۱- به وقت ضرورت جنگ یک نوع فوج دیگر نیز جمع می شدند به نام ایله جاری که از روی انداز قومی با ملکان خود حاضر محاذ می شدند. انتظام این جمله عساکر و ملازمین خواه در جنگ خواه در ایام امنیت به اختیار همان منصبداران بزرگ بود. (میرزا محمد طاهر، خاندان فیض، ص ۴۶، اثر قلمی)

۶۲- اسرا به سه دسته تقسیم و جا به جا شدند:

۱- آنهای که به مقابل قوای امیر شجاعانه جنگیده بودند همراه با خانواده های شان در پغمان و لوگر جا به جا ساخته شدند.

۲- گروهی که در کافرستان مسایل مذهبی، عقیدتی و سنن و رسوم اجتماعی را پیش می بردند به جلریز میدان جا داده شدند.

۳- کسبه کاران و پیشه ورانی که در عین حال برده افراد طبقه ممتاز یا آزاد بودند، در دهمزنگ جا به جا شدند. (محمد اکبر شورماچ، نورستان درگستره تاریخ، ص ۷۲۷)

۶۳- احمد علی معتمدی در مورد مجسمه های کافرستان نوشته است: بعد از آن که امیر عبدالرحمن خان کافرستان را تحت اداره خویش در آورد و کافران مسلمان شدند، یک تعداد از بت ها و مجسمه های چوبی آنان به کابل انتقال یافت و مدتی در قصر شاهی به حیث ملکیت امیر قرار داشت.

جوت Jewett و نیدرمایر Nedermayer اولین کسانی بودند که ازین مجسمه ها عکس برداری نمودند. از روی این تصاویر معلوم می شود که در ابتدا تعداد مجسمه ها به ۳۲ عدد می رسید. در سال ۱۲۹۷هـ (۱۹۱۹م) وقتیکه موزیم کابل در باغ بالا تاسیس شد، در آنجا به نمایش گذاشته شدند. در سال ۱۹۲۹م چهار عدد آنها به موزیم گیمره (پاریس) تحفه داده شد.

چون قشون فاتح ازهر دره و معابد مجسمه ها را کنده و به کابل انتقال دادند، لذا محل اصلی آنها معلوم نیست، و تشخیص آن دشوار می باشد. لینارت ایدلبرگ Lennart Edelberg که تصاویر این مجسمه ها را در مجله ارت اسیاتیک Art Asiatique انتشار داده است، حدس می زند که آنها نمایندگی از چهار مراکز عمده نژادی می کنند. مجسمه ۱ - ۸ kk از دره پارون، مجسمه های ۱۲ - ۲۲ - kk از کتی غربی، و مجسمه های ۹ - ۲۳ - ۳۱ kk از کتی شرقی و مجسمه ۲۳ از مناطق اینکو □ گل و وایگل و مجسمه ۱۰ - ۱۱ kk هنوز نا معلوم است.

ایدلبرگ می نویسد: معضله اینکه مجسمه های ۱۲ - ۲۲ نه منبع آنها تشخیص داده می شود و نه هم اینکه مجسمه های معبودان اند و یا تمثال اجداد. منبع سبک هیکل تراشی ها، که فاقد ظرافت است، هنوز مبهم است. همه آنها رو در رو، و به سه حالت ایستاده، نشسته در چوکی بازو دار، و سوار بر اسب یا بز طرح شده اند. چهره ها به طور مستطیل و یا مدور بریده شده اند. در چشمان بعضی کودی و در بعضی دیگر سنگچل سفید گذاشته شده است.

نمای البسه مجسمه ها اکثراً تکرری بافت، طرح شده است. بر سر آنها دستار به شکل پیازی و یا کلاه شاخدار، حکاکی شده است. در بعضی تمثال ها الت تناسلی حکاکی شده که بعداً در هنگام انتقال، قطع شده است. روی مجسمه ها زیور ها و اسلحه نیز حک شده است. به روی اکثر آنها قشری از خون دیده می شود. طبعاً خون هزاران گاو و بز است که کافران به نیت رفتن به بهشت، اعاده صحت، نجات از بلای عظیم، در فرصت های لازمه از طریق قربانی ها، نثار پیکر می کردند.

معمدی که درسفر تحقیقی ایدلبرگ به نورستان با او همراه بود، می نویسد: به نظرنگارنده مجسمه های که به حال نشسته درچوکی ویا سوار برحیوان تراش شده، احتمالاً مجسمه های مردان خیلی مهم و قهرمانان می باشد که شکل معبود را گرفته ویا معبودان آنان میباشند. زیرا صرف اشخاص بزرگ حق نشستن در چوکی های مخصوص در فضای آزاد را داشتند. به نسبت صعب العبور بودن نورستان اسپ، به ندرت دیده می شود. لذا اسپ یک حیوان ایده ال بوده است. (مذهب قدیم نورستان، صص ۱۲۰ - ۱۲۲)

دراساطیر نورستانی معبودان همیشه سوار بر اسپ تصور شده اند. چنانچه در سرودهای ویدی نیز ایندرا رب النوع محبوب در تمدن ویدی، سوار بر اسپ بیان و تجسم شده است.

همچنان شاهان ومردان بزرگ آریایی با افتخار خود را به صفت دارندگان اسپ ها میدانستند. اسپ درمیان آریایی ها ازنگاه اجتماعی و رزمی، از سوی رهبران قبایل، نخبه های جامعه وجنگاوران مورد استفاده دایمی بوده است. چنانچه در یکی از سرود های ریگویدا آمده است:

ای ایندرا! رفقای تو بعضی کسانی که اسپ ها وعراده ها ورمه ها ودارایی دارند، در مجلس سبها داخل می شوند.

و یا درسرود دیگرراجع به ایندرا آمده است: ای ایندرا! به کمک ما از نقاط دور دست به سواری اسپ زیبا واین سوما را بنوش.

و درسرود دیگر آمده است: ای ایندرا! پهلوانان ما با اسپ ها پرواز کرده یکجا آمده اند. درسرود دیگر ذکر است که، ای اسون ها (ستاره صبح) برعراده ها و گردونه های جنگی تان سوار شوید، برنشیمگاه طلایی تان قرار گیرید. شما ای کسانی که دارای ثروت وتمول هنگفتی هستید . (احمد علی کهزاد، تاریخ افغانستان، ج ۱، صص ۹۵، ۱۲۵، ۱۳۲)

ازفحوای سرود های ریگویدا برمی آید که اسپ هم طرف استفاده معبودان وهم مورد استفاده بزرگان وجنگجویان آریایی بوده واین مفکوره درمیان مجسمه های کافرستان نیز مجسم ومنعکس می باشد. لذا درمیان مجسمه های کافرستان برخی از مجسمه های که شکل سوار تراشیده شده

اند، باید از معبودان و برخی دیگر از نخبگان و جنگجویان بوده باشد. اما تفکیک این دو گونه مجسمه ها از همدیگر، اکنون شاید مشکل و حتا ناممکن باشد.

معتمدی آورده است: از روی بعضی داستان های مذهبی معبودان و پریان گاهی به قیافه بز، در دهات گشت و گذار می کردند. مجسمه دیزانی که در سال ۱۹۶۳م از قریه شتوی پارون کشف شد، رب النوع متذکره را در قیافه زن، سوار بر بزکوهی نشان میدهد.

درموزیم پشاور مجسمه شخصی که بالای اسپ دو سره سوار است، خیلی دلچسپ هیکل تراشی شده است، که محقق المانی پروفیسر لیتنز Lentz در کنفرانس فرهنگی هندو کش منعقدۀ دنمارک به آن اشاره و تبصره نمود.

مؤلف کتاب کلاش می نویسد که در ابتدا فکر می کرد سوارکارایکه بر اسپ دوسره سوار است، مفهوم یک سوار کار عالیرتبه را در بین سوارکاران عادی، داشته باشد. در عین زمان شگفت آور است در بین مسکوکات کوشانی که به نام کنشکا ضرب زده شده، در عقب آن، معبود را با کلاه فری ژین Phry gien نشان می دهد که بر یک اسپ دوسره، سوار است. به اساس افسانه معبودان گروهی آریایی، آهورامزدا Ahuramazda است. چنین اسپ دوسره در نورستان دیده نشده است. شاید کلاش ها آن را حفظ نموده باشند. کلاش ها عقیده دارند که معبودان کافرستان مانند خود شان، همه به کلاش مهاجرت نموده اند.

در کافرستان مجسمه های نیاکان از روی شکل شان ساخته نمی شد، بلکه به نظر میرسد که از روی مودل های خیلی قدیم که از بین رفته، هیکل تراشی می شده است. برخی نویسندگان شباهت های آنها را به هیکل های شاهان پارسی می رسانند. دستار بلند، لباس دراز، ایزار فراخ، چهره به سان تخته کوچک که ریش را تمثیل می کند، چهره های پارسیان را به یاد می آورد.

مطالعات سکه شناسی نزدیکی مجسمه های جسیم کافران را به شاهان ساسانی حتا از بعضی جهات به شاهان کوشانی از قبیل کدیسس Kadphises و کنشکا، طوریکه در مسکوکات آنها دیده می شود، می رساند. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۲۲)

بنجامین رولاند B. Roland استاد پوهنتون هاروارد گفته است که تخنیک هیکل تراشی کافر ها بسیار ساده و زمخت است. یعنی به طور هیکل تراشی های بسیار ابتدایی افریقایی، حکاکی شده است. ناممکن است که مقایسه مستقیم کرد، اما اکثر مجسمه های کافران، البسه و دستار پیازی مانند تاج، به معیارهای دوره های پارتیان و ساسانیان هیکل تراشی شده است. مجسمه یک زن با کلاه شاخدار یادی از معبودان را تجدید می نماید، که در هنر شرق نزدیک، دیده می شود. مجسمه ای که در تکیه بریک چوکی قهرمانان تجسم شده است، نشان می دهد که دو مرد همدیگر را در آغوش گرفته اند، که شاید حالت آشتی دو خانواده را نشان دهد.

موضوع مجسمه سوارکار خیلی بغرنج است که نسبت به اکثر مجسمه ها به شایستگی حکاکی شده است و شباهت به تصویر خسرو دوم که در طاق رستم نقش شده است، می رساند. توضیح مجسمه اسپ در مجسمه های اجدادی کافران دشوار است. زیرا تردد این حیوان در دره های صعب العبور نورستان به ندرت دیده می شود. نشان دادن آن در هنر شاید خاطره از فرهنگ های قدیمتر را وانمود سازد و یا اینکه هنرمند این طرح را به جهتی بکار برده است تا به قهرمان حیثیت لازمه اعطا نماید و یا خواسته که قهرمان شان در جهان مردگان، اسپ سواری نماید. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۲۳)

۶۴- امیر عبدالرحمن خان در جمله عید ها وایام خوشی، ملقب شدن به ضیاء الملة والدین را عید پنجم دانسته نوشته است: عید پنجم یادگار لقبی است که در آن روز ملت به من داده است، یعنی لقب ضیاء الملة والدین. این لقب در روز عید اضحی که مصادف با بیست و پنجم ماه مه ۱۸۹۶ م بود، ملت من به من دادند، ولی چون تصدیق این لقب از تمام ولایات و سایر شهرهای افغانستان در ماه اوت، که مصادف با بیست و چهارم ماه اسد

بود، نزد من رسید. این عید سپراخان همه ساله در بیست و چهارم اسد تجدید می شود. (تاج التواریخ، کتابخانه سبا، ص ۳۷۷)

۶۵- دکتر مارتین فویگت Dr. Martin Voigt محقق المانی که مدت سه سال را در زمان زمامداری امیر امان الله خان در افغانستان سپری نموده و کتابی را تحت عنوان (کافرستان) نگاشته است، می نویسد: من از سال های قبل با دیدن مردم چشم آبی و موخرمایی و شیندن داشتن جنگلات زیاد، علاقمند مسافرت به کافرستان بودم. در سال ۱۹۲۸ م یک فرصت غیر مترقبه به من دست داد و در نتیجه مدت دوماه تمام، کافرستان را سیر نمودم. شاه آن وقت (امان الله خان) بعد از سفر اروپایی خود تلاش های اقتصادی نموده و قسمت اقتصادی آن را از ایالت کافرستان شروع نماید. یعنی اولین منفعت را از جنگل های کافرستان بردارد. به این منظور H.Seydack را از المان استخدام و به او دستور داده شد تا تمام جنگلات کافرستان را از نقطه نظر اقتصادی آن ملاحظه نموده نظر خود را ارایه نماید.

بدون اطلاع حکومت با Seydack که دوست من است، درین سفر ملحق شدم. در مدت دوماه (اگست و سپتامبر ۱۹۲۸) تمام کافرستان افسانوی را با وجود خستگی و صف ناشدنی سیاحت کردیم. تمام خستگی ها و زحمات خود را، با تماشای یک دنیای کوهسار مرتفع کاملاً جنگل دار، باشکوه و فاخر شرق مرکزی، که فقط کوه ها و جنگل های کشمیر از آن برخوردار می باشد، جبران و تلافی نمودیم. بزرگی و زیبایی این سرزمین افسانوی با صحنه های بی همتای کوهسار برای ما یک خاطره فراموش ناشدنی بود. اومی نویسد ما حق خواهیم داشت ادعا نماییم که اولین المانی و به حیث اولین اروپایی بودیم که در یک حصه بزرگ مناطق کافرستان داخل شده و پا گذاشتیم. (کافرستان، مقدمه کتاب، ص ۵) کتاب مارتین فویگت در سال ۱۹۳۳ م به زبان المانی در المان چاپ و نشر شده است.

قابل ذکر است که کتاب (کافرستان) نوشته محقق مذکور توسط غلام جیلانی به دری ترجمه شده است، به شکل دستنویس در کتابخانه اکادمی

علوم افغانستان، حفظ می باشد. تاریخ ترجمه نوشته نشده، اما معلوم می شود که ترجمه کتاب مذکور، از کارهای انجمن تاریخ افغانستان می باشد. ۶۶- شیخ عبدالله از مسلمان شده های برگمтал است که از منطقه خود فرار و در کمپ جلندرهند اقامت اختیار نموده بود. او بعد از آموختن زبان اردو اولین نورستانی است که راجع به تاریخ مذهب و فرهنگ کافرستان نوشته است که در نوع خود منحصر به فرد می باشد. او در بخشی از کتاب خود جریانات جنگ را چنین تشریح نموده است:

در زمان عبدالرحمن خان صاحب بهادر حکمران افغانستان به منطقه حمله شد. بعد از جنگ زیاد آنان را مغلوب ساخت. قتل و قتل و خونریزی آنقدر زیاد بود که دریا های از خون جاری شد.

خواننده خود تصور کرده میتواند که چه قهرمانان جانهای شان را از دست دادند. و خود را قربان شرف منطقه و مردم خویش کردند. همینکه احساس کردند که در مقابل پیشروی امیر ناتوان اند، به شورای ذیل موافقه کردند.

نواب چترال دوست دیرینه ما است. سردار مارو (مرو- مرا) را نزدش بفرستیم تا ما را در کار رهایی از چنگال امیر یاری رساند.

با این اراده سردار مارو را نزد نواب چترال فرستادند. او حین ورود موضوع را بیان داشت. چون نواب مریض بود جواب را به تعویق انداخت و او ناچار مراجعت کرد.

سپس سردار کشمیر با بسیاری از همراهانش از راه دیگری که از چترال به برگمтал وصل می شود به دره بومبورت (ممریت) رسیدند. در حین ورود همراهان سردار کشمیر و برادرزاده های او (پسران مارو) و خویشاوندانش بالغ بر دویست نفر می شدند. سردار مارو موفق نشد به خانه اش مراجعت نماید؛ زیرا لشکریان امیر عبدالرحمن خان او را اسیر کرده و به کابل فرستادند.

وقتی که به کابل رسید به دین اسلام گرایید و تا اخیر عمر در کابل ماند. چهار برادر این دو رهبر با خویشاوندانشان در کافرستان باقی ماندند و حاضر به تسلیم به امیر شدند. اسلام آوردند و به کار خویش دوام دادند. نواب چترال و حکومت برتانوی ترحم و دلسوزی خویش را به سردار کشمیر و آنانیکه همایش به بومبریت دره چترال آمدند، آبراز داشت و به عنان معاونت، به ایشان زمین بخشید. در آنجا آزاد بودند. سه سال از تسلط اسلام در کافرستان گذشت سپس تمام قطعات تصمیم به بغاوت گرفتند. تمام قاضی ها و ملا ها را کشتند، و عساکر امیر افغانستان را در یک قطعه محاصره کردند. امیر به خشم شد و قشون بزرگی فرستاد. قشون از طریق جلال آباد به کافرستان رسید، و تمام منطقه را تسخیر کرد.

امیر عبدالرحمن خان حکمران افغانستان بعد از پیروزی امر قتل و قتل عمومی را برای پنج روز در سرتا سر کافرستان اعلام داشت. تمام قلعه ها و قصبات بزرگ منهدم و به آتش سوزانیده شد.

بعد ازین فتح، مردمانیکه به خانواده های قدیم مربوط بودند، یعنی خویشاوندان سردار کشمیر و مارو، از ترس امیر مرز و بوم خویش را ترک نموده به چترال پناهنده شدند. آنان دین اسلام را ترک و به دین قدیم خویش برگشتند. آنان تا اکنون در چترال اند و پیرو همان دین قدیم خویش هستند. تاجای که قدرت دارند دیگران را هم نمی گذارند که به دین اسلام معتقد شوند. اما چهار گروه دیگر که بعد از سرکشی باقی ماندند، دین اسلام را ترک نکرده چنان به دین اسلام پابند ماندند که کمتر نظیر دارد. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۹)

۶۷- یک محقق المانی به ارتباط قیام علیه ملا ها و مسئولین دولت نوشته است: کافر ها کوشش نمودند تا از تحت انقیاد و اطاعت افغانی - محمدی خود را خارج سازند. اما این عمل با عقیده ملت افغان موافق نبوده غلام حیدر خان ازین کار متوحش نشده حتا در زمستان در کوهسار پر وحشت کافرستان داخل شده، با ذرایع خونین آنها را مطیع ساخت.

کسی که به دین اسلام داخل نشد از صحنه زنده گی معدوم و زنده گی کافرها به حیث ماده دلخواه تجارتی فروخته شدند. حدود هزار پسر به کابل برده شدند. اینها در کابل مسلمان های حقیقی و متدین تربیه شده، بعد از چند سال دوباره به وطن شان فرستاده شدند تا دین محمدی را در بین قبیله خود نشر نمایند. برای یاد بود فتح کافرستان روز ۱۵ اگست (۲۴ اسد) در کابل جشن گرفته می شود، و شاعر جلال آبادی میرزا شیر احمد خان (ملک الشعراء دربار امیر حبیب الله خان) واقعات سرزمین کافرستان و مطیع شدن آن را در شعر (فتحنامه کافرستان) سروده است. (دکتر مارتین فویگت، کافرستان، ص ۹۶، دستنویس، کتابخانه اکادمی علوم افغانستان)

۶۸- دهم اکتوبر ۱۸۹۶م مکاتیب هند جلد (۸۸) در راپور شاه میرخان معاون شفاخانه انگلیس آمده است: پانزده کافر مقدار زیاد چوب خشک را جمع کردند تا خود را در آتش بسوزانند. آنان تصمیم گرفتند که بهتر است بمیرند تا به زور مسلمان شوند، و دین اجداد خود را ترک گویند. یک تن سپاهی از موضوع اطلاع یافت و آنان را دستگیر نموده، نزد کوتوال برد و وی ایشان را نزد امیر فرستاد. والا حضرت گفت که آنان سرسخت ترین کافران اند، مشکل است که مسلمان شان ساخت. در حضور دیگران بدار شان آویخت. (احمد علی معتمدی، ص ۱۷۰)

۶۹- در یادداشت از ماورای سرحد، مکتوب شماره (۱۹۲) مورخ ۵ سپتامبر ۱۸۹۳ آمده است که: هیاتی از کافران به چترال آمدند تا نظام الملک و کپتان یانگ هزبند Yang Husband را ببینند و اصرار دارند که جواب قطعی حاصل نمایند که آیا آنها را در مقابل عمر اخان که حمله فوری را از جانب موصوف انتظار دارند، معاونت می کنند یا نه. کپتان یانگ برای آنها گفت که امسال از چترال معاونتی به دست آورده نمی توانند، در عوض از آنها درخواست شد که تحت حمایت برتانیه در آیند.

عمر اخان به جمعه دار رب نواز خان گزارشگر چترال نوشت که هرگاه تاخت و تاز کافران متوقف نمی شود حتماً حمله ناگهانی را بالای کافران اجرا خواهد کرد. نظام الملک در حال فرستادن یادداشت شدید اللحن منع

تاخت و تاز به سرکرده گان کافر است. کپتان یانگ هزبند به عمراخان پیامی فرستاده است که از دست تاخت و تاز کافران و پتان های همسایه آن بسیار اذیت شده او و مهتر هردوی شان تمام قدرت خویش را به خرج دهند تا آنها را از این کار مانع شوند. (مذهب قدیم نورستان، ص ۱۷۶)

۷۰- مرو (مرا)، گلگیر و ملیک و سه نفر پسران ایشان کسانی بودند که در سال ۱۸۸۵م درقریه برگمتال با ویلیام لوکهارت نماینده دولت انگلیس موافقتنامه بستند که در صورت حمله بر قلمرو انگلیس، مردان کاتی را می فرستند و دولت انگلیس به آنها ماهانه ده روپیه درمحل خود شان معاش می پردازد تا به خود اسلحه تهیه نمایند. (تفصیل بیشتر در تعلیق شماره ۲۹ دیده شود).

۷۱- مناطق بالایی دره شرقی نورستان مربوط ولسوالی برگمتال را پشتونهای اطراف آن، به نام کانتوز می شناختند اما چترالی ها به نام لوت ده، و مناطق پایینی را به نام کموز- کاموز و کامدیش یاد می کردند. اما مناطق مرکزی این دره را که مسکن قبیله مما می باشد، چترالی ها به نام مدوگل می شناختند. (معمدی، ص ۱۳)

۷۲- آمدن یا لشکر کشی سکندر مقدونی به آریانا (۳۳۰ ق م) واقعه مهمی در تاریخ قدیم افغانستان به شمار می رود که بر علاوه فتوحات موصوف، نام بسا از مناطق و محلات کشور نیز در تاریخ یونان به ثبت رسید که از آن منابع، محققین در شناخت جغرافیا و تاریخ افغانستان، سود می برند. در تاریخ آمده است که سکندر در شهر نیکا Nica یا نیکایا اطلاع یافت که قبایل ساکن کوهسار کنر، اسمارتا با جور تحت اطاعت هیچ قدرتی نبوده اند.

علی احمد کهزاد نوشته است: مسیو فوشه فرانسوی معتقد است که سکندر بعد از اعمار شهر نیکا یا نیکایا به نام دیو نیزوس رب النوع فتح و ظفر یونانی ها قربانی را اهدا نموده. (افغانستان در پرتو تاریخ، ص ۱۶۰)

درین شهر که در پای کوه های پر برف نورستان امروز موقعیت داشت، سپاه خود را به دو دسته تقسیم کرد. (کهزاد، از سربوی تا اسمار، ص ۷)

یک محقق المانی نوشته است که محقق عالیمقام هولدیش Holdich کافرها را ازاحفاد یک نسل قدیمی غربی دانسته آنها را با اهالی نسا Nysa که آریان در اثر خود اندیکا Indica از آن یاد آور شده است یکی میداند. آریان نوشت که نساها ملت هندی نبوده بلکه از نسل دیو نیزوس که خیلی پیش از سکندر به سوی هندوستان لشکرکشی نموده و بخشی از کشور هند را فتح نموده است، می باشند. (دکتور مارتین فویگت، کافرستان، ص ۶۴)

ایدلبرگ نوشته است: سکندر در چغسرای یکی از پایگاه های نورستانی ها را آتش زد. سکندر و یونانی ها با آریایی های کوه نشین و کوهستانی اجداد قدیم نورستانی ها مواجه شده، از مجالس رقص ها و باده نوشی و صحنه های پهلوانی و حماسی آنها که شباهت زیاد به عادات یونانی داشت، به حیرت اندر شد. (احمد علی کهزاد، افغانستان در پرتو تاریخ، ص ۲۷۴ / از سروبی تا اسمار، ص ۱۸)

سکندر و یونانی های معاصر او، در میان همه چیز های که در افغانستان دیده اند، هندوکش و باشندگان آن با صبغه تمدن و فرهنگ مخصوص، بیشتر بر آنها تاثیر وارد کرده است. از خلال نوشته های جغرافیه نگاران و مورخان یونانی چنین معلوم می شود که ایشان از نظر تهذیب و فرهنگ و عرف و عادات حیات اجتماعی به حیات خصوصی خود ایشان داشت. آنها در کوهپایه های هندوکش هرکول و دیونیزوس محلی را با همان مراسم و جشن های شکار و پهلوانی و بزم های عیش و نوش و غیره مشاهده کرده اند، که خود به تعجب اندر شده، مشتبه شده اند، پیش از اینکه سکندر راه مشرق زمین را بگشاید، زیوس، هرکول و دیونیزوس و سایر ارباب الانواع آنها به این کوه ها رسیده و خاطراتی از خود به جا گذاشته اند. (از سروبی تا اسمار، ص ۲۱)

آریان می نویسد که نسا و ساکنین آن از طرف سکندر معاف شده و مقدونی ها نساها را، به حیث ملت هم عقیده و هم نژاد، خوش آمدید گفتند. (داکتر فویگت، کافرستان، ص ۶۷)

روایت تاریخ است که سکندر درنبرد با این مردم در قسمت شانه زخم برداشت و در بهای کشته شدن جنرال خود، امر قتل عام را صادر نمود. در فرجام جنگ و غلبه بر آنها، بادیدن شجاعت و دلیری این مردم در نبرد، در صدد کسب اعتماد آنها گردید. و از این قبایل هزار و به روایت دیگر دو هزار تن از جنگجویان را، در اردوی خود تنظیم و رهسپار هند شد. این جنگجویان بعد از مرگ سکندر به وطن خود باز گشتند. (محمد صفر غریزی، نورستان، ص ۹ و رهنمای افغانستان، گر خندوی افغانستان، ص ۱۶۷ - ۱۷۳)

یک محقق المانی نوشته است که محققین کافر ها را اخلاف همان مردان جنگی میدانند که به سوی هند لشکر کشی کرده بودند. این نظر با اخبار مورخین سکندر مطابقت ندارد. (داکتر مارتین فویگت، کافرستان، ترجمه غلام جیلانی، دستنویس ص ۶۳)

پروفسور لوئیس دوپری محقق امریکایی می نویسد: شواهد و افسانه های امروز نورستانی ها نشان می دهد که عساکر سکندر کبیر با جنگجویان نورستانی ها مواجه شده و به عقب نشینی مجبور ساخته شده اند. سکندر از آنها تقاضا نمود تا یک دسته از جنگجویان را برای فتح هند با او همراه سازند که هزار تا دوهزار نفر بعد از اشتراک در محاربه جهلم به نورستان باز گشتند. (محمد علم مله بار، محله آریانا، شماره ۳ و ۲ سال ۱۳۵۷)

دکتر مارتین فویگت نوشت: طوریکه کلتوریونانی تا مملکت چین انتشار یافته بدون شک بر کافر ها نیز تاثیر گذاشته است. شکل سه پایه و شکل منبر ها طوریکه در کافرستان موجود بود، تاثیر یونانی را واضح می سازد. بدون شبهه روشن می شود که آمیزشی بین عساکر سکندر و کافر ها صورت گرفته است. (کافرستان، نسخه قلمی، ص ۶۴)

اسناد تاریخی نشان میدهند که اقوام الینایی ساکن اصلی همین کوهپایه های می باشند. اینکه برخی ها به این عقیده اند که یوسفزی ها در کتر با سکندر جنگیده اند، درست نیست. بینیم که یوسفزی ها از کجا، و به کجا رفته اند.

هنری والتر بلیو نوشته است: یوسفزی ها در زمان سلطنت میرزا الغ بیك نواسه تیمور در نیمه اول قرن پانزدهم، از سرزمین مسکونی شان در غوره مرغه مربوط قندهار، توسط قبیله ترین از جایگاه شان خارج ساخته شدند. (نژاد افغانستان، ترجمه دکتور لعل زاد، ص ۷۲، انتشارات سعید، کابل ۱۳۹۱) بعداً آنها از طریق خیبر به پشاور رفتند. (همانجا، ص ۷۳) و در آنجا از سوی مردم قبیله دلزاک بعد از شش سال جنگ به طرف اندوس رانده شدند. (همانجا، ص ۷۷ / تواریخ خورشید جهان، شیر محمد گنداپور، سال ۱۳۱۱ هـ، ص ۱۹۵) یوسفزی ها طی بیست سال جنگ تعدادی بومیان را نابود ساخته عده را به آنطرف اندوس وعده دیگر را به آنطرف دریای کتر به چترال و کاتیر (کافرستان) راندند. (نژاد افغانستان، ص ۷۷) لذا یوسفزی ها هیچگاه در ساحه کتر حضور نداشته اند.

۷۳- غبار در مورد سپهسالار غلام حیدر خان نوشته است: تنها مردی که دست نخورده امیر عبدالرحمن خان زنده ماند، غلام حیدر خان معروف به سپهسالار چرخى بود و بس، که به مرگ خود مرد. (افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۶۶۰)

خلص سوانح سپهسالار غلام حیدر خان چرخى :

سپهسالار غلام حیدر خان چرخى پسر ملک صمد خان یوسفزی (عصمت الله یوسفزی، تور اوسپین، مخ ۳۳، وزارت معارف) چرخى در سال ۱۸۷۹ م در عهد امیر شیرعلی خان قوماندان نظامی قوای مرکز بود. بعد در زمان حکومت امیر محمد یعقوب خان به صفت قوماندان قوای سرحدی افغانی در علی مسجد انجام وظیفه می نمود و یکی از جنرالانی بود که از طرف لارڈ برنس قوماندان قوای انگلیس در افغانستان شامل عفو عمومی ساخته نشده بود، زیرا که او شدیداً مخالف انگلیس ها بوده و تمام عمر بر علیه انگلیس ها در سرحد علم جهاد بر دوش داشت.

در جولای ۱۸۸۰ م با قوای خود با امیر عبدالرحمن خان پیوست و بعد از آن خدمات زیاد به امیر در جمع آوری عساکر انجام داد و امیر او را به طرف ترکستان به مقابل رقیب خود (محمد اسحاق خان پسر محمد اعظم خان کاکای امیر عبدالرحمن خان) فرستاد.

در سال ۱۸۸۱ م از طرف امیر به حیث والی غزنی مقرر گردید، به دنبال آن در قندهار معاون قوا و بعد به حیث قوماندان قول اردوی قندهار مقرر گردید. بعداً به حیث قوماندان برای تسخیر شینوار و سایر ساحات نزدیک به خط سرحدی که بعداً به نام خط دیورند مسما شد، تقریر یافت. اودر مطیع ساختن منگل ها، کلمان و کشمون، شینوار، مهمند، اسمار و نورستان سهم قاطع داشت. امیر او را در سال ۱۸۸۶ م به نسبت خدمات بزرگش به سپهسالاری یعنی وزیر دفاع ارتقا داد. سپهسالار مذکور به بدست آوردن دو نشان الماس از سوی امیر عبدالرحمن خان مفتخر بود.

سپهسالار در سفر امیر به راولپندی افتخار همراهی اش را نیز داشت. سپهسالار خیلی طرف اعتماد امیر بوده و امیر از خدمتگزاریش ستایش می نمود. (سایت انترنتی لوگر)

میر محمد صدیق فرهنگ نوشته است: سرحد شرقی افغانستان از واخان در شمال تا کوه خواجه عمران در جنوب به علت کوه های صعب العبور و مردم سرکش نامعلوم بود. امیر عبدالرحمن خان به دنبال سیاست تقویه سلطه حکومت مرکزی بر اکناف کشور در صدد شد تا نقاط باقیمانده از اشغال انگلیس، که دارای اهمیت سوق الجیشی اند، تحت اداره خود درآورد. عامل اصلی او در اجرای این نقشه، سپهسالار چرخمی بود که امور شرقی به او سپرده شده بود.

وی در سال ۱۸۸۷ علی الرغم مخالفت صافی های کتر، سرک را از جلال آباد تا چوکی اعمار نمود و مقاومت صافی ها را درهم شکست. قسمت علیای دره کتر و اراضی مجاور آن در شمال غرب که کافرستان نامیده می شد و در جنوب و شرق باجور، سوات و دیر به کلی از دایره حکومت خارج و توسط امرای محلی اداره می شد. امیر خواست قبل از تعیین سرحد با انگلیس ها، این مناطق را اشغال نماید اما امرای مذکور به این امر موافقت نداشتند. قبل از این، انگلیس ها با ایجاد نفاق میان شهزاده های چترال، آن منطقه را اشغال نموده بودند و در صدد بودند تا مناطقی را که در سر راه چترال واقع است، نیز اشغال نمایند.

درضمن این رقابت، امیر موفق شد در سال ۱۲۹۲ هـ خان نشین اسمار را که در سمت وسطی رود خانه کتر واقع است به دست آورد و خواست که با استفاده از رقابت های خان های باجور به آن منطقه نفوذ نماید، اما انگلیس ها که به خاطر باز نگهداشتن راه چترال به آن منطقه چشم دوخته بودند، به سپهسالار اخطار دادند که سعی او برای تسخیر باجور از طرف حکومت هند، به عنوان عمل خصمانه، تلقی خواهد شد. (افغانستان در پنج قرن اخیر، ص ۴۱۱)

انگلیس ها با زور رشوه ساحه خود را روز تا روز بیشتر در قلب منطقه قبایلی به استقامت افغانستان گسترش می دادند. امیر با آگاهی از وضع قبل از آمدن هیات به ریاست دیورند، سعی نمود تمام مناطقی که تصرف آنها عملاً امکان پذیر بود، توسط اردوی افغانستان اشغال نماید. چنانچه دره کتر را که در تسخیر کافرستان نقش قاطع داشت، توسط سپهسالار چرخنی تامین نمود. (همان کتاب، ص ۴۱۵)

هویدا است که نقش سپهسالار چرخنی در تعیین سرنوشت سرحدات شرقی کشور و امنیت آنجا، قاطع بوده است. بدون شک مقابله و مجادله با دشمن مکار و شیاد چون انگلیس، برای سپهسالار کار ساده و آسان نبوده است. این کاردانی و شایستگی موصوف بوده است که توانست نقشه امیر را با مهارت تطبیق نماید.

غلام نبی چرخنی سفیر درمسکو و غلام جیلانی چرخنی سفیر در ترکیه پسران سپهسالار موصوف بودند که به اتهام همدستی با امیرامان الله خان، اولی در سال ۱۹۳۲م مقتول و دومی در سال ۱۹۳۳م به فرمان محمد نادر اعدام شد. (کرسی نشینان کابل، سید مهدی فرخ، ص ۱۸۸ و ۱۹۶، تهران ۱۳۷۰/ غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، ج ۲، ص ۱۱۶)

۷۴- امیر عبدالرحمن خان نوشته است: غلام بیجه های مقرب من، پسرهای اجزأ خانواده سلطنتی و پسرهای اعیان و خوانین و پسرهای صاحب منصب های دربار من می باشند. علاوه بر اینها غلام بیجه های می باشند که از طوایف کافری و شغنائی و چترالی و بدخشانی و هزاره و سایر طوایف می باشند. در

حقیقت این بچه ها بیشتر از سایر نوکرهای من، تحت تربیت و تعلیم خودم می باشند. لباس آنها مثل شهزادگان از پارچه های نفیس و گرانبها است. اسب های ممتاز نیز به جهت سواری دارند و نوکرها و مستخدمین شخصی هم دارند.

علاوه بر خوراک و لباس و اسب و منزل و نوکر که از دولت داده می شود، پول خرج جیب هم دارند. زمانیکه بزرگ می شوند، چون آنها را خود تربیت نموده ام به مناصب جلیله مملکت مفتخر می نمایم. مثلاً فرامر خان که غلام چترالی می باشد، سه سالار معتمد من درهرات می باشد و ناظر محمد صفر خان که او هم غلام بچه چترالی است، یکی از نوکرهای خیلی امین دربار من می باشد و مهر ثبت من در دست اوست که نوشته جات و غذا و دواى مرا مهر می نماید.

خلاصه جان و تمام مملکت من بکلی در دست اوست. مرحوم پروانه خان نایب سالار و مرحوم خان محمد خان خزانه دار کل که دو نفر از بزرگترین صاحب منصب های مملکت بوده اند، در زمان حیات خود غلام (بچه) بوده اند. (تاج التواریخ، ص ۳۶۱، کتابخانه سبا، سال ۱۳۷۳)

درهرجا که بوده باشم چه در سفر و چه در حضر به جهت غلام بچه های من همیشه مکتبی مرتب می باشند که آنها در آنجا تکالیف و مسایل دینی خود را و تواریخ و جغرافیا و هندسه دانسته، خارجه و تیراندازی را تحصیل می نمایند. وقتی که یک دسته از آنها حاضر هستند، دسته دیگر مشغول درس می باشند. زمانی که فارغ التحصیل و بزرگ شدند به خدمات دولتی مامور و برقرار می شوند.

در نظام فوجی موسوم به خانه آبادی می باشند که مرکب از پسرهای کوچکی است که تمام اولاد های صاحب منصبان نظامی و خوانین مملکت می باشند و اینها مشق و حرکات نظامی را تحصیل می نمایند و بعد ها در افواج دیگر مامور می شوند. (تاج التواریخ، ص ۳۷۴، کتابخانه سبا)

اصطلاح غلام بچه ساخته دری زبانان افغانستان است که به معنای برده نیست. امیر عبدالرحمن خان فرزندان خوانین و سران قبایل و متنفذین مملکت

را به دربار خود درجمله غلام بچه گان شامل می ساخت. برای اینکه فرزندان ملوک الطوایف در دربار به حیث گروگان باشند تا پدر و وابستگان شان سر اطاعت از مرکز نه پیچند، وهم اینکه این خاندان در دربار پرورش شوند تا به اداب ملوک بفهمند، به زندگی نوین آشنا شوند و صاحب سواد گردند و در آینده به درد مملکت بخورند. این افراد در نتیجه تماس با اهل دربار عناصر کاردان هوشیار و ناظم بار می آمدند. (جنبش مشروطیت در افغانستان، ص ۴۹-۵۰)

پوهاند سید سعدالدین هاشمی درمورد غلام بچه ها نوشته است: شاید این مفکوره برگرفته از ینی چیری (لشکر جدید) ترکان عثمانی باشد که در زمان امیر حبیب الله خان نیز ادامه پیدا کرد. درواقع غلام بچه گانی از مشاغل نسبتاً مهم وقت به شمار میرفت. زیرا این وظیفه علاوه از آنکه سروکارشان با پادشاه و دربار بود، نردبان ریاست های بزرگ، نایب الحکومگی ها، وزارت ها و حتی صدارت نیز محسوب می شد. این از لوازم طرز استبداد است که شاه و وزرا و روسا و حکام را تا میتوانند از حول و حوش و عمله خلوت خویش که به حال آنها بیشتر شناسایی دارند، انتخاب می نمایند و اکثر آنها را بر برادرها و اعمام خود هم مقدم تر میدارند. (جنبش مشروطه خواهی در افغانستان، ص ۱۶۳، شورای فرهنگ افغانستان ۱۳۸۷)

۷۵- طبق یک اسطوره، رب النوع دی اهالی قریه وایگل را از شریوبن (رب النوع شر) نجات داده بود که در بهار هر سال یک نفر از اهالی را قربانی گرفته می بلعید. رب النوع دی که یوبن یا دیو را در یک نبرد تن به تن از بین برده بود، اهالی قریه وایگل در قدرشناسی از وی در جایگاه رب النوع شر، برای رب النوع دی، معبد بنا نهاده او را پرستیدند و در آنجا مجسمه برنجی به شکل پرنده گذاشتند و به نام (سون نینگخه) یعنی پرنده طلایی، به پرستش او پرداختند. در بهار هر سال همه اهالی قریه وایگل به دنبال او تا (پیشوای مذهبی) به معبد رفته در مراسم قربانی نربز اشتراک می نمودند. درین معبد یک گلوله آهنی نیز وجود داشته است که به نام (دی گرو □) یعنی توپ رب النوع دی، یاد می شد، که از آن در هنگام سوگند دادن به

افراد، از آن استفاده می شد. (تفصیل این اسطوره را در ادبیات شفاهی نورستان چاپ سوم، ص ۳۶۲ مطالعه فرمایید)

۷۶- امیر عبدالرحمن خان در اول اکتوبر ۱۹۰۱ م پس از مدت زمینگیری و ازدست دادن توازن رفتار و حتی اسپ سواری به عمر ۵۵ سالگی در کاخ ییلاقی باغ بالا چشم از جهان پوشید. (میرمحمد صدیق فرهنگ، ص ۴۳۲) امیر عبدالرحمن خان بعد از بیست و یک سال امارت در کابل به مرض نقرس در سال ۱۳۱۹ هـ - ۱۹۰۱ م در کابل بمرد. (حبیبی، تاریخ مختصر افغانستان، ص ۳۰۲، کتابخانه دانش)

۷۷- مبارک شاه خان که در جنگ سوم افغان و انگلیس به حیث غند مشر توپچی قوماندان بطریقه توپچی محاذ تل در جبهه پکتیا بود، به قطعه خود قومانده نمود که تا پایان کار زار در جبهات خود در مقابل دشمن استوار بمانند و بلا وقفه مواضع حساس و کلیدی دشمن را تحت آتش توپچی قرار دهند.

تعداد زیاد افراد او به اثر حملات طیارات دشمن به شهادت رسیدند. او خود در تخلیه زخمی ها و شهدای راه آزادی، سهم گرفته اما سنگر را نیز ترک نگفت. هنگامیکه متارکه اعلان گردید او هنوز سرگرم مبارزه با دشمن بود، تا اینکه از پیام و فرمان شخص امان الله خان آگاهی یافت، و از سنگر برخاست.

سپهسالار نادر خان قوماندان عمومی جبهه پکتیا به افتخار وی دعوت ترتیب داده طی آن فرمان افتخاری نشان ستور را که از طرف امان الله خان منظور شده بود برایش تفویض نمود.

مبارک شاه خان طی همین دعوت مسموم و وفات یافت. جسدش را شخص امان الله خان در خاک گذاشت و بر سر قبرش گفت: من فرمان جنرالی و تقررش را به حیث قوماندان فرقه قندهار قبلاً صادر و به جبهه فرستاده ام. معاش جنرالی او را به خانواده اش منظور نمودم. (شورماچ، نورستان در گستره تاریخ، صص ۸۶۳، ۸۶۵)

۷۸- محمد اکبر شورماچ نوشته است: امیر عبدالرحمن خان به مردم نورستان خوشبین بود. این خوشبینی وقتی روشن شد که پسرش امیر حبیب الله حضور پدرش عریضه مبنی بر اینکه، ازدوشیزه های جوان وزیبای اهالی نورستان صورتی به حرم او جازه دهند. امیر در جواب نوشت: دختران و پسران نورستانی مانند اولاد های من هستند، طوریکه شما فرزند من هستید. مردم نورستان مانند دیگران نیستند. به آنها قسمی رویه و رفتار شود که به مردم اصیل می شود. نباید اصلیت آنها را تغیر داد.

به این منظور امیر ملک اصغر خان ناظر خصوصی خود را خواست و هدایت داد که به تعداد سی دوشیزه و سی جوان نورستانی را با همه ضروریات ولوازم عروسی (خانه، فرش و ظرف، دو دست لباس، مصرف یک ساله خواروبار) را تهیه و سروسامان داده حاضر و آماده سازد.

ناظر موصوف مطابق به امر و هدایت امیر همه وسایل لازمه عروسی را آماده ساخت. مراسم عروسی با حضور داشت شخص امیر و دربارانش به طور مجلل، در باغ بالای کابل برپا شد و هدایت داد که عروسی گروپ دوم و سوم را نیز انسجام دهند، که بامرگ امیر، اجرا نگردید.

امیر حبیب الله که در باطن با این اقدام پدر مخالف بود، بعد از مرگ امیر تعداد زیاد دوشیزه های زیبای نورستانی را در گروه صورتی های دیگر حرم خود، جا داد و به عیش و عشرت پرداخت.

بعد از قتل امیر حبیب الله، امیر امان الله خان همه صورتی ها و سایر خانم های که در حرم پدرش بودند، آزاد نمود. (نورستان در گستره تاریخ، ص ۷۷۵)

میر غلام محمد غبار در مورد زنجارگی امیر حبیب الله خان نوشته است: ملاهای مستخدم دربار امیر حبیب الله، به اصطلاح دست به دامان (حیله شرعی) زده گفتند که تملک زنان از (دارالحرب) غیر معدود و آزاد است و چون امیر عبدالرحمن پدر شاه موجود یک وقتی در نورستان جهاد کرده بود، آن ولایت مسلمان شده منزلت دارالحرب را دارد، و شاه می تواند از آنان هر قدری که بخواهد زن بگیرد. امیر حبیب الله ازین فتوا هم تجاوز کرد و از جاهای دیگر که حتا (دارالحرب) کذایی نبودند، به جمع آوری زنان

پرداخت. یکعده دیگر را به نام (خدمه) در تعداد آنان افزود. رویهمرفته این زنان در سه صنف (خدمه، سریه و حرم) منقسم و در واحد های ده نفره به قیادت (ده باشی) متشکل و هر یک دارای درجات معین (درجه اول، دوم و سوم) والقباب معین (صباح الحرم، مرجانته السرازی و ...) با معاشات مختلف بودند. البسه و کلاه همه، اروپایی و بازی های شان، ورق فنجان و چله به دست، بود. (افغانستان در مسیر تاریخ، ص ۲۵، جلد دوم، انتشارات جمهوری)

۷۹- دکتر حسن کاوون می نویسد: اخذ مالیه از تمام نورستانی ها یکسان نبوده از عده بیشتر و از عده کمتر اخذ می گردید. مثلاً از قبیله کام که در میان آنها یک عده زیاد شیخ ها بودند و از طرف هم قبل از دیگران مسلمان شده بودند، در اخذ مالیه آنها از طرف دولت گذشت کافی صورت می گرفت و به صورت عمومی از هر چهل حیوان اهلی یک آن، از دوازه حصه غله جات یک حصه آن، من حیث مالیه به دولت پرداخته می شد. در عین زمان از کتیر گولی (باشگلی) ها تقاضا شده بود که در سال صرف دو هزار روپیه مالیه بپردازند. (تازه، ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان، ص ۱۱۴)

۸۰- کپتان هزبند افسر برتانوی مربوط به اداره اطلاعات بود که از طرف قوای روسی از منطقه بازای گنبد و اخان خارج ساخته شد. حکومت برتانیه از اطلاع خارج شدن هزبند تعجب نمود، زیرا مطابق قرارداد ۱۸۷۳ روس ها ادعای بر قلمرو جنوب دریای آمو را نداشتند و این عمل را، انگلیس ها خلاف پرنسپ های بین المللی دانستند. (افغانستان و هند برتانوی ۱۹۰۷-۱۷۹۳، ص ۲۳۸، اصغر حسن بلگرامی، ترجمه عبدالوهاب فنایی، اکادمی علوم افغانستان، کابل ۱۳۶۱)

۸۱- روس ها با رسیدن به سواحل آمو به موجودیت یک دولت حایل که متصرفات اش را از متصرفات برتانیه جدا نگهدارد، فکرمی کردند. همچنان لارد کیمبرلی وزیر خارجه هند برتانوی نسبت پیشروی های روسیه تزاری در پامیر که متصرفات هردو قدرت را نزدیک ساخته بود، اندیشه داشت. (افغانستان و هند برتانوی ۱۹۰۷-۱۷۹۳، ص ۲۴۱، اصغر حسن بلگرامی، ترجمه عبدالوهاب فنایی، اکادمی علوم افغانستان، کابل ۱۳۶۱) با قرار دادن و اخان به حیث قلمرو

افغانستان در سال ۱۸۹۵ [که طبق موافقتنامه ۱۸۷۳ م روس و انگلیس حدود شمالی افغانستان مبهم گذاشته شده بود. حسن بلگرامی، ص ۲۳۷] سرحدات برتانیه و روسیه تزاری از همدیگر مجزا گردید که منطقه حایل بین دو ابر قدرت امپریالیست برتانیه و روسیه تزاری به وجود آمد. (بلگرامی، ص ۲۴۶)

زمانیکه امیر عبدالرحمن خان تصمیم گرفت واخان را (به حیث قلمرو کشور خود) بپذیرد، درحقیقت خدمت بزرگ به انگلیس ها بود که خواستار جدایی متصرفات شان از متصرفات روسیه بودند. (همان کتاب، ۲۴۴) هر دو جانب انگلیس و روس تعهد نمودند که از اعمال هرگونه نفوذ سیاسی یا کنترل در شمال و جنوب آمو، خط سرحدی باید امتناع واجتناب ورزند، و برتانیه از ضمیمه ساختن واخان با تعمیم زور مانع شده، به این ترتیب متصرفات هر دو جانب از یکدیگر جدا و منفصل بمانند. (همان کتاب، ۲۴۵)

حسن بلگرامی در جای دیگر نوشته است انگلیس ها می خواستند افغانستان را تجزیه نمایند اما این امیر عبدالرحمن خان بود که نگذاشت مملکتش تجزیه گردد.

***

از نوشته های این نویسنده :

تالیفات :

- ۱- موقف مطبوعات افغانستان در جنگ
۱۹۷۱م هندوپاکستان (مونو گراف) ۱۳۵۴
- ۲- ریشه های تاریخی و فرهنگی نورستان ،
وزارت اطلاعات و کلتور ، کابل ۱۳۶۷
- ۳- ادبیات شفاهی نورستان، پشاور چاپ
اول ۱۳۷۰، چاپ دوم ۱۳۷۹، چاپ سوم انتشارات بیهقی وزارت اطلاعات و
فرهنگ، کابل ۱۳۹۱ .
- ۴- الفبای زبان نورستانی، پشاور ۱۳۷۴
- ۵- دتدریس مهم عناصر، دمیوند خپرندویه ټولنه، کابل ۱۳۸۵
- ۶- روایات اساطیری آریایی در اساطیر نورستانی، نهاد فرهنگی
میرزا تازه گل خان، کابل ۱۳۸۹.
- این اثر در کانکور فرهنگی و هنری سال ۱۳۹۰ وزارت اطلاعات و فرهنگ
، در بخش تحقیق تاریخی، حایز جایزه اول گردیده است .
- ۷- پیرامون زبان نورستانی، انتشارات کتب بیهقی وزارت اطلاعات و
فرهنگ، کابل ۱۳۹۰ .
- ۸- نگاهی به سرزمین نورستان، نهاد فرهنگی میرزا تازه گل خان، کابل
۱۳۸۵
- ۹- فرهنگ زبان نورستانی (کلبه الا)، موسسه بین المللی زبانشناسی
(ثمر)، کابل، ۱۳۹۶.
- ۱۰- فتح کافرستان، نهاد فرهنگی میرزا تازه گل خان ، همین اثر

ترجمه ها :

- ۱- خاموش مجاهد (دری)، پشاور ۱۳۷۲

۲- رهنمود اسلامی، پشاور ۱۳۷۶

۳- افغانستان ستيج بازی بزرگ، دانش خپرندويه ټولنه، پشاور ۱۳۷۸

۴- میوه های سخت پوست افغانستان، اداره کتابخانه های اریک،

پشاور ۱۳۷۸

نا چاپ

۵- شکست استعمار روس

نویسنده این اثر، علاوه برتالیف وترجمه اثارفوق، اهتمام چاپ چندین عنوان کتاب علمی و مسوولیت تهیه و چاپ بروشورهای متعدد را نیز عهده دار، بوده است. همچنان دهها مقاله تحقیقی تاریخی، ادبی و فرهنگی و صدها سرمقاله، مقاله، گزارش و راپورهای خبری را، درمطبوعات کشور به نشر رسانیده است. همچنان ازبابت کارهای فرهنگی خود علاوه بر تحسین نامه و تقدیر نامه های زیادی که ازسوی نهاد های مختلف اجتماعی و فرهنگی کشور به دست آورده است، درسال ۱۳۶۷ ازسوی انجمن نویسندگان ایجادگر افغانستان موفق به دریافت مدال صداقت، و به اساس فرمان شماره ۱۳۴ مورخ ۳ / ۱۲ / ۱۳۹۲ مقام ریاست جمهوری، مفتخر به دریافت مدال عالی دولتی (میرمسجدی خان) از سوی رییس جمهور افغانستان گردیده است.

**